

τον καρτή
 δοφίν
 κάρτη

~~και τοις αὐτοῖς ἔργου
 μικροῦ τε ἢ μεγάλου
 ἐπισημοῦ ἢ κινδύνα
 θανάτου. Ἐπειὴ οὖν
 ἢ γὰρ πῶς ἀγαθὸν
 ἢ μὲν τὸν τοῦ σώματος
 ἢ χεῖρον ἢ τὸν δόξαν~~

Ὁ μαθητής

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΧΑΡΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥ-
ΤΗΡΙΟΙΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ,

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ:
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΩ: ΣΧΟΛΗ:

*Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ συστάσει τοῦ
Ἰπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΣΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ ΤΗΣ «ΠΡΟΟΔΟΥ».

1880.

Σ. Νικολαΐδης

1880.779

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΧΑΡΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥ-
ΤΗΡΙΟΙΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ,

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ:
ΚΑΙ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΡΙΖΑΡΕΙΩ ΣΧΟΛΗ.

*Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ συστάσει τοῦ
Ἰπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΔΗΥΣΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ ΤΗΣ «ΠΡΟΟΔΟΥ».

1880.

Σταυρούλης Βενιζέλος

Τῷ ἀναγνώστῃ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης Στοιχειώδους ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (1874) προετάξαμεν τὸν ἀκολουθοῦν πρόλογον.

• Ὅτε πρὸ ἐνὸς ἔτους (1873) ἐξεδώκαμεν τὸ Δοκίμιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας χάριν τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζοντων, παρετήρησαν ἡμῖν πολλοὶ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων διαφόρων σχολείων, ὅτι ἔβλεπεν εἶναι καλὸν νὰ συνταχθῇ καὶ Στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία χάριν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων· διότι πολλοὶ ἔρχισαν νὰ αισθάνωνται τὴν ἀνάγκην ἐν τοῖς σχολείοις παρὰ τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Ἱερᾷ Κατηχήσει νὰ διδάσκηται τοῖς νέοις καὶ στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἐν Τουρκίᾳ ἐν πολλοῖς γυμνασίοις καὶ σχολείοις διδάσκεται ἤδη αὕτη. Καὶ τοῦτο εἶναι λίαν ὀρθόν· διότι ὁ μαθητὴς ἀφοῦ διὰ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας μάθῃ τὸ περιεχόμενον τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, διὰ δὲ τῆς Κατηχήτεως στοιχειωδῶς τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως συμπληρώσῃ τὰς στοιχειώδεις ταύτας θρησκευτικὰς γνώσεις του, πρέπει ἀναγκαίως νὰ διδαχθῇ καὶ τὰ κυριώτερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας. Τὰ περὶ τούτου πιστεύομεν, ὅτι θέλει λάβει ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Διατί νὰ μὴ λάβωμεν καὶ κατὰ τοῦτο ὡς παράδειγμα τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις διδάσκεται καὶ στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἢ ὡς παράρτημα τῆς Κατηχήτεως ἢ ὡς ἕλιον μάθημα;

Δίνονται να υποτεθῆ ὅτι κέκτηται τις τὰς ἐγκυκλίους, τὰς παντὶ εὖ ἠγγμένῳ ἀναγκαίας γνώσεις, ὅταν ἀγνοῇ τὰ στοιχειωδέστερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας, ὅταν ἀκούων π.δ.χ. διωγμούς, συνόδους, πατέρας, σχίσμα, παπισμὸν, ἰησοῦίτας, καὶ τὰ ὅμοια, μὲν ἄφρονος, μὴδὲν εἰδώς, ἢ ἀμυδροτάτας ἔχων περὶ αὐτῶν γνώσεις ἐξ ἄλλων μαθημάτων; "Ὅπως προσφέρωμεν βοήθημά τι εἰς τὴν τοσοῦτον ἀναγκαίαν οὖσαν παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς τοὺς νέους τῶν σχολείων, συνετάξαμεν τὸ παρὸν ἔργον. Τοῖς μαθηταῖς τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν Γυμνασίων δύναται νὰ χρησιμεύτῃ (καὶ χρησιμεύει ἤδη πολλαχοῦ) καὶ τὸ ἡμέτερον Δοκίμιον.»

Τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ὑποδεικνυομένην χρησιμότητα τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τοῖς Γυμνασίοις πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐν αὐτοῖς διδομένης θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως συνομολογῆσαν καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, εἰσήγαγε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1875) αὐτὴν ὡς ἐν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων τῶν Γυμνασίων, συστῆσαν συνάμα καὶ τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5207 ἐγκυκλίου του. Ἡ παροῦσα δευτέρα ἐκδόσις παρουσιάζεται εἰς τὸ κοινὸν ἐν πολλοῖς διορθωμένη καὶ ἐπηρεξημένη. Οὐδεμία σχεδὸν παράγραφος ἔμεινε χωρὶς νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ταύτην μεταβολήν. Οὕτω βελτιωθὲν τὸ ἔργον ἐλπίζομεν, ὅτι θέλει φανῆ χρησιμώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1.

Τί είναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Ἐνταῦθα δ' ἐννοοῦμεν ἐκκλησίαν τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς τὸν Σωτῆρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἐκκλησίας, ἤτοι ἡ ἐκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δηλαδή ἱστορία ἐξετάζει, πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προτελέσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς, ἰδρύσας τὴν ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἣτις ἐπειτα ὀλίγον κατ'ὀλίγον ἐξήπλωθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδημένην· πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ποῖαι αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὁπόσας σήμερον βλέπομεν· ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ πῶς μεταβολὰς

κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἔργισεν ἂν ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἔθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους. Α' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—313). Β' ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (313—860). Γ' ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453) καὶ Δ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1875).

Σημ. Ὡς πηγαὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν χρησιμεύουσιν ἡμῖν κυρίως τὰ συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν, ἰδίως δὲ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων ἐννέα αἰώνων τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἅτινα ἐξεδόθησαν ἐσχάτως ὑπὸ Migne ἐν Παρισ. (Patrologiae cursus completus eccl. latinae et graecae Paris 1844—57. T. 241). Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορίων συνέγραψαν ὁ Εὐσέβιος, ὁ Σωκράτης, ὁ Ζωζώμενος, ὁ Θεοδώρητος, ὁ Φιλοστόργιος, ὁ Θεόδωρος ὁ Ἀραρνώστης καὶ ὁ Εὐάγγελος. (Historiae ecclesiasticae Scriptores Graeci ed. Beading Cantabr. 1720). Τούτους συνεχίζουσιν οἱ λεγόμενοι βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ οἵτινες ὅμως γράφουσι μᾶλλον πολιτικὴν ἱστορίαν (500—1500 Corpus Scriptorum historiae byzantinae. Bonn. 1828). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων συνέγραψαν ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ὁ Ἀθηνῶν Μελέτιος, ὁ Κομητᾶς (ἐπιτομὴν τῆς τοῦ Μελετίου), ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας Κορτορόνης καὶ ὁ Δίσχαρις. Π.βλ. καὶ τὸ ἡμίτερον Δοκίμιον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐκ τῶν ξένων ἀναγέρομεν ὡς ἀρίστου ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ τοῦ Γάλλου Φλερῦ καὶ Μάττερ, καὶ τοῦ Γερμανοῦ Νέααρδρον, Γιλῆλερ καὶ Χάϊε.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι
τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—313)¹⁾.

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ
τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ με-
γαλῆτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνετο ἐν τῇ
Ῥωμαϊκῇ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φι-
λολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ καὶ θρη-
σκευτικὴ κατάστασις τῶν ἔθνικῶν λαῶν ἦτο οἰκτρά. Αἱ ἔθνη
καὶ θρησκείαι ἤδη καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, ὡς θεοποιούται
τὴν κτίσιν καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτί-
σαντος, καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα
πάθη, ἦσαν διαστροφή φανερά τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ
ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἣτις ὡς ἐπακόλουθον εἶχε τὴν
ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ἃς
ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν
λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ ἦναι αὐτὸς ἠ-
θικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς
θεοὺς, ἐξηγνίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ

(1) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων (παρὰ
Migne), καὶ ἰδίως ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Εὐσέβιος. Πράβλ. καὶ ἡμέτ.
Δοκίμιον σελ. 15—90.

έθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αὐταὶ αἱ θρησκείαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, (οὗς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικοὺς θαυμάζομεν). Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι ἀποβαλοῦται εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν διαφθορῆς, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις παραδόχριν καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, ἄνθρωποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς Θεοί. Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἐπιρροή τῶν θρησκευτῶν ἦτο ἐπιβλαβεστάτη. Ἡ λατρεία πολλῶν θεῶν ἐγένετο δι' αἰσχροῦν πράξεων. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατὰστάσις τῶν δούλων, καὶ ἡ ἀνήκουστος ἐκλυσις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἧτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐν ᾧ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν οὕτως ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἠπίστουν καὶ ἠδιαφόρουν περὶ τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς τῶν λαῶν ἢ ἀνεζήτουν καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσοφῶν τούτων (καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ Στωϊκοί) ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθειάν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ιδέαι των, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία, ἐμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν.

2 Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες, εὐρίσκοντο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν· παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τὸ ἀληθές τῆς θεογνωσίας φῶς, διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο ἡ τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται· ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ιδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, Κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δούλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ αὐστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὑλικὴ διὰ αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἐθνικαὶ, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθεῖσα ὑπὸ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἐξηγήσεων (*). Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τῶν χρόνων, ἐπέφανη ὁ Σωτὴρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἵνα ἰδρῦσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἥτις ἐμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἀναγεννήσῃ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3.

Πῶς ἰδρῦθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον;

3 Ἡ ἐκκλησία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

(*) Τὰ περὶ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ ἐν γένει τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εὐρίσκει τις ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὅρα ἡμετέραν Ἱερὰν Ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐν Ἀθήναις 1875.

ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἑνσαρκωθεὶς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς *Μεσσίας* παρὰ τὰς, ὡς ὁποῖον κατέδειξεν αὐτὸν καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωτε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν δυνατὴν πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθῆ ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας· του εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ, ἤρχιτεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδίως τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι: Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος, Θωμᾶς, Φίλιππος, Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέβρεε προθύμως πρὸς αὐτὸν, ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἔργων του· διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωροὺς ἐποίησε νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροὺς νὰ ἦναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι, καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίησε θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια, τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀνύψωτε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν, εἶναι δὲ ἡ καθαρωτάτη ἀποκάλυψις καὶ διατύπωσις τῆς θρησκείας. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδατκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν· οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ ἦναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι ἀληθῆς, οὐχὶ δὲ, ὅπως

ἢ τῶν Φαρισαίων, κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον· ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῇ, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του, καὶ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται ὅπως ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὁμοίως καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής, οὐχὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη ἐπὶ πάντας καὶ ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Ἡ ἀριστερὰ, ἔλεγεν, ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἀνθρώποι πρέπει νὰ ἦναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ὡς τὸν σωτῆρα πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεόν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Καθόλου εἶπειν, διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἡ ἠθικὴ τῶν φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικὸν παγκόσμιον χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Ἐν τῇ μελλούτῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰς πράξεις του. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταύτην θρησκείαν, ἀλλὰ παρέστητε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βλος του ἴσταται ὡς ἀνέρικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰουδα συλληφθεὶς, ἀφ' οὗ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν

δείπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατον, περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ θεωρεῖ ἡ γραφή ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος κατηλλάγη τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήτῃ τὸν ὄντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς, καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ οὐκ οἰκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηκοστῇ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἡμέραν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐν-ἐπλήσεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε τὸ εὐαγγέλιον νὰ διαδίδηται εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' οἴτου ἕνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεψάντων ἐθνικῶν, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων τῶ πρώτον χριστιανοί. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη μετὰ

ταῦτα καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Σαῦλος καλεούμενος, ὅστις ἐνῶ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν ἐκκλησίαν, αἰφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου ἐνῶ μετέβαινεν εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορειῶν, καθ' ἃς ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα (ἦλθε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐκήρυξεν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον), καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν του. Ἀπέθανε δὲ καὶ αὐτὸς μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ (68 μ. Χ.). Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἐδρῦθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία (*).

2 4.

Ποῦ ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλασεν ἡ ἐξάπλωσις του;

Τὸ ἔργον τῶν ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γένει, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχον πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ ἐν γένει, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἄς φαντασθῇ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περι-

(*) Τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ἐκθίτετε κατὰ πλάτος ἡ Ἱερὰ Ἱστορία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

στάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς, ὀλοκλήρου τὸν πρότερον βίον τῆς, ἵνα ἀσπασθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἣτις ἤξίου τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἄρχοντες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑπωπτεύοντο τοὺς χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατούσαν τοῦ κράτους θρησκείαν· οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώτῃσι προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν σοφίαν· οἱ ἱερεῖς ἐβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προθαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν· ὁ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους ρωρὰς· προλήψεις, καὶ τοῦτο διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ὡς ἀθέους, διότι δὲν ἐβλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς διατκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνθικότητος συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ἀθεμιτουργίας, ἣ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεπτῶτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετιθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπετρέφοντο τοὺς χριστιανούς, θεω-

ροῦντες αὐτούς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαράδοτου μω-
σαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὅμως κατὰ πάντων τούτων τῶν προσ-
κομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς, διότι εἶχε τὴν παρὰ
Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν
ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ τοὺς λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν,
σφοδροὶ πολλάκις ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ
διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας, προήρχοντο
συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἡ δηλαδή ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει
τοὺς χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ
κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοι-
αῦτα, πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἕνεκα αὐτῶν παρωργισμένων
θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες
ἐνόμιζον, ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῇ καὶ καταπνιγῇ εἰ δυνατὸν θρη-
σκεία, ἣτις ἠπειλεῖ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρη-
σκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεσμοὶ τοῦ βωμαϊκοῦ κράτους.
Ἀριθμοῦσι δέκα τοιοῦτους διωγμούς. Οἱ σφοδρότεροι ἕξ αὐτῶν
συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος
(64). Ὁ ὧμὸς οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαβόη-
τος αὐτοκράτωρ διατάξας νὰ πυρπολήσῃσι μέρος τῆς Ῥώμης,
ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων νὰ ἀ-
ποσοβήσῃ ἀπ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑπόψιν, ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μιση-
τοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχὴν τῆς πυρπολήσεως. Οἱ χριστιανοὶ
συνελαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπειθροποιτέρων τρόπων ἐθανα-
τοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζώων, ἐρρί-
πτοντο εἰς βορὰν τῶν θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ, ἀ-
λειφόμενοι διὰ πίστεως ἠνάπτοντο καὶ οὕτω καύμενοὶ ἐχρησ-
τίζοντο.

μευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης; ὅπου διεσκέδαζεν ὁ Ῥωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον, ὅτι ὢν κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ἔμελλε νὰ ἐπανεέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Γραιανοῦ (117) ὤρισθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἐταιριῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὅστις ἀχθεὶς εἰς Ῥώμην, ἐρρίφθη εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτο προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὥστε γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανοὺς, παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (180) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπένοήσαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοὶ διότι πλεῖστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησαν ὁ Ἰουστίνος, ὁ Πολύκαρπος καὶ ὁ Εἰρηναῖος. Ἐπὶ Σεπτημίου Σενήρου (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάζεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ Ὠριγένους Λεωνίδα. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι ἐνώπριον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς

ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ
 χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν
 ῥωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώ-
 μης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ
 ἐξαλείψῃ ἐντελῶς τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζη-
 τούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἠναγκάζοντο νὰ
 θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς, ἢ νὰ παραδίδωσι
 τὰς ἀγίας Γραφὰς ἵνα καῶσιν, ἢ νὰ ἀποπτύωσι τὸν χριστιανι-
 σμὸν διὰ λιβέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ τοῦ θανάτου. Ἄλλ’
 ὁ εὐσεβὴς ἠρωϊσμός τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τῇ θεῖᾳ συνα-
 ρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὁμοίους, γενικοὺς, προεσχεδια-
 σμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἕνεκα τῶν αὐτῶν
 λόγων κινηθέντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρα-
 τῶν Γάλλου Οὐαλεριανοῦ, Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ,
 Γαλερίου καὶ Μαξιμινοῦ. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευ-
 ταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ὁ ἅγιος Δημήτριος καὶ
 ὁ ἅγιος Γεώργιος. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἠ-
 ναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομώωσι τὴν θρησκείαν των,
 θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἅγιοι Γραφαὶ ἐκαίοντο· αἱ ἐκκλησίαι
 ἀνεσκάπτοντο· οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον θύματα τῆς
 λύτσης τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τού-
 τους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ, ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν
 Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι, ὑπεράν-
 θρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ ὅποιον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐ-
 θνικῶν διωκτῶν τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταὶ των
 πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον
 ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρ-
 τυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυσεν οὐ μόνον ἄνδρες ἀλ-
 λά καὶ γυναῖκες καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες.
 Ἦναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ
 νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐσθήμασι καὶ ἐν σπηλαίοις,

καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σώζεται πληθὺς τάρων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἠδυνήθη νὰ κταθάλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τούναντιον μάλιστα ἐκράτυεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοὶ, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ ὀπαδοί, ἠδύνατο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς ταύτην εὐμένειαν ἀπὸ τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοὶ, εἶχεν ὡς καὶ τὰρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανῶσι, ὅπου ἤρπην, εἰρήνην, τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Ἐλέγετο δὲ, ὅτι τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύῃ, ἀφ' ὅτου καὶ ἐν τινι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἐν τούτῳ νίκα!». Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἐπὶ κορυφῆς τῶν σημαίων αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβαρον).

Οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταστρέψωσι τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τούναντιον μάλιστα συνέτειναν εἰς τὸ νὰ θαυμασθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ ἔτι μᾶλλον ὁ χριστιανισμός, ἐνῶ σινάμα συνέβαλον εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα τῶν χριστιανῶν, νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς μεγαλῆτερον πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ζῆλον, καὶ νὰ ἀναβιάσωσιν τὸν βίον αὐτῶν εἰς ἔτι μετὰ τῆς ἐπίστασης καὶ ἀφ' ἧς τὸ πνεῦμα τῆς πολιτικῆς θαρσύνει

τὸν σιδηρον, οὕτως ἢ θλίψις τὰς ψυχάς. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἢ πλάστιγξ ἔκλινεν ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ἀπὸ καταδιωκομένης ἀποβαίνει ἔκτοτε ἢ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει θρησκεία, ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο μόνον ἀνεκτὴ ἢ κατιδιώκετο, ἕως οὐ ἐξέλιπεν ἐντελῶς.

§ 6.

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ;

Τὸν πυρῆνα τῶν λαῶν τῶν ἀσπασθέντων τὸν χριστιανισμὸν ἀπετέλεσαν, ὡς εἶδομεν, οἱ Ἕλληνες, οἱ τὸν ἑλληνισμὸν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδεχθέντες λαοὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ οἱ ῥωμαῖοι, λαοὶ δηλ. παρ' εἰς ἡ παιδεία ἤμαζε, διάφοροι δὲ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ διέπρεπον, ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦτο δυνατὸν τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ μὴ ἐρευνηθῆ καὶ νὰ μὴ ἀναπτυχθῆ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Οἱ σοφώτεροι ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐσπούδαζον γὰρ παραβάλλουσι τὸν χριστιανισμὸν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐλέγοντες ἐκ τούτων πᾶν ὅ,τι συνῆδεν αὐτῷ, νὰ συνδυάζωσιν αὐτὸ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύττωσι ταύτην καὶ ἀνοψῶσιν εἰς χριστιανικὸν τι φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐπιτιμῶν οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι χριστιανοὶ σοφοὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ συμφωνότερον πρὸς τὸν χριστιανισμὸν, διότι καὶ τὴν ἐνότητα καὶ προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ ἀπέδέχετο καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ἀθανάσιαν αὐτῆς, ὡς σκοπὸν δὲ τοῦ ἀνθρώπου τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνωσιν ἐκήρυττεν. Οὕτως εὐρίσκομεν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἀνεπτυγμένην καὶ ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι, τοὺς ἐποιοῦς

τιμητικῶς πατέρας ἐκάλεσαν, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς ἀλεξανδρινοῖς θεολόγοις Κλήμεντι καὶ Ὀριγένηι.

Δὲν ἦτο ἔμως πάντοτε ἀκίνδυνος ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτῆ ἐργασία, διότι πολλοὶ τῶν πεπαιδευμένων τούτων χριστιανῶν ἄνευ συνειδήσεως τούτου ἀνεμίγνυον πολλάκις μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δοξασίας ὅπως ξένας καὶ ἀπαδούσας αὐτῶν. Ὅσοι ἐν τῇ ἀναμίξει ταύτῃ διέστρεφον ἐντελῶς τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπεκηρύττοντο ὡς αἵρετικοὶ καὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ γνωστικοὶ κληθέντες, οἵτινες ἀναμιγνύοντες τὸν χριστιανισμὸν μετὰ ἐθνικῶν ἰδεῶν καὶ ἐν τοῖς συστήμασιν αὐτῶν μόνον τὰ ὀνόματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐνίοτε τηροῦντες, πᾶν ἄλλο ἢ χριστιανισμὸν ἐδίδασκον. Τὸν Χριστὸν π. χ. παρεδέχοντο ὡς ἓνα τῶν οὐρανίων θεῶν, (διότι ὅπως οἱ ἐθνικοὶ παρεδέχοντο καὶ αὐτοὶ πολλοὺς θεοὺς), ὅστις κατέβη εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἵνα δῆθεν ἀπελευθερώσῃ τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα ἀπὸ τῆς ὕλης, εἰς ἣν ἀποπλανηθέντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς φυσικῆς τῶν πατρίδος, κατέπεσον, καὶ ὀδηγήσῃ πάλιν εἰς τὸν ἀνώτερον οὐράνιον κόσμον. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ὕλη ἐν γένει δὲν εἶναι δῆθεν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ πονηροῦ πνεύματος, τοῦ δημιουργοῦ. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐνόμιζον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος τοῦ δημιουργοῦ! Καὶ διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι περιεφρόνουν τὸν δεκάλογον καὶ ἐν γένει τὸν ἠθικὸν νόμον, ζῶντες ἀκολάστως. Καὶ ὅμως οἱ γνωστικοὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τὴν ἀληθῆ γνώσιν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἔθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοὶ ἦσαν ὁ Κήρινθος, ὁ Βασιλείδης, ὁ Καρποκράτης, ὁ Μαρκίων καὶ οἱ Μαρικαῖοι. Ἄλλοι ἀρχαιότεροι συνέχεον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας, καὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον ὑπεροχὴν εἰς τὸν πρῶτον, τὸν Χριστὸν θεωροῦντες ὡς ἓνα τῶν προφητῶν. Οὗτοι ἦσαν οἱ ἰουδαϊζοντες

αίρετικοί. Τοιοῦτοι ἦταν οἱ Ἐβιωῦνται, οἱ Ναζωραῖοι καὶ οἱ Ἑλεσαῖοι. Ἐπειδὴ δὲ πάντες οὗτοι οἱ αίρετικοὶ ἔβλεπον, ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐπολέμει τὰς δοξασίας των, ἀπορρίπτοντες τὰ βιβλία ταύτης, εἶχον νόθα καὶ ψευδεπίγραφα βιβλία τῶν ἀποστόλων. Ὁμοίως δὲ ἐπειδὴ ἡ ζῶσα καὶ φανερά παράδοσις τῆς ἐκκλησίας ἦτο κατ' αὐτῶν, ταύτην ἀποβάλλοντες, παρέδехοντο μυστικὴν τινὰ παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, εἰς αὐτοὺς δῆθεν μόνους διαδοχικῶς περιελθοῦσαν. Τὴν λατρείαν τέλος τῆς ἐκκλησίας περιφρονοῦντες, μάλιστα οἱ γνωστικοί, ὡς δῆθεν παχυλὴν καὶ δι' ὑλικούς ἀνθρώπους προωρισμένην, ἐτέλουν ἰδίας λατρείας συναθροίσεις, ἐν αἷς ἔνιοι αὐτῶν παρεξετρέποντο εἰς μεγάλα ἠθικὰ ἀτοπήματα κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐθνικῶν λατρειῶν. Ἄλλοι τέλος αίρετικοὶ δὲν εὔρισκον τὰ ἴθη τῶν χριστιανῶν ἀρκούντως αὐστηρὰ, καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦντες τὴν ἐκκλησίαν ὡς μεμιασμένην, ἀπεσχίζοντο ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ ἀπετέλουν τὴν καθαρὰν ἐκκλησίαν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Μορτανισταὶ τοῦ Β' αἰῶνος, καὶ οἱ Νοουατιανοὶ τοῦ Γ'. Οἱ πρῶτοι ἐκαυχῶντο, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠδύναντο νὰ προφητεύωσι καὶ νὰ ποιῶσι θαύματα. Κατεφρόνουν δὲ τοῦ γάμου, συνιστῶντες τὴν ἀγαμίαν καὶ αὐστηροτάτας νηστείας ὡς τὴν μόνην σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν ἐδέχοντο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας των τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὸν Χριστὸν, ζητοῦντας δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μετανοίᾳ συγχώρησιν. Καὶ οἱ Νοουατιανοί, οἵτινες ἀνεφάνησαν ἐν Ῥώμῃ ἐξεγερθέντες κατὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης, διότι ἐδέχετο τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὴν πίστιν, ἐθεώρουν τὴν αίρετίν των ὡς τὴν μόνην καθαρὰν ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεβάπτιζον τοὺς ἐκ ταύτης εἰς αὐτοὺς προσερχομένους. Δὲν συνεχῶρουν δὲ καὶ αὐτοὶ τὰ βαρέα ἁμαρτήματα καὶ ἐν γένει συνίστων τὴν ὑπερβολικὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν.

Κατὰ τῶν αἰρετικῶν τούτων ἡ ἐκκλησία πρῶτον μὲν συνέλεξε τὰ ὡς ἀληθῆ καὶ γνήσια παρὰ πάντων ἀναγνωριζόμενα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων, καὶ οὕτως ἀπετελέσθη τὸ βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν ᾧ εὐρηται ἡ πιστὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων, ἐτέρωθεν δὲ ἀντέταξε κατὰ τῆς ἀυθαρέτου διδακτικῆς τῶν αἰρετικῶν τὴν ἀληθῆ ἀποστολικὴν παράδοσιν τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σωζομένην, ἥτις περιελήφθη ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ συμβόλῳ ἢ τῷ κανόνι τῆς πίστεως. Κατὰ τὸν κανόνα ἢ τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον φέρεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πατράσιν ἐν διαφόροις τύποις (*), ὀρίζονται ὡς κυριώτερα ἄρθρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὡς αἰ βᾶσεις, ἐφ' ὧν ἔπρεπε πάντα θεωρητικὴ καὶ συστηματικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπέξεργαστῆαι νὰ στηρίζεται, τὰ ἑξῆς. Α') Ὁ Θεὸς εἶναι εἰς, πατὴρ πάντων, ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων. Β') Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς ὅστις ἐνηθρώπησε διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Γ') Διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Δ') Διὰ τοῦ βαπτίσματος παρέχεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν. Ε') Ἡ ἀληθὴς ἐκκλησία εἶναι μία ἢ καθ' ὅλον τὸν κόσμον διεσπαρμένη (καθολικὴ), οὐχὶ δὲ αἰ ἐκκλησίαι τῶν αἰρετικῶν, αἰ ἐν ὀρισμένοις τόποις περιορισμένα. ΣΤ') Ὑπάρχει μέλλουσα ζωὴ καὶ μέλλουσα κρίσις.

(*) Ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν χρήσει τύπος τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου συμβόλου εὐρηται παρὰ τῷ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ ἐν ταῖς κατηγήσεσιν αὐτοῦ ἔχων οὕτω: • Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα Θεὸν ἀληθινὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ἐν σαρκὶ παραγενόμενον καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς οὐρανοῦς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἕν ἅγιον πνεῦμα, τὸν παράκλητον, τὸ λαλήσαν ἐν τοῖς προφήταις· καὶ εἰς ἕν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν· καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν.

§ 7.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ ἐπισημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφείς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων ;

Ἄνωτέρω εἶπομεν, ὅτι τοὺς σοφοὺς χριστιανοὺς καὶ διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐφημίζοντο, ἐκάλουσαν οἱ ἄρχατοὶ πατέρας. Τοιοῦτοι πεπαιδευμένοι συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν ἤδη πρῶτως παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐξ αὐτῶν, τοὺς μνηστὰς ὑπάρξαντας τῶν ἀποστόλων, καλοῦσιν ἀποστολικούς πατέρας, ἐξ αὐτῶν δ' ἔχοντες ἐπιστολάς τινὰς πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας ἢ πρόσωπα, καθὼς εἶναι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, διακρίνονται δὲ αἱ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος, τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου, τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου, τοῦ Βαρνάβα καὶ ἡ πρὸς Διόγνητον ἀνώνομος. Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤμασαν οἱ λεγόμενοι ἀπολογηταί, οἵτινες ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι ἀπελογήθησαν ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Τούτων διασημότεροι εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὅστις πρὶν γίνῃ χριστιανὸς ἦτο φιλόσοφος, ἀναζητῶν δὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μελετήσας τὰ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων συγγράμματα καὶ εὐρῶν ἐν αὐτοῖς ἀνωτέραν τινὰ θρησκευτικὴν σοφίαν, ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποβάλῃ διὰ τοῦτο καὶ τὸν φιλοσοφικὸν του τρίθωνα, διότι τὸν χριστιανισμὸν ἐθεώρησεν ὡς τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὁ Ἀθηναγόρας καὶ ὁ Ἀντιοχείας Θεόφιλος. Οἱ ἀπολογηταὶ πρῶτον ἀπέκρουον τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν τὰς ἐκ διαφόρων προλήψεων προερχομένας, ἰδίως ὅτι δὴθεν ἦσαν ἄθεοι, μισάνθρωποι καὶ ἐχθροὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἐτέλουν ἀθεμιτοῦργίας (§ 4), ἀποδεικνύοντες, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν οἱ λατρεύοντες τὸν ἀληθῆ Θεόν, ὅτι ὁ νόμος αὐτῶν ἐπέβαλλεν αὐταῖς

ὡς πρῶτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην, ὅτι ἦσαν εὐπειθεῖς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ ἠῤυχοντο πάντοτε ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ὅτι ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτῶν συναθροίσεσιν οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον, ἢ προσηῤυχοντο, ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων, καὶ ἐδιδάσκοντο ἔπειτα ὑπὸ τοῦ προΐσταμένου τῆς ἐκκλησίας νὰ μιμῶνται τὰ καλὰ ταῦτα παραδείγματα. Ἐπειτα παραβάλλοντες τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν πρὸς τὰς ἐθνικὰς, κατεδεικνυον τὴν ὑπεροχὴν τῆς πρώτης. Ἐὐὐδὸς τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἤλεγχον εὐκόλως ἐκ τῶν ἀσχημιῶν, ὧν ἦτο πλήρης ἡ τὸν βίον τῶν θεῶν διηγούμενη μυθολογία. Τὰς ἀσχημίας ταύτας εἶχον ἐνδεῖ καὶ ἐλέγξει καὶ οἱ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων μάλιστα ἤθελε διὰ τοῦτο, ἡ μελέτη τῶν ποιητῶν, οἵτινες ἀνέφερον περὶ τῶν θεῶν, νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων, ὅποιαν ἀπῆτει διὰ τὴν ἰδανικὴν του πολιτείαν. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου ἀπεδείκνυον τὸναντίον διὰ τῆς οὐσιώδους συμφωνίας μεταξὺ τῶν δογμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν δοξασιῶν τῶν καλλιτέρων ἀρχαίων φιλοσόφων, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, μάλιστα ἐπὶ τῶν θεμελιωδεστάτων ζητημάτων περὶ τῆς ἐνότητος καὶ προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικότητος τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας ταύτης. Τὴν θεϊότητα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐστήριζον τέλος εἰς τὰς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων, εἰς τὴν ταχείαν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεθ' ὅλας τὰς μεγάλας δυσχερείας, ἃς ἀπῆντητεν αὐτῇ, εἰς τὸ θάρρος, τὸ ὀποσον ἐδείκνυον οἱ χριστιανοὶ κατὰ τοὺς διωγμούς, καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καθαρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπεν ὁ βίος τῶν χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρομεν τὸν *Εἰρηναῖον*, ὅστις ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος εἶχεν ἔλθει κατὰ τὸν Β' αἰῶνα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ γίνεῖ ἐπίσκοπος Λουγδούνων, ἐπολέμησε δὲ ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

διὰ σοφοῦ τινος ἔργου αὐτοῦ τοὺς αἰρετικούς τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ τοὺς Ἀλεξανδρινούς Κλήμεντα, Ὠριγένην καὶ Διονύσιον Ἀλεξανδρείας. Ὁ Κλήμης ἐτίμα τοσοῦτον τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ὥστε ἔφρονει, ὅτι καθὼς ὁ Θεὸς ἐνέπνευσε τοὺς προφήτας, οὕτως ἐφώτισε διὰ τινων ἀκτίνων τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐθνικούς σοφοὺς, καὶ ὅτι οὗτοι προπαρεσκευάσαν τὸν ἐθνικὸν κόσμον εἰς τὸν χριστιανισμόν, καθὼς οἱ προφῆται τοὺς Ἰουδαίους. Ἡ πίστις κατ' αὐτὸν ἢ ἀπλή μόνον διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστημονικῆς δηλαδὴ ἐξετάσεως καὶ ἀναπτύξεως, δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς γνῶσιν, δηλαδὴ εἰς ἐπιστημονικὴν κατανόησιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ δὲ Ὠριγένης ὑπερέβαλε πάντας τοὺς συγχρόνους του κατὰ τὴν πολυμαθείαν, καὶ ἐθαυμάζετο διὰ τοῦτο καὶ παρ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐθνικῶν. Ἐνεκα τῆς ἀκαμάτου φιλοπονίας του ὠνόμασθη χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος, συνέγραψε δὲ ποσαῦτα ἔργα, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ὅτι ὀλόκληρος ὁ βίος δὲν ἐξήρκει πρὸς ἀνάγνωσίν των. Πρὸ παντῶν ἡσχολήθη εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, κατὰ τοὺς ὁ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διορθώσεως ταύτης ἐφιλοπόνησεν ὁ Ὠριγένης πολὺστηλὸν τινα χρητικὴν ἐκδοσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ἣ παρέθηκεν ἐκ παραλλήλου τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, ἑβραϊκοῖς καὶ ἐλληνικοῖς γράμμασι γεγραμμένον, τὴν μετάφρασιν τῶν ὁ, καὶ πάσας τὰς ἄλλας τότε σωζομένας ἐλληνικὰς μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πρὸ ἐκάστου βιβλίου προέταξε σοφὰ προλεγόμενα. Ἐπλούτισε δὲ τὸ κείμενον διὰ σημειώσεων διαφόρων. Ὁ Ὠριγένης κατεπολέμησε καὶ τὸν Κέλσον, ἓνα τῶν σπουδαιοτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῶν ἐθνικῶν σοφῶν, διὰ δὲ τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργου του ἐπειράθη πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐκθέσῃ συστηματικῶς τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγέν-

νους ἐθαυμάζοντο καὶ ἀνεγινώσκοντο παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐ-
 πιμελῶς, ἂν καὶ ἑτεροδοξίαι τινὲς αὐτῶν ἐπολεμήθησαν καὶ
 κατεκρίθησαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ δὲ Διονύσιος
 ὁ Ἀλεξανδρείας ἐφημίσθη διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς διώκησε
 τὴν ἐκκλησίαν του, καὶ διὰ τὸν εἰρηνικὸν χαρακτῆρα, ὃν ἀ-
 νέπτυξεν ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσι τῆς ἐποχῆς του.
 Ἐκτὸς τῶν ἐλλήνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἔ-
 χομεν καὶ τινὰς λατίνους, ὡς τὸν Τερτουλλιανὸν, τὸν Κυ-
 πριανὸν, τὸν Ἀρνόβιον καὶ τὸν Λακτάντιον. Ὁ Τερτουλ-
 λιανὸς πρῶτος εἰσήγαγε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν χρι-
 στιανικὴν θεολογίαν, ἦτο δὲ βαθύνομος θεολόγος, ἂν καὶ ἀ-
 πέκρουε τὸν συνδυασμὸν τῆς ἐθνικῆς σοφίας μετὰ τοῦ χριστια-
 νισμοῦ. Ὁ Κυπριανὸς παρέσχε ἐν τῷ βίῳ του τελειότατον
 πρῶτον εὐαγγελικοῦ ποιμένος ὡς ἐπίσκοπος Καρχηδόνας.
 Ὁ δὲ Λακτάντιος, ὅστις ἀπελογήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ,
 ἔγραψε τοσοῦτον εὐγλώττως, ὥστε ἐπεκλήθη χριστιανὸς
 Κικέρων.

§ 8.

Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ
 τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἰδρυταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην
 ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχον δὲ βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι
 τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας
 λεγομένους. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν
 ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διάκονοι, καὶ ἀποῦ δὲ ἤρχισε νὰ
 θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς
 τελεταῖς τῆς λατρείας, μεμαξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον
 πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς.
 Ἰπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ δια-

κόμισσαι, γυναῖκες εὐτεβείς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωτισόμεναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν Ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἦσαν ἔλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς ἐκκλησίας· ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπερασιζέτο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοκα, ἐξηρτήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἔθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του.

Ὅσακις ἠγείροντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ζητήματα, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπραξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἧς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτον ὁ φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπιστημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ Ρώμης, ὡς ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουστος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀρτιοχίας καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ρώμης, ὁ τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου, ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ Ρώμης ἐπίσκοπος μὴ

ἀρνούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὅποσον εἶχεν ἐκ ὧς τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ῥώμης, τῆς πρωτευούσης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἰλοῖται ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώριζον ταύτην. Οὕτως ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Βίκτωρ περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πράξιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν τέλει τοῦ πάσχα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τούτων, ἔδὲ Λουγδούνων ἐν Γαλλίᾳ ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος ἤλεγξεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀπαίτησίν του ταύτην. Καὶ ὅτε δὲ περὶ τὰ μέτα τοῦ Γ' αἰῶνος ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος ἀπήτησεν, αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Καππαδοκίας νὰ μὴ βαπτίζωσι τοὺς ἐκ τῶν αἱρέσεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσερχομένους, διότι καὶ τὸ αὐτῶν βάπτισμα ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ἔγκυρον, οὐ μόνον δὲν ὑπῆκουσαν αἱ ἐκκλησίαι αὐταί, ἀλλ' ὁ μὲν Καρχηδόνος ἐπίσκοπος Κυπριανὸς συνεκρότησεν ἐν Ἀφρικῇ συνόδους, αἵτινες κατέκριναν τὴν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο γνώμην τοῦ Στεφάνου, ὁ δὲ Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς διὰ σφοδρῶς γεγραμμένης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Κυπριανὸν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπόφασιν ταύτην, στηλιτεύσας τὴν ἀλαζονεῖαν τῶν ἐπιτρόπων Ῥώμης, οἵτινες ἐκαυχῶντο, ὅτι εἶναι οἱ διαδοχοὶ τοῦ Πέτρου, τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Τὴν ἰδέαν ἐνὸς ἐπισκοποῦ τῶν ἐπισκόπων, ἀνωτάτου αὐτῶν ἐξουσιαστοῦ, θεώρει ὁ Κυπριανὸς ὡς τυραννικὴν καὶ ἀνσιρετικὴν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα ἀποτελοῦσι κατ' αὐτὸν πάντες οἱ ἐπίσκοποι. Ὁ Ῥώμης ἔπρεπε νὰ παριστᾷ μόνον καὶ εἰκονίζῃ τὴν ἐνότητα ταύτην, καθὼς καὶ ὁ Πέτρος ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ ἀποστολικοῦ σώματος χωρὶς νὰ ἔχη ἐξουσίαν τινὰ ὑπερτέραν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων. Ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις, θελωμεν ἰδεῖν (§§ 16, 21, 26), ὅτι αἱ δεσποτικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης, οἵτινες, φαίνεται, ἐκληρονό-

μηταν τὸν δεσποτισμὸν τοῦτον ἀπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης, ἐπιταθεῖσαι κατὰ μικρὸν ἔτι μᾶλλον, ἐγένοντο πρόξενοι μεγάλων σκανδάλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους προὐκάλεσαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα.

§ 9.

(3) Ὅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικὺς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὅμως καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσηύχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.), ἔπαυσεν ἔντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν καταστροφὴν αὐτῆς ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἔθνων χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαιτέρας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγένωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικαῖς οἰκίαις. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήθιον πάντες, ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτὸ ἐγένετο ἡ προσευχὴ, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τριπτῆς καταδύσεως τελουμένου ἐγένοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἡρῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἄν τὸ πάσχα ἐτελεῖτο ἡρῆ ἕκτοτε, εἶναι ἀβέβαιοι. Ἄλλαι ἑορταὶ τότε δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ τὸν δευτέρον καὶ τρίτον αἰῶνα ἡ λατρεία τῶν χρι-

στιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτίζωνται ἰδιαίτεροι οἴκοι πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεπον δέος τι πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον ποιῆσαι αὐτῶν χρῆσιν οἱ ἔθνικοι ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἐροδοῦντο μὴ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰτάγηται πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοστάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, εἶον ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνὸς, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθὺς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σιωπῆς). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων οἴκων, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσήγοντο καὶ εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς πρώτας εἰκόνας, παριστανούσας σκηναὶς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, ἢ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν Μητέρα αὐτοῦ φέρουσαν ἐν κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀνκραίνονται ἐκτὸς τῆς κυριακῆς καὶ τοῦ πάσχα καὶ αἱ ἑορταὶ τῆς πεντηκοστῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιροιτήσεως τοῦ παναγίου πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀναλήψεως, τῶν ἐπιφανίων, καὶ αἱ μνήμαι τῶν μαρτύρων. Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ Τε-

τάρτη καὶ ἡ Παρασκευή, ἡμέραι τῆς Ἑβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ πάσχα ἐγίνετο νηστεία ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτήν, ἣτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο· ἐκάστη ἐκκλησία ἠκολούθει εἰς ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρκοστὴ δ' ὠνομάθη διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπομίμησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι, καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ὁμως διέφερον ἕντισι κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγενήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαὶ λειτουργίαι, τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου), τῆς Ῥώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένη κατὰ τὰς κυριακάς, κατὰ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα, καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μίμησιν. ἠκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιητῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων, ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνέρχόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐπειτα ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἠνωμένον καὶ τὸ χρίσμα πρὸς ἐπιτηράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὅποιον ἐν τῇ δύσει ἤρχισε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθὲν, καὶ νὰ τελεῖται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι

ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλικίων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἄφρασις εἰς τοὺς τελούντας τὴν μετάνοιαν. Ὁ γάμος ἠύλογετο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ἤρχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἵτινες, ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὁμμάτων τῶν τοὺς χριστιανούς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν, εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (ἔθεν μυστήρια), καθὼς καὶ τὰς τῆς κηδείας τῶν ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ ἱερεῖς, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 10.

14/ Ὅποια ἦσαν τὰ ἔθνη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακῇ γεγηρακυίας ἐθνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς κοινωρίας, διὰ τῆς ἐξάπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἠθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν εἰλκυεν ἡ νέα πίστις αὐτοὺς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὁπαδῶν τῆς τελειότης. Διδασκαλία, ἣτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τριούτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς ἀδελφοὺς καὶ οὕτω προσηγόρευον ἀλλήλους. Ὁ ἐθνικὸς Λουκιανὸς σκώπτων τοὺς χριστιανούς

διὰ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν, ἧς ἕνεκεν ἐγίνοντο θύματα εὐκόλως τῶν ἀπατεῶνων ἀνθρώπων, μαρτυρεῖ, χωρὶς νὰ σκοπῇ τοῦτο, πρὶ τῆς ἀρετῆς τῶν χριστιανῶν. Περὶ αὐτῶν λέγει καὶ ἄλλος τις ἐθνικός ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι, λατίνῳ ἀπολογητῇ (*), ὅτι ἡγάπων ἀλλήλους πρὶν ἢ γνωρισθῶσιν, ὁ δὲ Τερτουλλιανὸς (**) βεβαίως, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν· Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ περὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας *φιλανθρωπία* αὐτῶν ἐπίσης ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις πρῶτοι χριστιανοὶ μὴ θέλοντες νὰ ὑπάρχη παρ' αὐτοῖς ἐνδεής τις, ἔφερον τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ παρέδιδον τοῖς ἀποστόλοις, ἵνα ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τούτου ταμείου τρέφωνται πάντες. Οἱ ἐπίσκοποι εἶχον τὴν φροντίδα περὶ τῶν πτωχῶν τῆς ἐκκλησίας τῶν, παρὰ τοῖς μητροπολιτικοῖς δὲ ναυτῶν ἐκτίσθησαν τὰ πρῶτα πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα καὶ λοιπὰ *φιλανθρωπικὰ* καταστήματα. Τὴν *φιλανθρωπίαν* δὲ ταύτην ἐξέτεινον οἱ χριστιανοὶ εἰς πάντας καὶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἰουδαίους, καὶ τοὶ διώκτας τῶν. Ἐπὶ μεγάλων τινῶν λιμῶν ἐν Καρχηδόνι καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἄφινον τοὺς οἰκείους αὐτῶν νὰ ἀποθνήσκωσιν εἰς τὰς ὁδοὺς, οἱ χριστιανοὶ μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς τῶν περιέβαλλον τοὺς πάσχοντας. Ἡ χριστιανικὴ *φιλανθρωπία* ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ (***)· ἢ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὐ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτο τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμός. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονεῖαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα ταπεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνάγκουστον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἦθῃ διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἠθῶν αὐστηρό-

(*) Minue. Fel. c. 9. (**) Tertull. Apolog. 39.

(***) Φιλήμων καὶ Ὀνήσιμος, Πρὸς Παύλου ἐπιστ. πρὸς Φιλήμονα.

της αξιοχύμαστος. Ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρόποντα ἠθικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη (*). Ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὅλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τοῦτο ὡς ἀποφεύγοντες τὰς ἀνηθικούς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν καὶ διότι δὲν ἐνεφανίζοντο ἰδίως ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις κατὰ τὰς μονομαχίας καὶ θηριομαχίας, ἐθεωροῦντο ὡς μισάνθρωποι, ἐν ᾧ διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο παρὰ τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους.

Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις αὕτη ἔφθασε παρὰ τιτι μέχρι τελείας ἀσκήσεως, μέχρι δηλ. τῆς στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἄθωοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἐλέγοντο ἀσκηταί, ὄντες δὲ ἄγαμοι, ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς αὐστηρὰς νηστείας καὶ ἀρρωσιοῦντο εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὕτως ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι λεγόμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν πόλεων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀνχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος τῶν ἐρήμους. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ μέγας Ἀρτώνιος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θεβαβδος ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι διέμενον δι' ὅλου τοῦ βίου των μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δ' ἐγγρατείας των καὶ διὰ τῆς τελείας ἀρρωσιώσεώς των εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους των. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταὶ, ὅσάκις ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας των, (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς), νὰ ἐνιγχύτωσι τὸ θάρρος τῶν χριστιαν-

(*) Πρὸβλ. τὰ γραφικὰ χωρία « Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὁμῶν ». Κολ. γ', 12. καὶ « Οἱ ἄνδρες συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γνώσιν εἰς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν. » Α' Πέτρ. γ'. 7.

νῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἰρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

Ὅπως διατηρῶνται ἀγνά τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν, κατέβαλλε μεγάλην φροντίδα αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, ἥτις τοὺς μὲν ἀμαρτάνοντας καὶ ἔμολογοῦντας τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν ἢ ἐγείροντας δι' αὐτῶν κοινὸν σκάνδαλον ὑπέβαλλεν εἰς δημοσίαν μετάνοιαν, τοὺς δὲ ἀδιορθώτους ἀπέκλειεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Οἱ μετανοοῦντες ἀπείργοντο ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον τῆς εὐχαριστίας, ὑπεχρεοῦντο διὰ νὰ μένωσι κατ' ἀρχὰς ἐξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας, ζητοῦντες συγγνώμην (διὸ καὶ προσκλαίοντες ἐλέγοντο), ἔπειτα ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ συνεύχωνται, ἀλλὰ γόνυ κλίνοντες· τέλος ἐδικαιοῦντο νὰ μετέχωσι τῆς λατρείας συνιστάμεοι μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀπόλυσις ἢ ἄφεσις ἐδίδοτο αὐτοῖς δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Εἰς ὁμοίαν δοκιμασίαν ὑπέβαλλοντο καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσερχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐλέγοντο κατηχούμενοι, διότι ἐδιδάσκοντο τὰ τῆς πίστεως. Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐκαλοῦντο φωτιζόμενοι.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν.

Μαρκουτος ο Σ. δαουμα - εν Γουρνατου 3 γεωγ
δι δε ηδη εν Ιωνιας εν Αθηναις
μνησιν

Λοιδο

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου
μέχρι τοῦ Φωτίου (313—860) (*).

13
14
Cull

Μεθοδου εἰρημολο. ἐπισημοσεν δευτεροεσθ
πτος. εν εν 3 εσθ 11. εν Χριστον 3 εν εν
ηχο

Πῶς ἐθριχέβησεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντίνον
καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ;

Ὁ μέγας Κωνσταντίνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313
εἰς τὴν καταδιωκομένην ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην.
Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προ-
νόμια καὶ ἀνύψωσεν, ἀρ' ὅτου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ
(323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ
τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ ν' ἀνέρ-
χωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον
παρ' αὐτοῦ πλοῦσια δῶρα· οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δη-
μοσίων βαρῶν· ἡ κυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἐορταὶ
προησπιζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο
δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς
χριστιανικῆς πίστεως. Ἴνα ἐξασφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος

(*) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων (παρὰ
Migne), ἰδίως δὲ ὁ Εὐσέβιος (ἐν βίῳ Κωνσταντίνου) καὶ οἱ ἐξακολουθή-
σαντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν του ἱστορίαν Σωκράτης, Θεοδώρητος, Φι-
λοστόργιος, Σωζόμενος, Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Εὐάγριος,
καὶ Νικηφόρος Κάλλιππος. Ἀπὸ τοῦ 500 ἔτους περίπου εἶναι χρή-
σιμοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ. Πρβλ. καὶ ἡμέτερον Δοκίμ.
100—184.

τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύου- 313
 σαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη ὑ-
 πῆρχον πολλοὶ ἔθνη, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀ-
 νατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Διὰ ταῦ-
 τα πάντα οἱ χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν αὐτὸν μέ-
 γαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία
 μεταξὺ τῶν ἁγίων. Καί τοι ὁμῶς προστατεύσας πῆν χριστια-
 νικὴν θρησκείαν δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξη
 τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρη-
 σκεία, ἔβλεπεν, ὅτι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δὲ ὅτι αἱ
 θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ ἦναι σεβασταί, καὶ μό-
 νον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ διάδοχοι
 τοῦ Κωνσταντῖνου ἐπροστάτευσαν τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλὰ
 μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλὰκις καὶ
 αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐναντίον τῶν συμβουλῶν
 τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηγάθησαν ὁ Κωνσταν-
 τιος, Θεοδόσιος ὁ Α', Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α', □
 ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας 3
 στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' αἰῶνος τὰς φιλοσο-
 φικὰς σχολὰς, καὶ ἀπεδιώξεν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τοὺς
 ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον καταπολεμοῦν-
 τες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς
 ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τού-
 των οἱ ἔθνη ἐπασχον σχεδὸν ὅ,τι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ
 τῶν τῷ χριστιανισμῷ ἐχθρῶν ἀρχαίων ῥωμαίων αὐτοκρατά-
 ρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ
 φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ χριστια-
 νισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία
 μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν, ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγ-
 μούς, ἕως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ 14
 Κωνσταντῖνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος

τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι ἐνῶ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ συμβοητοῦς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς του, παρ' ὧν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἂν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Αἱ προσπάθειαι του ὅμως οὐδὲν ἀπέφερον ἀποτελεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἠττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζῆλόν του, μεθ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἥδη ἐκπνεύσασαν, ἧς τὸ ψεῦδος εἶχε πλέον ἐξελεγχθῆ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μόλις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσώζοντο ἔτι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ κράτει.

Ἰουλιανὸς ὁ ἀνομιεὶς ἡττηθὼν
 § 12.
Μετὰ τὴν ἐπισημειωθεῖσαν

Εἰς πῖνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς;

Ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὁ χριστιανισμὸς διεδίδετο ὁσημέραι εἰς νέους λαοὺς. Οὕτως ἐξαπλοῦται τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν *Περσίαν*, τὴν *Ἀρμενίαν*, τὴν *Ἀραβίαν*. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν *Ἰνδιῶν* καὶ τῆς *Κίνας* φθάνει τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ *Ἀσίᾳ* δὲν ἠδυνήθη ἡ νέα πίστις νὰ ριψῆ βαθείας ρίζας καὶ νὰ ποιήσῃ μεγάλας προόδους· τὸ μὲν διότι οἱ πλεῖστοι λαοὶ αὐτῆς εὕρισκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ ἀναπτύξει, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ὡς πνευματικὴ θρησκεία προϋποθέτει ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ, τὸ δὲ διότι ἐν ταῖς χώραις

ταύταις εὔρε σφοδρούς πολεμίους ἔνθεν μὲν τοὺς πανταχοῦ ἔκτοτε διεσπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες πάντοτε ἐθεώρουν τὸν χριστιανισμὸν ὡς διαστροφήν τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ τοὺς χριστιανούς ὡς ἀποστάτας τοῦ νόμου αὐτῶν, ἐτέρωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος τοὺς Μωαμεθανούς. Οἱ Μωαμεθανοὶ, ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ ἐν Ἀραβίᾳ ἀναφανέντος περὶ τὸ 622 ὡς ἰδρυτοῦ νέας θρησκείας, ἣ ὁποία ἔμως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κρᾶμά τι ἰουδαϊσμοῦ, χριστιανισμοῦ καὶ ἄλλων τινῶν παχυλῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, καὶ ἧς θεμελιῶδες δόγμα εἶναι ὁ μονοθεϊσμός, ὀρμηθέντες ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μωάμεθ κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Καλιφῶν, κατέκτησαν κατὰ μικρὸν πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ χώρας, πανταχοῦ δὲ ὅπου ἐξηπλοῦντο, καταπιέζοντες τοὺς χριστιανούς, ἐπέβαλλον τὸν ἰσλαμισμὸν. Ἀλλ' ἂν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς ἔμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξωνικοῖς ἢ Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς, οἵτινες, ἐκ τῶν βορείων μερῶν ὀρμηθέντες, κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, κατέλαβον τὴν μέσην, μεσημβρινὴν καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ λοιπῶν ἀναμιχθέντες, ἀπετέλεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἠττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ῥωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἤδη ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ἠσπᾶσθησαν τὸν χριστιανισμὸν οἱ Γότθοι, οἱ εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγγοι, οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοὶ, οἱ Δανοὶ, οἱ Νορβηγοὶ, οἱ Σουηδοὶ. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλάβων μένον αἱ πρῶται ἀρχαί

πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ῥῶσσοι, Βούλγαροι, Ἀβάραι) κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα (Πρβλ. § 25).

§ 13.

✓ Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἦδη ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν παρετηρήσαμεν (§ 6) ὅτι οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν σοφοί, οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας, ἠρεύνων τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διαμερῶσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπιτεθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' οὗτοῦ ἡ ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθρόβως, ὅπως ἤρμοζε, καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους συνεβαίνεν, ἀλλὰ συνταράσσουσι τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, γινώσκονται μίστη μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπαγόμεναι σφοδρῶς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δὲ διότι τὸ μὲν ἀνεμυγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δὲ διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτάς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης ὅτε δ' ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε. Τὰ ζητήματα, περὶ ἃ περιστρέφοντο αἱ συζητήσεις αὗται, ἦσαν ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ τὰ περὶ τοῦ πρωτόπυ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δύσει τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀθρώπου καὶ ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐκκλησιαστι-

κοι διδάτκαλοι ἡρεύνων, τίς εἶναι ὁ Χριστός, τίς ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, εἶναι ὁ Υἱὸς ἀληθῆς Θεὸς, εἶναι τὸ Πνεῦμα ἀληθῆς Θεὸς, πῶς πρέπει νὰ ἐνοηθῇ ἡ Τριάς τῶν προσώπων ἐν τῇ μιᾷ Θεότητι, πῶς ἠνώθη ἡ θεία φύσις μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐν τῷ Χριστῷ. Οἱ δὲ δυτικοί, πρακτικώτεροι ὄντες ἐκείων, ἐξήταζον τὸ πῶς συμβαίνει ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου· ἀρκεῖ μόνον ὁ ἄνθρωπος νὰ θέλῃ τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν του, ἢ εἶναι ἀνάγκη τῆς θείας βοηθείας ἢ χάριτος, καὶ ἂν ἡ ἀνάγκη αὕτη ἦναι ἀπόλυτος ἢ σχετική. Ὡς καρῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἐχρησίμευον ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις. Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεικλήθησαν εἰς δοξαστίας ἐσφαλμένας, ἅς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδίκασεν. Οὕτως ὁ Ἄρειος ἐδόξαζε τὸν Υἱὸν κτίσμα, καὶ δὲν ἀπεδέχετο, ὅτι εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ. Ὁ Ἄρειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Υἱὸς νὰ ἦναι ἀληθῆς Θεὸς, καθὼς ὁ πατὴρ εἶναι ἀληθῆς Θεὸς, χωρὶς νὰ ἦναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν τότε δύο Θεοὺς, ἐνῶ θεμελιῶδες τοῦ χριστιανισμοῦ δόγμα εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς. Θεῶν λοιπὸν νὰ ἐξηγήτῃ τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ καταστήσῃ αὐτὸ καταληπτὸν, περιέπεσεν εἰς τὴν ἄτοπον ἰδέαν νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κτίσμα, τὸ πρῶτον κτίσμα, δι' οὗ ἐγένοντο πάντα τὰ λοιπὰ, ἔνεκα ὅμως τῆς ἠθικῆς του τελειότητος ἐτιμήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θεότητος, καὶ ὡς Θεὸς πρέπει παρ' ἡμῶν νὰ τιμᾶται καὶ λατρεύηται. Ὁ Ἄρειανισμὸς εἶναι πῶσις εἰς τὴν κτισματολατρείαν ἢ εἰδωλολατρείαν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀθανάσιος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ μέγιστοι τῆς ἐκκλησίας θεολόγοι ἐπολέμησαν αὐτόν. Ὁ Μακεδόσιος ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Πρότερον ἦτο καὶ αὐτὸς ἄρειανός, ἀφοῦ δὲ ἀφῆκε τὸν ἀρειανισμὸν, ἐξηκολούθησε νὰ φρονῇ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀρειανικῶς· διότι οἱ ἀρειανοὶ καθὼς τὸν Υἱὸν ἔλεγον κτίσμα, οὕτως ἐθεώρουν καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς κτίσμα. Ἡ ἐκκλησία τούναγτιόν καθὼς ἐκῆρυξε τὸν Υἱὸν ἀληθῆ

Θεόν, παρεδέχθη και τοῦ Πνεύματος τὴν ἀληθῆ θεότητα. Ὁ Νεστορίου δὲν ἀπεδέχετο τὴν πρωτοπικὴν ἑνωσιν τῶν φύσεων ἐν Χριστῷ, δηλ. ὅτι ὁ αὐτὸς Χριστὸς, τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἶναι και Θεὸς και ἄνθρωπος, ἀλλὰ διέκρινε μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ και τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, λέγων, ὅτι ἡ Μαρία ἐγέννησε τὸν ἄνθρωπον Χριστὸν, οὐχὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ και Χριστοτόκον ἐκάλει τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου, οὐχὶ Θεοτόκον. Ὁ Εὐτυχιῆς συνέχου τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις λέγων, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ ἀπερρορήθη ὑπὸ τῆς θείας, και ὅτι ἦτο ἄρα Θεὸς μόνον, και μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἄνθρωπος. Ἡ ἐκκλησία ἐδέχθη, ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς Χριστὸς και τέλειος Θεὸς και τέλειος ἄνθρωπος. Τὸν Νεστορίου ἐπολέμησε ὁ Ἀλεξανδρεῖας Κύριλλος, τὸν δὲ Εὐτυχιῆ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανὸς και ὁ Ρώμης Λέων. Ὁ δὲ Πελάγιος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει νομίζων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων φώτων και τῶν ἰδίων ἡθικῶν δυνάμεων ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ φθάσει εἰς τὴν ἡθικὴν τελειότητα και ἀποβῆ ἄρεστὸς τῷ Θεῷ. Ἦρνεῖτο λοιπὸν τὴν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα και σημασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸν ἐπολέμησε ὁ Αὐγουστίνος. Χάριν τῶν ἐρευνῶν και συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι και θεολόγοι εἰς συνόδους, ὁσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ δὲν ἤρχουν, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντεπροσώπευσαν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὐταὶ σύνοδοι, περὶ ὧν ἐπιστεύετο, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυον ἐριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωσίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν και ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο. Κατὰ τοῦ Ἀρείου συνεκροτήθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Νικαίᾳ τῷ 325, κατὰ δὲ τοῦ Μακεδονίου ἡ Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381.

Αἱ δύο αὐταὶ σύνοδοι συνέταξαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν συμβόλων (Πράβ. § 6) νέον σύμβολον, τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχύον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν ἀναγιγνωσκόμενον, ἀναπτύξασαι τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας καὶ κηρύσσεται τὸν μὲν Ἰῶν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς ὁμότημον, « σὺν Πατρὶ καὶ Ἰῶ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον » (*). Οὕτως ἐμορφώθη ἡ περὶ Τριάδος ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία· ὁ Θεὸς εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ ἐν αὐτῷ τρία πρόσωπα ἢ ὑποστάσεις· ὁ Πατὴρ, ὁ Ἰῶς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἐκηρύχθη ὡς μυστήριον, ὡς ὑπερβαίνουσα δηλαδὴ τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν. Οἱ μετὰ ταῦτα πατέρες καὶ θεολόγοι ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσθε πως τὴν Τριάδα ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καθὼς δηλαδὴ ἐν τούτῳ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ψυχὴν αὐτὴν, τὸν νοῦν ἢ λόγον καὶ τὴν θέλησιν, οὕτω διακρίνομεν ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς πνεῦμα, δηλ. νοῦς καὶ θέλησις, αὐτὸν τὸν Θεὸν πατέ-

(*) Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχει οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τῷ σὺν Πατρὶ καὶ Ἰῶ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. »

ρα, τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἥτις ὡς ἀοράτως ἐνεργουσα, ὅπως ἐνεργεῖ ἀοράτως ὁ ἄνεμος, πνεῦμα ἐκλήθη. Καθώς δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ τὸν λόγον του, διότι αἱ σκέψεις του τί ἄλλο εἶναι ἢ γεννήματα τῆς ψυχῆς του, οὕτω καὶ ὁ θεὸς λόγος εἶναι γέννημα τοῦ Θεοῦ, υἱὸς αὐτοῦ ὁμοίως καθὼς τὸ θέλημα ἡμῶν εἶναι προτὸν ἡμῶν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐν τῷ Θεῷ, πηγάζει, ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅμως καλῶς, ὅτι ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ὁ λόγος καὶ ἡ θέλησις εἶναι ἀπλαῖ δυνάμεις, ἐν τῷ Θεῷ ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα ἐθεωρήθησαν ὡς πρόσωπα, καὶ πρόσωπα ἀληθῆ οὐχὶ ἀπλαῖ προσωποποιήσεις.

Η' Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ κατεδίκασε τὸν Νεστορίον καὶ τὸν Πελάγιον, ἡ δὲ Δ' ἐν Χαλκηδόνι τὸν Εὐτυχεῖ. Ἡ Ε' ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' κατέκρινε νεστοριανίζοντάς τινας ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς (553). Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς Νεστοριανοὶ καὶ μονοφυσίται ('Ιακωβίται, Ἀρμένιοι, Κόπται Ἀβυσσίνιοι), καθὼς καὶ οἱ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα τὸν μονοφυσιτισμὸν ἀνανεώσαντες μονοθελήται., οἱ μετὰ ταῦτα Μαρωῖται ὀνομασθέντες, οὓς κατέκρινεν ἡ Σ' οἰκουμενικὴ σύνοδος (680), ἀποκηρυχθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἀποκλεισθέντες, ἀπετέλεσαν ἰδίᾳς ἐκκλησίας, αἵτινες σωζόνται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ τελευταία συζήτησις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἢ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδὸν ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὴν Η' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτὸν, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ' οἰκουμηνικῇ συνόδῳ τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενομένῃ ἀνεκυρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ἐφάνησαν μὲν μετὰ ταῦτα νέοι

εικονομάχοι αυτοκράτορες, ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὠρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτὴν τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. ✓

§ 14.

Τίνας πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

✓ Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέπρεψαν ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς πολλοί, οἵτινες ἠδύνατο νὰ ἀμιλλῶνται κατὰ τὴν σοφίαν πρὸς τοὺς σοφωτέρους ἐκ τῶν συγχρόνων ἔθνικῶν. Ἐμορφώθησαν δὲ οὗτοι φιλολογικῶς μὲν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ἔθνικαῖς σχολαῖς, ἰδίως ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἤκμαζε τότε καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς, ὁποῖαι ἤκμαζον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὠριγένης) καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἢ διὰ τῆς μελέτης τῶν Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ μάλιστα τοῦ Ὠριγένης. Διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν οἱ σοφοὶ οὗτοι πατέρες ἐξέθησαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, κατεπολέμησαν τοὺς ἔθνικοὺς, ὑπερασπιζόμενοι τὸν χριστιανισμὸν, ἀνήρεσαν τοὺς αἰρετικοὺς καὶ ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐπιτημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐκ μὲν τῶν ἀνατολικῶν ἐλλήνων οἱ ἀκόλουθοι. Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ὁ συγγραφεὺς πρῶτος σχεδὸν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ὁ Εὐσέβιος ἔχων φίλον τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον, τῇ ἀδείᾳ τούτου ἠδυνήθη νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους καὶ νὰ συλλέξῃ πᾶσαν τὴν ἀναγκαίαν ὕλην διὰ τὸ ἔργον του. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξαν-

δρείας, ὁ ὁποῖος κατεπολέμησε τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ὑπέστη δὲ φοβεροὺς διωγμοὺς ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν ὑποστηριζάντων τὸν Ἀρειανισμὸν, μάλιστα τοῦ Κωνσταντίου, δεκάκις ἐξορισθεὶς καὶ περὶ τὰ 20 ἔτη διατρίψας ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, τὰ πλεῖστα πολεμικὰ κατὰ τῶν ἀρειανῶν, εἶναι πλήρη βαθειῶν ἐννοιῶν. Ὁ μέγας Βασιλείος, μητροπολίτης Καισαρείας ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅστις ἐπίσης ἐδοξάσθη διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Οὐάλεντος, ἐφημίθη δὲ ἐν γένει διὰ τὴν ἀποτίωσίν του εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἣτις εἶχεν αὐτῷ ἐμπιστευθῆ. Ὁ Βασιλείος κατώρθωσε νὰ συνασπίσῃ κατὰ τῶν ἀρειανῶν πάντας σχεδὸν τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀσίας. Ὁ Μόδεστος, ὁ αὐτοκρατορικός ἐπίτροπος, ὁ σταλείς ἔνα ἐκρόβισθη αὐτὸν καὶ ἀναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, εὐρῶν ἀπροσδόκητον ἀντίστασιν παρὰ τῷ Βασιλείῳ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος, ὁμολογῶν, ὅτι οὐδέποτε εἶδεν ἐπίσκοπον τολμηρότερον ὑπερασπιστὴν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βασιλείος οὗτος ἰδρύσε καὶ τὸ περιφημότερον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του, ὑπὲρ οὗ ἀφιέρωσε πάντα τὰ εἰσοδήματα τῆς πλουσίας μητροπόλεώς του, αὐτὸς πενιχρώτατα ὡς ἀπλοῦς μοναχὸς ἀποζῶν.

Ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος, ὅστις, ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεκράτουν οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου καὶ ὁμόφρονες, μόνος ἐπάλαιεν ἐν τῷ τότε κέντρῳ τούτῳ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθῆς πίστεως ὑπὲρ ταύτης, κατέστη δὲ περιβόητος διὰ τὴν εὐγλωττίαν, μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν θεότητα τοῦ Λόγου, διὸ καὶ θεολόγος ἐκλήθη. Ὁ Ἰερώνυμος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες, ἵνα ἀκούσῃ τὰ κηρύγματα αὐτοῦ. Ἀναδειχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α', ἐγένετο καὶ πρόεδρος τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ Βασιλείος καὶ ὁ Γρηγόριος οὗτος εἶχον ὁμοῦ σπουδάσει τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθή-

ναις, όπου συνέδεσαν προς αλλήλους αδιάρρηκτον και ισόβιον
 φιλίαν, τήν θεολογικήν δὲ μέρφωσίν του ὤφειλε και αὐτὸς καθὼς
 και ὁ Βασίλειος πρὸ πάντων εἰς τήν μελέτην τῶν συγγραμ-
 μάτων τοῦ σοφοῦ Ὁριγένους. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀδελφὸς
 τοῦ μεγάλου Βασιλείου, βαθυνοῦστατος ἐκκλησιαστικὸς συγ-
 γραφεύς. Ὁ Γρηγόριος οὗτος τόσον ἐξεπέμα τὸν Ὁριγένην, ὥστε
 ἀπέδέχετο και αὐτὰς αὐτοῦ τὰς ἑτεροδοξίας. Καὶ αὐτὸς ὑπερη-
 σπίσθη τήν ὀρθοδοξίαν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἄνευ τῶν μεγά-
 λων τούτων πατέρων ἡ ἐκκλησία ἐκινδύνευε νὰ ἐξαρειανισθῇ.
 Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα
 ἐπικληθεὶς Χρυσόστομος, ὅστις ἀνέπτυξε τοιαύτην εὐγλωττίαν,
 ὥστε ἐξέπληξε και αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ῥήτορας, ὠνομάσθη
 δὲ παρὰ πολλῶν Δημοσθένης τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Χρυσόστομος
 ἀνετράφη χριστιανικῶς ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς μητρός του Ἀννούσης,
 ἐδιδάχθη δὲ τήν ῥητορικὴν ὑπὸ τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὅστις
 ἐθαύμασεν, ἐν ᾧ ἔτι ὁ Χρυσόστομος ἐσπούδαζε παρ' αὐτῶ, τήν
 ῥητορικὴν δεινότητα αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς
 ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέγραψε πλείοτερα συγγράμματα
 αὐτοῦ, ἐξ ὧν διακρίνονται αἱ λαμπραὶ αὐτοῦ ὁμιλίαι εἰς ἀπα-
 σαν σχεδὸν τήν ἀγίαν Γραφήν. Ὁ Χρυσόστομος ὡς κήρυξ τοῦ
 θεοῦ λόγου και τῆς ἀληθείας ἦτο τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε
 δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐλέγχει και αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίας Εὐδοξίας
 τὰς παρεκτροπὰς, δι' ἃ καταδιωχθεὶς ὑπ' αὐτῆς, ἐξωρίσθη, και
 ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ ταύτῃ (407). Ὁ Χρυσόστομος προῦνόησε
 περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, εἰργάσθη δὲ και πρὸς ἐξά-
 πλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Γότθοις και Πέρσαις. Ὁ
 Ἱεροσολύμων Κύριλλος συνέγραψε κατηχήσεις χάριν τῶν εἰς
 τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστρεφόντων, ὁ Ἐπιφάνιος κατεπολέμησε
 τὰς αἰρέσεις μετὰ ὑπερμέτρου ζήλου, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος
 ἐπολέμησε τὸν Νεστόριον, προστάς τῆς Γ' οἰκουμενικῆς
 συνόδου, ὁ Μοιφουεστίας Θεόδωρος και ὁ Κύρου Θεοδώρητος

ἦσαν φίλοι τοῦ Νεστορίου, ἄνδρες πεπαιδευμένοι, ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας μορφωθέντες, ἔγραφαν δὲ καὶ σοφὰ εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν ἐρμηνείας, ὁ συγγραφεὺς τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγραμμάτων ἤχημασε πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος, ἠθέλησε δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀθηναίου μαθητοῦ τοῦ Παύλου νὰ διαδώσῃ τὰς νεοπλατωνίζουσας χριστιανικὰς δοξασίας του, Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς ἠγωνίσθη κατὰ τῶν μονοθελητῶν, ὁ Δαμασκηὸς καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ὑπερητίσθησαν τὴν προτκύνητι τῶν εἰκόνων καὶ ἐπολέμησαν τὸν μωαμεθανισμόν.

Ἡ ἐκ δὲ τῶν δυτικῶν λατίνων διέπρεψαν ὁ Ἀμβρόσιος, ὅστις αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος Μεδιολάνων ὦν ἐτιμᾶτο διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε καίπερ λαϊκὸς ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἀρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, ἦτο δὲ τοσοῦτο σεβαστὸς, ὥστε ἐπεβαλλετο καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Οὕτως ὑπεχρέωσε τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον τὸν Α' νὰ τελέσῃ δημοσίᾳ μετάνοιαν, διότι εἶχε καταδιώξει τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἕνεκα ἀσημάντου αἰτίας. Ὁ Ιλάριος, ὁ πολεμήτας ὡς ἄλλος Ἀθανάσιος τοὺς Ἀρειανούς ἐν τῇ δύσει. Ὁ Ιερώνυμος, πολυγραφεύτατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἰδίως δὲ εἰδημονέστατος τῶν Γραφῶν ἐρμηνευτῆς. Ὁ Ιερώνυμος διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Παλαιστίνῃ ὅπως μελετήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ τῶν ἑβραίων τὴν ἑβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν. Μετέφρασε δὲ τὴν ἁγίαν Γραφήν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ μετάφρασις αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη Βουλγάτα. Ὁ Αὔγουστινος ὑπερηκόντισε πάντας τοὺς δυτικοὺς πατέρας κατὰ τὴν σοφίαν, ἔγραψε μέγαν ἀριθμῶν συγγραμμάτων, καὶ δι' αὐτῶν ὡς οὐδεὶς ἄλλος μεγίστην ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς δύσεως. Ὁ πάπας Γρηγόριος, ὁ ἐπικληθεὶς Διάλογος, συνετέλεσε διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυ-

νάμειος καὶ ἐλάμπρυνε τὴν λατρείαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἀναμορφώσας τὴν μουσικὴν αὐτῆς τῇ βοήθειᾳ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς. Συνέτεινε δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 15.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεράνησαν οἱ πατριάρχαι;

Ἀφ' ὅτου οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύονται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς χεῖράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφρόνει, ὅτι καθὼς οἱ ἐπίσκοποι ὠρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῶν ἔσω, οὕτως ὁ Θεὸς ὠρίσεν αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐπὶ τῶν ἐξω τῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστάσεως. Οἱ αὐτοκράτορες συνεκάλουν τὰς συνόδους πρὸς λύσιν τῶν σπουδαιότερων ζητημάτων, ἐπεκύρουν δὲ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ ἐξεδίδον ὡς νόμους τοῦ κράτους. Πολλάκις δὲ ἡ ἀνάμιξις αὐτῆ προέβαινε τοσοῦτον, ὥστε διὰ νόμου νὰ ὀρίζωσι, τί οἱ ὑπήκοοι των ἔπρεπε νὰ πιστεύωσι. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη αἰτία, δι' ἣν τὸ βυζαντινὸν κράτος κατεσπαράσσετο ἐπ' αἰῶνας ὅλους ὑπὸ θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ πολέμων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐγένοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄργανα τῶν θελήσεων τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ οὗτοι πολλάκις ἐν ἀγνοίᾳ των ἐχρησίμευσαν ὡς ὄργανα τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν δογματικῶν μεριδίων.

Ὁ κληρὸς ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέγαν πλοῦτον, διότι αἱ ἐκκλησίαι ἔλαβον μέρος τῆς δημοτικῆς περιουσίας, ἐκληρονόμησαν δὲ πολλαχοῦ τοὺς ἔθνικους ναοὺς καὶ τὰς περιουσίας των, καὶ ἐλάμβανον πλουσίας δωρεὰς παρ'

εὐσεβῶν. Εἶχε δὲ μέγα κράτος ὁ κληρὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τοὺς λαϊκοὺς μείναντος μόνου τοῦ δικαίωματος τῆς συμμετοχῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο κατέπεσε κατὰ μικρὸν εἰς ἀπλὴν σκιάν. Εἰς τὰς τάξεις τοῦ κληρῶν κατετάσσοντο τότε πολλοὶ ἐπίσημοι πολιτικοὶ καὶ νομομαθεῖς ἢ πεπαιδευμένοι ἄνδρες, διότι ὁ κληρὸς εἶχε μεγάλα προνόμια· ἦτο ἀπηλλαγμένος τῶν δημοσίων βαρῶν εἶχεν ἴδια κληρικὰ δικαστήρια· οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐδικάζοντο μόνον παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναραίνονται τὸ πρῶτον καὶ οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλαδὴ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (πρὸ βλ. § 8) οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν πρῶτοντα ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηνώθησαν, καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀρτιοχίας, Ἐφέσου, Καισαρείας καὶ Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῶν. Ὅσάκις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ τὸ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἑξαρχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπήχθη-

σαν ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Καισαρείας ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Θεσσαλονίκης ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἦτο συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Ῥώμης, μετὰ δὲ ταῦτα ὑπήχθη ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἰσχηματίσθη δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὗς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 16.

Πῶς ἠῤῥησεν ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης ;
 Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα σχεδὸν τοῦ ὅλου ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπεραντὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλητέρα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς δύσεως ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ δύσει ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀνεξάρτητοι ὡς τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἀφρικής. Εἶχε λοιπὸν ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μετ' ὧν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ Ῥώμης εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιότερᾳ ἐποχῇ (§ 8) δι'

εις τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) θεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους τοῦ Πέτρου, καὶ καθὼ τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ Ματθαίῳ (15', 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», ἤξουν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει τοιαύτην τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς εἰ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὗται προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλισμέναι. Ὁ Πέτρος ἐν τῇ Καινῇ διαθήκῃ παρίσταται μὲν ὡς κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει μόνον, ὅτι ἕνεκα προσωπικῶν προτερημάτων ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι παρουσιαζέτο ὡς πρῶτος καὶ τῶν λοιπῶν ἐξέχων μετὰ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου. Οὐδαμοῦ ὅμως ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαρτῶμεν αὐτὸν διατάσσοντα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, τοῦ ἀντίον πάντες συμπράττουσιν ὡς ἴσοι. Ὅτε δὲ ὁ Παῦλος ἐν Ἀντιοχείᾳ παρετήρησεν ἀθθένειάν τινα τοῦ Πέτρου ἐν τῇ συμπεριφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἰουδαίζοντας χριστιανούς, ἠλεγξεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Τὸ δὲ, «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» λεχθὲν παρὰ τοῦ Κυρίου τῷ Πέτρῳ ὅτε ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ἐρωτηθέντων, τίνα ἔλεγον αὐτὸν, ἀπήντησε διὰ τῆς ὁμολογίας: «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος», σημαίνει ἀπλῶς Ἐπὶ τῆς σταθερᾶς ταύτης πίστεως ἦν ὁμολόγησας, καὶ δι' ἣν σὲ καλῶ Πέτρον, θέλω οἰκοδομήσει τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πέτρα, ἐφ' ἧς οἰκοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἡ σταθερὰ πίστις εἰς Χριστόν. Οὕτως ἐνόησαν τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλείστοι ἀρχαῖοι πατέρες, οἷον ὁ Ἰλαρίος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Χρυσοστόμος. Ὁ δὲ Αὐγουστίνος ἐννοεῖ αὐτὸν τὸν Χριστόν, ὁ δὲ δευτέρως δὲ τὴν δευτέραν προϋπόθεσιν παρατηροῦμεν, ὅτι

τι εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία δὲν ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου, ὅτι πρὶν ἔλθῃ ὁ Πέτρος εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἵνα μαρτυρήσῃ (οἱ νεώτεροι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦσι καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς εἰς Ῥώμην ἐλεύσεως τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐκεῖ μαρτυρίου του), εἶχεν ἐνργήσει ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος ὁ Παῦλος ὅστις μᾶλλον ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἰδρυτὴς αὐτῆς, καὶ ὅτι ἄγνωστοι χριστιανοὶ, ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐκεῖσε πιθανῶς χάριν ἐμπορίου ἐλθόντες, ἐκήρυξαν τὸ πρῶτον πρὸς ταῖς Ῥωμαίους τὸ εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ δύσει δ' ὦ, ἠδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ υποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἤδη ἅπασα ἡ δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς παρέχοντες αὐτοῖς, ἐθεώρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους. Μόνον δὲ ἐπὶ σπουδαίων υποθέσεων ἐζήτουν τὴν σύμπραξιν των ὡς ἰσχυρῶν πατριαρχῶν, καθὼς ἐζητεῖτο ὡς ἀναγκαῖα καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς ἢ σύμπραξις. Ἄλλως δὲ ἡ ἀνατολή τότε ὑπερεῖχε καθ' ἕλα τῆς δύσεως· ἐκεῖ ἤκμαζον αἱ θεολογικαὶ σχολαί· ἐκεῖ διέπρεπον οἱ μεγάλοι θεολόγοι καὶ φωστῆρες τῆς ἐκκλησίας, ἐν γένει δὲ ἡ δύσις ἠκολούθει τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς ἀνατολῆς. Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγέναν πάσαι ἐν τῇ ἀνατολῇ, οἱ δὲ πάπαι οὔτε συνεκάλουν αὐτάς (τοῦτο ἔπραττον οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντινουπόλεως), οὔτε πρόεδροι αὐτῶν ἀποκλειστικῶς ἐγένοντο διὰ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτῶν. Τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἶχον συνήθως οἱ πατριάρχαι ἢ ἄλλοι ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς. Ἐπίσης αἱ πράξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπεχρέουν καὶ τοὺς πάπας. Σύνο-

δοι οίκουμενικαί ἐκήρυξαν πάπας αἰρετικούς καθὼς ἡ σ' τὸν μονοθελήτην πάπαν Ὀνώριον (680). Τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἀπέναντι τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης. Τὴν θέσιν ταύτην ἠθέλησαν οἱ πάπαι νὰ μεταβάλωσι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ἀλλ' ὁ Φώτιος ἀπέκρουεν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ τότε τὸν δεσποτισμὸν αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγεννήθη τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, περὶ οὗ κατωτέρω ῥηθήσονται πλείονα (§ 21).

§ 17.

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὁδηγοῦντος ἀγίου Πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὅσάκις συνεχίουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπύρουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιποὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὀνομάζοντο δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἀντεπροσώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ᾧφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύττοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ζητημάτων ἔκριεν ἡ πλειονοψηφία. Πρῶτην τοιαύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 325 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα

κηρυττούσης, κατεθροῦνησεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνῆλθον περὶ τοὺς 300 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἑξῆς: ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ Πνευματομάχων· ἡ ἐν Ἐφέσῳ Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν Χαλκηδόνι Δ' τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν Νεστοριανιζόντων· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ΣΤ' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν Εὐτυχανισμόν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἡ θεωρήθη ἡ λεγομένη Περθέκτη σύνοδος ἡ ἐν Τρούλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692· καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Αἱ σύνοδοι αὗται ἐκτὸς τῶν δογματικῶν σὺτῶν ὄρων ἐξέδωκαν καὶ κανόνας ἀφορῶντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοικητικὴν, τὰ ἦθη καὶ τὴν λατρείαν. Ἐπὶ τῶν ἀποράσεων τῶν συνόδων τούτων στηρίζεται μέχρι τῆς σήμερον ὁλόκληρον τὸ δογματικὸν καὶ διοικητικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

§ 18.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας ἀπ' οὗτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμωνον περὶ αὐτῆς, ἔθνη καὶ δὲ πλοῦσιοι προτερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεάς αὐτῇ, ἀνέλαβε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησῖαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια, πολλὰς δὲ τοιαύτας ἔδρυσεν αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, οἷον τὴν ἐν ἀγίῳ Γάβρῳ τῆς ἀναστάσεως, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ εὐσεβὴς Ἑλένη. Ὡς τύπος ἐλήφθησαν αἱ ἀρχαῖαι στοαὶ, αἱ ἐκσιλικαὶ λεγόμεναι, εἰς ἃς

συνήρχετο ὁ ῥωμαϊκὸς λαὸς χάριν τῶν ὑποθέσεων του. Ἐσωτερικῶς ὁμῶς διεσκευάσθη ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διατάχθησαν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κληρὸν καὶ ἐλέγετο βῆμα, ἀγίασμα, τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναὸς, καὶ ὁ ἔμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάρι' τῶν μετανοούντων καὶ τῶν κατηγουμένων, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ρυθμὸς οὗ ἄριστον πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν αἱ ἐκκλησίαι εἰκόρων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεπον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 9). Τῶν ἀναγλύφων μόνον ἐν κοσμήμασιν ἐγένετο χρῆσις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἐορτῶν ἀναφέρονται νέαι ἢ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν ἁγίων Πάντων, τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς Ὑψώσεως τοῦ σταυροῦ, καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἢ κυρίως λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἧς προηγείτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγένετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἣτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μῆπω ἐκχριστιανισθέντας βαρβάρους

λαούς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὑμνογράφοι διέπρεψαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυνον δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἢ Διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅπου ἤκμαζεν ἡ ῥητορική, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, καθὼς δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἐκ τῶν πλείστων ὁμιλιῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου. Πολλάκις ὅμως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες, λησιμονοῦντες ὅτι ἦσαν κήρυκες τοῦ θεοῦ λόγου, καὶ ὅτι κύριος σκοπὸς αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ οἰκονομὴ τῶν πιστῶν, ἡ ἠθικὴ δηλ. καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις αὐτῶν, ἐπεζήτουν νὰ ἐπιδείξωσι μόνον τὴν φηγορικὴν ἑαυτῶν δεινότητα, πολλοὶ δὲ τῶν ἀκροατῶν μετέβαινον πρὸς αὐτοὺς μᾶλλον ἢνα θαυμάσωσιν αὐτοὺς καὶ διὰ χειροκροτήσεων δεῖξωσι τὴν ἐπίδοξίμασίαν των, ἢ ἢνα ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ λειτουργία, ὅπως εἶχεν αὐτὴν διασκευάσει διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὁ μέγας Βασίλειος, βραδύτερον ὅμως ἐγενικεύθη ἐντ' αὐτῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διαδοθεῖσα ἢ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἐπιτομευθεῖσα καὶ ἐπεξεργασθεῖσα λειτουργία, ἡ μέχρι τῆς σήμερον μετὰ τινῶν ἐπουσιωδῶν μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν ἐν χρήσει παρὰ τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οὖσα. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταὶ ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς τὰς πομπὰς καὶ τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἐορτᾶς.

§ 19.

Ὅπερ τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παρούσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐπὶ τῇ καθαρότητι ἐκείνῃ, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικούς. Ἀπ' οὗτου ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπήλαυον πολλῶν προνομίων, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τούναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἕνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἠθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὅσαι ἤγειρον μίσην μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγέννων πολλάκις ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἄς ὀλίγον ἐννόουν, ἐφανατιζοντο. Ἔνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπε νῦν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἐνῶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καταδιωκόμενοι ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν ἐθνικῶν αὐτοκρατόρων ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς θρησκείας, κατεδιώκον νῦν ἀπηνῶς οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐθνικοὺς καὶ ἑτεροδόξους ἢ αἰρετικούς. Οἱ αἰρετικοὶ ἐξωρίζοντο συνήθως ἢ ἐκλείοντο εἰς μοναστήρια, ἀπαντῶσι δὲ ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει τὰ πρῶτα παραδείγματα θανατικῆς ποινῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τοὺς αἰρετικούς ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων. Πρῶτος ἐτιμωρήθη οὕτως ὁ αἰρετικὸς Πρισκυλλιανὸς ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος. Καὶ ἀπεδοκιμάσθη μὲν τότε ὁ θάνατος

τοῦ Πρισκιλλιανοῦ παρά πολλῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἤδη ὁ Αὐγου-
στίνος ἐπεδοκίμαζε τὰς σωματικὰς τιμωρίας τῶν αἱρετικῶν καὶ
ὁ πάπας Λέων ὁ Α' (450) θεώρει ἐπιτετραμμένον καὶ τὸν θάνα-
τον αὐτῶν!) Ἡ ἐκκλησία ἐσπούδαζε δι' ἔλων τῶν αὐτῆ δεδο-
μένων μέσων νὰ ἀνορθώσῃ τὰ ἥθη. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον
ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ κατέστησαν αὐστηρότεροι οἱ περὶ με-
τανοίας κανόνες· ὠρίσθησαν πνευματικοὶ πρὸς ἐξομολόγησιν
τῶν μελλόντων νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν εὐχαριστίαν· οἱ ἐκκλησι-
αστικοὶ κήρυκες ἐδίδασκον τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος· αἱ τε-
λεταὶ καθίσταντο ἐπαγωγότεραι. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα δὲν
ἐπετύγχανον πάντοτε, διότι εἰς μὲν τοὺς μετανοοῦντας ἐδίδοντο
συχνάκις ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφέσεις· οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ῥή-
τορες ἐκ ματαιότητος συνήθως ἀπέβλεπον εἰς ἐπίδειξιν μόνον τῆς
εὐγλωττίας τῶν αἰ πομπῶν καὶ αἱ λαμπρῶν τελετῶν ἔτεινον μόνον
εἰς τὸ νὰ ὑποβάλωσιν τὴν εἰς τὰ θεάματα σπουδὴν τοῦ λαοῦ,
χωρὶς νὰ θερμαίνωσι καὶ ἐξαγνίζωσι τὰς καρδίας. Τὰς ἐλλείψεις
ταύτας ἀπαντῶμεν παρά τε τῶ κλήρῳ καὶ τῶ λαῷ. Ὁ Γρηγό-
ριος ὁ Ναζιανζηνὸς περιγράφει ἡμῖν τὰ ἥθη τῶν κληρικῶν
τῆς ἐποχῆς ταύτης διὰ λίαν μελανῶν χρωμάτων. Οἱ κληρικοὶ
ἦσαν ἐν τῇ δύσει ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος πάντες ἀνεξαιρέτως ἄ-
γαμοὶ, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπετρέπετο ὁ πρῶτος γάμος εἰς τὸν κλη-
ρον, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ ἐπίσκοποι ἐξ ἔθους ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν
μοναχῶν, κατὰ δὲ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀπηγορεύθη ῥητῶς αὐτοῖς ὁ γά-
μος. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς μεγάλης διαφθορᾶς ὑπῆρχον καὶ πα-
ραδείγματα ἐναρέτων ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἐν γένει. Πολ-
λοὶ Πατέρες, οἷον ὁ Βασίλειος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Χρυσόστομος ἀπέ-
δειξαν θαυμασίαν ἀρετὴν. Ἐν γένει ὅμως, καθὼς παρατηρεῖ ὁ
θεὸς Ὑρυσόστομος (1), ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβαλλομένη κατὰ
τὰ ἥθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκειται λίαν

(1) Ὁμ.λ. 25 εἰς Ἐπιστ. πρὸς Κορινθ.

ὑπολειπομένη αὐτῆς, ἂν καὶ συγκριτικῶς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴσταντο ἠθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν.

§ 20.

Πῶς ἀνεράνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη αὐστηρότης διεσώζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἀναφάνη (§ 10). Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἄγαμοὶ ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῶ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Τετάρτου αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας, καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην κατὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἶδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεράνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μέγας Βασίλειος, θαυμαστὴς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐν ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρῶτος τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὤφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον πρῶτος ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Ἀγροστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ὁ Παχώμιος ἤδη εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν 7,000 μοναχῶν. Αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ἀρεταὶ αἱ ἀποτελοῦσαι τὸν μοναχικὸν βίον εἶναι ἡ παρηνεία, ἡ

πτωχεία καὶ ἡ ὑπακοή. Οἱ μοναχοὶ ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν νηστείαν, εἰργάζοντο δὲ εἰς ἐλαφρὰς ἐργασίας μόνον ὅπως ἀποζῶσιν ἐξ αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ δύσει ἐπεβλήθη ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτη, ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ τραχὺ κλίμα τῆς δύσεως. Ἐνίοτε ἐχρησίμευον τότε τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἀλλ' οἱ αὐστηροὶ μοναχοί, οἵτινες ἤθελον τὴν ἡσυχίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ ἐτίμων μόνον τὴν ἀσκησιν, δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὡς πρὸς τοῦτο. Ἄλλ' ἐν τῇ δύσει διὰ τοῦ πεπαιδευμένου Κασσιόδωρου ἐνεπνεύσθη ἡ πρὸς τὰς μελέτας ἀγάπη τοῖς μοναχοῖς, ἔκτοτε δὲ παρὰ τοῖς δυτικοῖς λαοῖς οἱ μοναχοὶ ἀνέλαβον εἰς τὰς χεῖρας τῶν πᾶσαν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων, διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Κατ' ἀρχὰς τὰ μοναστήρια ἦσαν ἐκτισμένα μακρὰν τῶν πόλεων, οἱ δὲ μοναχοὶ οὐδέποτε σχεδὸν ἐφάνιντο ἐν αὐταῖς, ἔπειτα ὅμως ἤρχισαν νὰ ἰδρῦνται τὰ μοναστήρια μάλιστα ἐν τῇ δύσει πλησίον τῶν πόλεων ἢ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐταῖς, οἱ δὲ μοναχοὶ τοσοῦτο συχνάκις ἐθεῶντο ἐν ταῖς πόλεσιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνικῆς τύρβης, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκδοθῶσι κανόνες, οἵτινες νὰ περιορίζωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν. Εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας ἀνεμυγνύοντο ἔκτοτε πολλάκις, ἀλλ' ἐπὶ βλάβῃ τῶν συζητήσεων, διότι ὄντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς, ἐγίνοντο τυφλὰ τῶν δογματικῶν μερίδων ὄργανα. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐπιρροή αὐτῶν δὲν ὑπῆρχε διὰ τὸν λαὸν ἀβλαβής, διότι ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν διέσωζον καὶ μετὰ ταῦτα τὴν ἀρχαίαν, γνησίαν μοναχικὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια πολλοὶ ἀσκηταὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον, ἀπομεμονωμένον, ἐρημικὸν βίον (ἐρημίται). ἄλλοι πάλιν ἐπενδύουν νέα ἡδὴ ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς

ἔχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οἱ Στυλίται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκε Συμεῶν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης. Ἐνῶ δὲ οἱ μοναχοὶ οὕτως ἐσπούδαζον νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν μεγίστην ἠθικὴν τελειότητα, ἡ κοινωρία εἰς ἑαυτὴν οὕτα ἐγκαταλελειμμένη, ἔβαινε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς ἔτι μεγαλητέραν ἠθικὴν κατάπτωσιν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς αἰώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453).

Α'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία. (1)

§ 21.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξύ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας; Ἐν τοῖς προηγούμενοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόντες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπιστημότητος τῆς πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν προῶτως τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς (§ 8). Ἐν τῇ δύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα

(1) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης; (παρὰ Migne) καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτη μέχρι τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ (811—1477). Πρβλ. καὶ ἡμέτερον Δοκίμιον σελ. 185..

κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῆ ὑπ' αὐτούς. Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι, πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, δὲν ἤθελον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτούς (§ 16). Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτου, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα, ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολῆς, ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος των. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνόμισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἦθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς. Ὁ Φώτιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς ὑπερασπιζόμενος, ἀντίστη εἰς αὐτούς· τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν, ἡ ἐπιθυμία των νὰ δεσπόσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἐξῆς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνατίος, ἀνὴρ ἐνάρετος μὲν, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους. Πρὸς τοῦτον περιήλθεν ἡ αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ῤῆξιν, διότι ἤλεγχε τὰς παρεκτροπὰς τῆς, καὶ μάλιστα τοῦ θεῖου τοῦ βασιλέως Βάρδα. Ὁ αὐτοκράτωρ, μὴ ἀνεχόμενος αὐτὸν, ἔρριψεν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. Δὲν ἦτο τοῦτο τὸ πρῶτον παράδειγμα τοιαύτης παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀποβολῆς πατριάρχου. Ὁ θρόνος ἔμεινε κενός. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα δικαιολογηθῇ ἀπέναντι τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου, ἐσχέθη νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστὸν, ὅστις, ἤλπιζεν ὅτι διὰ τοῦτο παρὰ πάντων ἔμελλε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς πατριάρχης. Διὰ τοῦτο βιάζει τὸν Φώτιον, ὁ ὁποῖος

καὶ διὰ τὴν ἔξοχον ἀρετὴν του καὶ διὰ τὴν ἑκτακτον παιδείαν του καὶ διὰ τὸ ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς οἴκου αὐτοῦ κλέος ἦτο τὸ σεβαστότερον πρόσωπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ δεχθῆ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει· καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτουν αὐτὸν ὡς πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα, διότι ἦτο λαϊκὸς, προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀπὸ λαϊκῶν, οἷον ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ταράσιος. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνατίου ἐνῶ τὸ πρῶτον ἐράνησαν, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγαγῶσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγῶσι, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι *σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει*, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς συνόδους προτεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάππας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν, καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προτεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάππας Ρώμης Νικόλαος, νὰ συμμετάσχη τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τότε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῆ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συτκερθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τῶν πρακτέων, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστῆς, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ, ἀποδοκιμάζει τὴν καθαι-

ρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγινε δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῆ ἡ ἀδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσε ποτὲ τοῦτο. Ἄλλ' ἀποῦ ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπί παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861, ἐπικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι οὔτε εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου ἐνείχετο, καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπέικων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινε εἰς τοὺς σκοποὺς του, διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐπισκόπων, ἀφορίζῃ τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γεγόμενον ἐν Ῥώμῃ.

Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἐτι μᾶλλον, ὅτε λατῖνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποσπλῶν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς δικταξίαις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώτωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ῥώμης· οἱ λατῖνοι οὗτοι ἐκήρυττον πρὸς τοῖς ἄλλοις παράνομον τὸν γάμον τῶν ἀνατολικῶν πρεσβυτέρων, διότι οἱ δυτικοὶ κληρικοὶ πάντων τῶν βαθμῶν ἦσαν ἄγαμοι, καὶ ἄκυρον τὸ χρίσμα αὐτῶν, καὶ παρενέβαλλον εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τὴν προσθήκην «Καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἐκπορευέται δηλ. τὸ Πνεῦμα, προσθήκην ἀναφανείσαν κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἐν τῇ δύτει, ἣν οὐδέποτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπέδεχθη. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου, συγκαλεῖ σύνοδον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣτις συνελθούσα δικαίως ἀνταρῶρισε τὸν πάπαν καὶ ἀπέκοψεν ὡς σεσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ

σχίσμα ἦτο πλέον γεγονός τετελεσμένοι. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ φρονεῦσαντος μὲν Μιχαήλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας, καὶ ἀναβιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίου, νὰ ἐπιβληθῇ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 869, ἦν οἱ λατῖνοι 8ην οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκλήρωθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσιαστὴς τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινωσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι ὁ αὐτὸς Βασίλειος, εὐμενέστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθείς, ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύνοδος δὲ μεγάλη συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὀργόσῃ οἰκουμενικῇ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε μὲν τὴν παπὸφίλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον.

Ὅτω συνέβη τὸ σχίσμα. Δημιουργοὶ αὐτοῦ εἶναι προφανῶς οἱ πάπαι. Ὁ Φώτιος ἔσωσε τὴν πατροπαράδοτον ἀνεξάρτησιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἥτις ἄνευ τῆς ἀντιστάσεως αὐτοῦ θὰ ὑπέκυπτε τότε εἰς τὸν παπισμὸν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀποβάλλουσα τὰς ἑαυτῆς προδόσεις καὶ τὸν ἴδιον χαρακτήρα, θὰ διεστρέφετο καὶ θὰ ἐξελατινίζετο. Παραλείπομεν ὅτι τὸ σχίσμα ὑπῆρξε καὶ διὰ τὸν ἐλληνισμὸν σωτήριον, διότι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὑποχλωρόμενος ὑπὸ τὸν λατινικὸν παπικὸν ζυγὸν, θὰ ἀπέβαλλε τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν, καὶ θὰ ἐξελατινίζετο. Ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ ἐντεῦθεν οἱ πάπαι ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας· ἡ δὲ δυτικὴ ἐβάδισεν ἔκτοτε ἰδίαν ὁδόν. Τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θέλομεν ἐκθέσει συντόμως ἐν τέλει τοῦ παρόντος μέρους. (§§ 26, 27 καὶ ἐπομ.).

§ 22.

Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκότη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως, μόνον δὲ ὀσάκις οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν σκοπῶν τῶν ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα ἐζήτησαν νὰ συνδέσωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων, ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ Κωνσταντῖνος ὁ μονομάχος, ἵνα ἔχη τὸν πάπαν βοηθὸν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Νορμανδοὺς πολέμῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, προβλέπων τοὺς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναμίξεως τῆς Ῥώμης κινδύνους ὡς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἄφου δι' ἐπιστολῆς τινος σφοδρῶς ἐστηλίτευσε τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν, κατεδίωξε πανταχοῦ τοὺς λατίνους καὶ ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλλένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι ἂν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλώσωσι τὰς ἐκκλησίας, θυσιάζοντες τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς παραδόσεις

αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ τε κλήρος καὶ ὁ λαὸς τῆς ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως ἐπιζητούμενην ἔνωσιν. Ἡ τελευταία τοιαύτη σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὐκλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' τοῦ Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἠπέιλον καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριαρχοῦ Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἤλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐνῶ ἤλπιζον οἱ ἡμέτεροι, ὅτι ἔμελλον ἐλευθέρως νὰ συζητηθῶσιν αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, βιασθέντες διὰ στερήσεως μισθῶν καὶ ἄλλων κακώσεων, ἠραγκάσθησαν νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πάπα καὶ τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος ὁ Ἐρέσου μητροπολίτης Μάρκος ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἡ βεβιασμένη καὶ διὰ τοῦτο ψευδὴς ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων ἐν συνόδοις. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ ἐνώσεως, διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικὸς σκοποὺς τοῦ πάπα, καὶ διότι ἐμίσει τοὺς λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων κατὰ τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Μουσουλμάνων, εἶχον προσβάλλει τὸ βυζαντινὸν κράτος, καὶ καταλύσαντες αὐτὸ, εἶχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότετα.

§ 23.

Ἐποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως ἐν πᾶσι. Ἡ

πτώσις αὕτη καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ αὐτῆς. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσιν πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσιν τοὺς ἀρχαιότερους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς (τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος) χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνωνται νὰ προαγάγῃσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅταν ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅταν ἤρμηνευον τὰς Γραφάς, ἤρκοῦντο νὰ ἀνατρέχῃσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιότερων, τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὔτε Κλήμεντας, οὔτε Ὠριγένεις, οὔτε Ἀθανασίους, οὔτε Γρηγορίους, οὔτε Χρυσόστομους, οὔτε ἐν γενεῇ γονίμους καὶ πρωτοτύπους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Ἐντελῶς ἔμῳς ἔλλειψις πεπαιδευμένων καὶ πολλάκις πολυμαθῶν ἀνδρῶν δὲν ὑπῆρχεν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ μυρ.οβιβλίῳ του ἔδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεύσιν, ὁ Ψελλός, ὅστις ἐφημιζέτο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅτι περὶ πασῶν ἔγραψεν, ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Ζυγαδηνός, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέταμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἑρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσόστομου, ὁ Νικόλαος Μεθώνης καὶ ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος, οἵτινες μετὰ τοῦ Ζυγαδηνοῦ συνέλεξαν τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων, ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες Καβάσιλαι, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, Μάρκος ὁ Ἐφέσου καὶ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος καὶ ὁ περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης. Ποῖον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς θεολογίας καταφαίνεται ἐκ τῶν ζητημάτων, περὶ ἃ ἐστρέφετο. Οἱ θεολόγοι συνεζήτουν π.δ.χ. ἂν τὸ ἐπὶ τοῦ Θαβῶρ φανέν φῶς ἦτο κτιστὸν ἢ ἄκτιστον ἂν ἠδύνατο νὰ εἴπη τις: Ἀνάθεμα τῷ Θεῷ τοῦ Μωάμεθ, χωρὶς

νά βλασφημήσῃ εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν· ἂν τὸ εὐαγγελικὸν χωρίον «Ὁ πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν» ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἀνθρωπίνην ἢ καὶ εἰς τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· καὶ ὁμοία. Ἐνῶ δὲ οἱ θεολόγοι ἠσχολοῦντο περὶ τοιαύτας ἀγόνους συζητήσεις, παρημελεῖτο ὁ πρακτικὸς χριστιανισμὸς, ἡ μόρφωσις τῆς καρδίας καὶ τῶν ἡθῶν τῶν χριστιανῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐαγγελίου. Ἐνῶ δὲ οὕτως οἱ πλεῖστοι θεολόγοι ἐθεολόγουν, ἄλλοι πεπαιδευμένοι ἄνδρες περὶ τὰ τέλη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἢ μετ' αὐτὴν ἀκμάσαντες ἤρχισαν νὰ ἐπιδίδονται μετὰ μονομεροῦς καὶ ἀποκλειστικῆς ἀγάπης εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ περιφρονῶσι τὸν χριστιανισμὸν ἢ ἀδιαφορῶσι περὶ αὐτοῦ. Καὶ οὗτοι ὅμως ὅπως οἱ θεολόγοι ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τοῦ λαοῦ, οὗ τὴν γλῶσσαν περιεφρόνουν, αὐτοὶ ἀπτικίζοντες, καὶ διὰ τοῦτο διὰ τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐγείρῃσι τοῦλάχιστον τὸν πατριωτισμὸν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλως ὅμως οἱ λόγιοι οὗτοι μετὰ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Πλήθων, ὁ Βησσαρίων, ὁ Γαζής, ὑπερέτησαν τὸν πολιτισμὸν, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν καταφυγόντες διέδωκαν ἐκεῖ τὴν γνώσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας, καὶ συνετέλεσαν οὕτως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἐν τῇ δύσει, ἥτις συνεβοήθησε τὰ μέγιστα τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τοῦ νεωτέρου κόσμου.

§ 24.

Ἄποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ὅποια τὰ ἔθνη καὶ ὅποια ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις (πρβλ. §§ 15, 16 καὶ ἐπ.) ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς

τοὺς καρόντας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν νὰ συλλέγωσι πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπερέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσώτατα πολλάκις τῆς ἐκκλησίας, ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, καὶ ταύτην μὲν τῶν μερίδων ὑπερασπιζόμενοι, ἐκείνην δὲ μέχρις ἐξοντώσεως καταδιώκοντες. Ἐκαυχῶντο δὲ διὰ τὰς θεολογικὰς τῶν γνώσεις, καὶ ἐπειδὴ αὐτοκράτορες γινόμενοι ἐχρίνοντο κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βασιλείων τοῦ Ἰσραήλ, ἀπέδιδον ἑαυτοῖς ἱερὸν τινα χαρακτήρα. Τῇ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτῃ δυνάμει χρώμενοι, ἐσπούδαζον διὰ λόγους πολιτικούς νὰ ἐνώτωσι τὰς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος ἀνθίσταντο αὐτοῖς. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀνεπιβάλλοντο καὶ κατεπιβάλλοντο συνήθως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος· μεθ' ὅλην ὅμως τὴν ἐξάρτησιν ταύτην ὅσκις ἀπήλαυνον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ πατριαρχικὴ αὐτῶν περιφέρεια ὀημέραι ἠρῴνυετο, καὶ μάλιστα ἀφ' ὅτου προσήλθον εἰς τὸν χριστιανισμὸν οἱ σλαβικοὶ λαοί, ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥώσοι. Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη περιήλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀραβῶν (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος), κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ Πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθόδοξους πατριάρχας, ἐγκαθίδρυσαν λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ σταυροφόροι καὶ ὅπουδῆποτε ἄλλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς ἐπέβαλον τὴν κυριαρχίαν των, οἷον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μολὶς ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλῃν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ μοναχοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλάκις ἐπίρροβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πατριάρχας. Εἰς τὰς τάξεις τῶν μοναχῶν κατετάσσοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους

ἐνίοτε αὐτοκράτορες, αὐτοκρατορικοὶ πρίγκηπες, καὶ ἄλλοι πλούσιοι καὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες. Ἐντεῦθεν ὁ τότε πλοῦτος καὶ ἡ δύναμις τῶν μοναστηρίων. Ἦτο δὲ μέγα τὸ πλῆθος τῶν μοναχῶν τὸ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν Στούδιον περιελάμβανε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα περὶ τοὺς χιλίους μοναχοῦς! Μόνον οἱ μοναχοὶ ἐτόλμων ἐνίοτε καὶ εἰς τὰς αὐθαιρεσίας τῶν τότε παντοδυνάμων αὐτοκρατόρων ἃ ἀνθίστανται. Καθὼς ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων αὐτοὶ κυρίως ἐπολέμησαν τὰ αὐτοκρατορικά διατάγματα κατὰ τῶν εἰκόνων, οὕτω καὶ ὅτε οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν διὰ τῆς βίας, αὐτοὶ ἀντέταξαν τὴν μεγαλύτεραν ἀντίστασιν εἰς τοῦτο. Ὁ λαὸς θαυμάζων τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ τὴν περὶ τὸν βίον αὐστηρότητα, ἠκολούθει προθύμως αὐτούς. Ἄλλως ὅμως οἱ πλεῖστοι μοναχοὶ καὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦσαν ἀμαθεῖς ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν παιδείαν (αἱ βιβλιοθήκαι ἔμενον ἡμελημέναι καὶ ἐφθίροντο), φανατικοὶ καὶ φίλοι τῆς ἀργίας. Οὕτω τοῦλάχιστον περιγράφει αὐτούς ὁ ἄλλως φίλος τοῦ μοναχικοῦ βίου ὢν πεπαιδευμένος *Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης* (ἐκ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος). Οἱ *Στυλιταί*, καθὼς πάντα ἐν γένει τὰ εἶδη τῶν ἀρχαιοτέρων μοναχῶν ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, νέα δὲ εἶδη μοναχῶν, ἀναφαίνονται νῦν οἱ *δενδριταί*, ἐπὶ δένδρων ὑψηλῶν διάγοντες, οἱ *σιδηροῦμενοί*, οἱ *ρύπωντες* καὶ οἱ *σιγῶντες*. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποιον ἄλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄθως, ὁ ἐπικληθεὶς Ἅγιον ὄρος, ἔνθα ἀνιδρῦθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ *Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα*. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ* ἐκτίσθη ἡ *Λαύρα* παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρῦθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τῶν Ἰσῆρων, τοῦ Βατοπέδιου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου. Τὰ μοναστήρια ταῦτα ἦσαν ἐιρηνημένα εἰς *λοιοβία*,

ἐν οἷς πάντες ἔζων κατὰ κοινούς κανόνας, καί εἰς ἰδιόρρυθμια, ἐν οἷς ἕκαστος μοναχὸς ἔζη κατὰ βούλησιν. Τὴν ἀρετὴν τῶν μοναχῶν ἐζήτει νὰ μιμηθῆ ὁ λαός· ἀλλὰ τούτου τὰ ἤθη δὲν περιγράφονται ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὡς λίαν καλῶς ἔχοντα. Ἐὰν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτῇ γινόμενα, τὰ κακουργήματα, ἐξ ὧν βριθεὶ ἡ ἱστορία τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἀνῆρχοντο συνήθως εἰς τὸν θρόνον φονεύοντες τοὺς προκατόχους των καὶ τυρλοῦντες ἢ ἀναγκάζοντες τοὺς συγγενεῖς των νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον, πειθόμεθα, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν, μεθ' ὅλην τὴν ὑπερακριβῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας τύπων, ἡ ἀληθὴς χριστιανικὴ ἠθικότης ἔλειπεν.

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτὴ ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς (§ 18), μόνον ἐπεξετάθησαν αἱ ἀκολουθίαι αὐτῆς ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς προσθήκης νέων ἀναγνωσμάτων, καὶ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν ὕμνων εἰς τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς ἁγίους, τῶν κανόνων λεγομένων. Ὅμοίως ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ αἱ ἑορταὶ διὰ τῆς προσθήκης ἑορτῶν νέων ἁγίων. Τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου ἕνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ κλήρου ἀπέβη σπανιώτερον.

§ 25.

Πότε ἐπιστρέψαν οἱ Σλάβοι, καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ Ῥώσσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν (1) ;

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφήν τῶν Σλάβων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν

(1) Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ῥώσσων ἐκτὸς τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν εἶναι καὶ τοῦ Νέστορος Χρονικὰ Ῥώσσιακὰ. Μετάφρ. γερμανικὴ ὑπὸ Σχλιτζέρου 1802.

(§ 12), ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ αὐτῶν ἐκχριστιανίτις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχοὶ ἀδελφοὶ ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος (Κωνσταντίνος) ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (860). Ὁ Μεθόδιος ἵνα κινήσῃ τὸν βάρβαρον Βόγοριν εἰς τὸ νὰ δεχθῆ τὸν χριστιανισμόν, παρουσίασεν αὐτῷ εἰκόνα τινὰ, παριστάνουσαν διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν μέλλουσαν κρίσιν, τὴν μακαριότητα τῶν ἐναρέτων καὶ τὰς βασάνους τῶν κακῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐροβήθη τοσοῦτον εἰς τὴν ὄψιν τῶν βασάνων, ὥστε ἐζήτησε νὰ βαπτισθῆ (864), τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἠκολούθησε καὶ ὁ βουλγαρικὸς λαός. Τὸν Βόγοριν ἀνεδέχθη ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος καὶ τοὶ ἀπὸν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ. Ἀλλ' ἐνῶ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος ἕνεκα λόγων πολιτικῶν εἴτε ὄλως αὐθαιρέτως, ἀποστέλλει λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν ταύτην, καὶ ζητεῖ, ἀποσπῶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 1) πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες, ἐπανήλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου διεδόθη τὸ εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβούς, Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι σλάβοι εἶχον ἤδη ὀλίγον πρότερον χριστιανισθῆ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ μοναχοὶ ὠνομάσθησαν δικαίως ἀπόστολοι τῶν σλάβων, εἰς αὐτοὺς δ' ὀφείλουσι μεγίστην εὐγνωμοσύνην οἱ σλαβικοὶ λαοί, διότι οὐ μόνον ἐφώτισάν αὐ-

τοὺς διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ' ἐπινοήσαντες πρῶτοι αὐτοὶ καὶ τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον, καὶ εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν μεταφράσαντες τὰς Γραφάς, ἔθηκαν παρ' αὐτοῖς τὰς βάρσεις τῆς σλαβικῆς παιδείας καὶ ἐν γένει πάσης αὐτῶν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Οἱ Ῥῶσσοι προσῆλθον ἓνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἣτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται ὅτι ἐπεμψε πρεσβείαν ῥώσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσωσι τὰ διάφορα θρησκευόμενα, οὗτοι δ' ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐθαύμαζαν τοσοῦτο τὴν λαμπρότητα τῆς ἐλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988, ἐπειθανάγκασε δὲ καὶ τοὺς ὑπηκόους του νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ, βαπτιζόμενοι ἐν τῷ Δνειπέρω ποταμῷ. Τὸν χριστιανισμὸν ἐν Ῥωσσίᾳ ὑπεστήριξαν προθύμως καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Βλαδιμήρου Ἰσαϊσλάβος καὶ Ἰαροσλάβος. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ῥώσσοις, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις σλάβοις, ὑπῆρξε συγχρόνως τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν πολιτισμὸν. Τὰ μοναστήρια, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὸ τοῦ Σπηλαιῶ ἐν Κιέβω καὶ τῆς Λαύρας ἐν Μόσχᾳ, ἐχρησίμευον ὡς κέντρα οὐ μόνον τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ῥώσων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσσίας ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβω, εἶτα δὲ μετεθέσαντες τὴν ἔδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔλληγες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκείθεν ἀποστελλόμενοι. Οὕτω τὸν τε χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα φῶτα ἔλαβον οἱ ῥῶσσοι μετὰ τῶν λοιπῶν σλάβων ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐν Ῥωσσίᾳ ἐπεσχέ-

θησαν και ἐκινδύνευσαν ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Π' αἰῶνα γενομένης ἐπιδρομῆς τῶν *Μογγόλων* εἰς τὴν χώραν ταύτην. Τοὺς *Μογγόλους* ἀπεδίωξεν ἀπὸ Ῥωσσίας και ἔσωσε και τὸν Ῥωσσικὸν ἐθνισμὸν και τὴν ἐκκλησίαν Ἰβάν ὁ Γ' (κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα.)

Σημ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίστανται ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ' και Ε' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησίαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰῶνων ἐκείνων προελθούσαι (§ 13) αἱ τῶν *Νεστοριανῶν*, τῶν *Μοροφυσιτῶν* (*Ἀρμενίων*, *Ἰακωβιτῶν*, *Κοπτῶν*, *Ἀβυσσινίων*) και *Μαρωιτῶν*. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται συγκροτούμεναι ἐκ λαῶν βερβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀνεπτυξεί διὰ τελοῦντων, δὲν ἠδυνήθησαν ποτὲ νὰ ὑψωθῶσιν εἰς ἀληθῆ ἀκμὴν. Ἡ θεολογικὴ παιδεία αὐτῶν ὁσάκις ἀναραίνωνται ἔχνη αὐτῆς παρ' αὐτοῖς, ἤτο ἀπομίμησις τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς παιδείας. Τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἐζήτησαν νὰ ἐνώσωσι μεθ' αὐτῶν οἱ τε ὀρθόδοξοι και οἱ λατῖνοι, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Μόνον οἱ *Μαρωνῖται* ἐπὶ τοῦ *Αἰθάνου* ἠνώθησαν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων μετὰ τῆς Ῥώμης. Περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων συνέγραψεν ὁ Ἄσσεμάν (*Bibliotheca orientalis Rom.* 1728) και ὁ Λέ Κιένος (*Oriens Christianus*).

Β'.

Δυτικὴ ἐκκλησία ⁽¹⁾.

§ 26.

Ἐποῖαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει

(1) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἔγραψαν πρὸς πολλοὺς ἄλλους καὶ οἱ *Capefigue* *L' église au moyen âge Paris* 18' 2 και ὁ *Hagenbach* (*Geschichte der Kirche*). Πρβλ. καὶ ἡμέτερον *Δοκίμιον* 238—'68.

μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ ὅποιον συνέτειναν πολλὰί περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆναι ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως (§ 13), ἐπειδὴ δὲ ἤθελσαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προὐκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος (§ 21). Ἡ τάσις αὕτη τῶν παπῶν κατὰ τοὺς προκειμένους μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ υποβάλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν οἰανδὴποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ ὅτι ἐτέλουν μετὰ τῶν διακοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσῃ πᾶσαν τὴν δύναμιν του καὶ νὰ ἀξιάνη τὰς ἀξιώσεις του, ἀφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγγων Πιπίνος ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλελειμμένην δὲ οὖσαν ὑπὸ τῶν ἀδυνατῶν βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τῶς ὑπήγετο, ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήθουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοοντο μὲν ὡς τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν καθ' διαδόχους τοῦ Πέτρου τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως διότι τοιαύτας παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολίται ἔμειναν κενὸν ὄνομα· αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφί-

ζωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα· τὰ πάντα διηυθύνοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων· οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ λατινοὶ κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ Πυθίας πεμπομένας διαταγὰς, καὶ ὅπως μὴ ἦναι δεδουλευμένοι ὑπὸ ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἦναγκάζοντο νὰ ἦναι πάντες ἄγαμοὶ ἐπὶ βλάβῃ μεγάλῃ τῆς ἠθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοὶ, οἵτινες ἐν τῇ δούτῃ ἦσαν ὀργανισμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὀρισμένους πρακτικὸς σκοποῦς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντες καθὼς ἦσαν οἱ Δομινικανοὶ καὶ οἱ Φραγγισκανοί· ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δεῦτεροὶ τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην παντοκρατορίαν, ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν, πολιτικὴν παρτοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ἤθελον, καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ', Ἰρροκέρτιος ὁ Γ' καὶ Βονιφάτιος ὁ Η'. Ὁ Γρηγόριος Ζ' (1085) ἐφρόνει, ὅτι καθὼς ἡ σελήνη λαμβάνει τὸ φῶς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτως οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες λαμβάνουσι τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπὸ τοῦ πάπα, ὅστις εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν δῆποτε ἐξουσίαν. Ὁ Γρηγόριος περιελθὼν ἕνεκα ἐκκλησιαστικῆς τινος ὑποθέσεως εἰς Ῥήξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ἐρρίκον τὸν Δ', λύσας τοὺς ὑπηκόους του τοῦ πρὸς

αὐτὸν ὄρκου των καὶ ἀφορίσας αὐτὸν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιόν του καὶ νὰ λάβῃ συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ, ἵνα οὕτως ἐπανακτήσῃ πάλιν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον! Ἐπὶ *Irronen* τοῦ Γ' (1216) ἴστατο ὁ παπισμὸς ἐν τῷ κολορῶνι τῆς ἰσχύος καὶ δόξης του. Πάντες οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως ἔσπευδον νὰ ἔχωσι τὴν εὐμένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ λαμβάνωσι διαταγὰς ἀπ' αὐτοῦ. Οὗτος κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας *Όθωνα*, ἵνα ἀναβιβάσῃ ἀντ' αὐτοῦ *Φρειδερίκον* τὸν Β', ἠνάγκατε δὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας *Ίωάννην* τὸν *Ἀκτήμεονα*, διότι δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὰς διαταγὰς του, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ταπεινούμενος ἐνώπιον αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ συγχώρησιν. Μετὰ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐκυβέρνησε καὶ *Βοιφάτιος* ὁ Η', ὅστις ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας *Φιλιππον* τὸν *Ωραϊον* ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι αἰρετικὸς ὁ φρονῶν ὅτι αἱ δύο ἐξουσίαι, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, εἶναι ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι, καὶ ὅτι ἡ πρώτη δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς δευτέρας! Ὁ *Φιλιππος* ὁμοῦς δὲν ἐδίστασε ν' ἀπαντήσῃ πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἡ αὐτοῦ μωρία ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ὅτι ὁ ἄλλως φρονῶν εἶναι ἀνόητος.

Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνόδους συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιώσῃ τὰς προπαθείας των. Ἡ παντοδυναμία αὐτῶν ἐμελλε νὰ καταπέσῃ ἀφ' ἑαυτῆς διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἧτις κυρίως ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων. Καίριον τραῦμα κατὰ τοῦ παπισμοῦ κατήγαγε καὶ ὁ προτεσταντισμὸς ὁ κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἀπὸ τῶν παπῶν ἀποσπάσας τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Περὶ τούτου ἐν τῇ ἐπομένῃ Δ' περιόδῳ γενήσεται λόγος (§ 41 καὶ ἐπ.).

§ 27.

Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας καὶ τίνα ἦσαν τὰ ἱππετικά τάγματα; Τὴν μεγάλην δύναμιν τῶν παπῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μαρτυροῦσι καὶ αἱ σταυροφορίαι, οἱ θρησκευτικοὶ δηλ. ἐκεῖνοι πόλεμοι, οὓς ἐξεγειρόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐκίνησαν οἱ λαοὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Παλαιστίνης ἢ Ἁγίας Γῆς ἀπὸ τῶν Μουτουλμάνων, καὶ ὅτινες διήρκεσαν περὶ τὰς δύο ἑκατενταετηρίδας, ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ παύσαντες κατὰ τὸν ΙΓ' (1096—1270). Ὄνομάσθησαν δὲ οἱ πόλεμοι οὗτοι σταυροφορικοὶ, διότι οἱ ἐκστρατεύσαντες ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν βραχίονος τὸν σταυρόν. Τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὰς σταυροφορίας ἔδωκεν ὁ ἐξ Ἄμειανοῦ ἐρημίτης Πέτρος, ὅστις ἀποδημήσας εἰς τὴν ἁγίαν Γῆν χάριν προσκυνήσεως καὶ πολλὰ παθῶν, διηγῆθη ἐν τῇ δούτει τὰ παθήματα τὰ ὅποια ὑφίσταντο παρὰ τῶν Σαρακηνῶν οἱ ἀποδημοῦντες εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Ἀριθμοῦσιν ἐξ μεγάλας σταυροφορικῆς ἐκστρατείας. Τὴν πρώτην ὠδήγησεν ἐπὶ κεφαλῆς 600000 ἀνδρῶν Γοδοφριδος ὁ ἐκ Γουλιῶνος, ὅστις ἐγένετο κύριος τῶν Ἱεροσολύμων (1099)· τὴν δευτέραν διηύθυναν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβικος ὁ Ζ' καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κορράδος (1144)· τρίτη σταυροφορία εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Βαρβαρόσα, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Αὐγούστου (1187)· τὴν τετάρτην διηύθυνεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Β' (1228)· τὴν δὲ πέμπτην (1248) καὶ ἕκτην (1270) ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβικος ὁ ἅγιος.

Οἱ Σταυροφορικὲς στρατοὶ μεθ' ἑλθὼν τὴν ἀτομικὴν ἀνδρίαν πολλῶν σταυροφόρων, ἐπειδὴ καὶ τὴν τέχνην τοῦ συστη-

ματικῶς πολεμῆν ἠγγόνουν καὶ πειθαρχίας ἑστεροῦντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεστρέφοντο ἢ διελύοντο ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόνον ἐπ' ὀλίγον δυνηθέντες νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Ἱερουσαλῆμ, καὶ νὰ ἰδρῦσιν χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἐξεδιώχθησαν ἐκείθεν εὐκόλως ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, οἵτινες ἔμειναν πάλιν κύριοι τῆς πόλεως. Διὰ τὴν ἀνατολὴν ὑπῆρξαν οἱ πόλεμοι οὗτοι φοβερὰ μάλιστα· διότι οἱ σταυροφόροι ἐκ φανατισμοῦ καὶ φυσικῆς βαρβαρότητος, διερχόμενοι διὰ τῶν βυζαντινῶν χωρῶν, ἐδήλουν καὶ κατέστρεφον αὐτάς, τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἀποστρέφοντες ὡς δῆθεν σχισματικούς. Ἐζήτησαν μάλιστα νὰ καταλύσωσι καὶ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἐκυρεύσαν πράγματι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἱδρύσαν ἐκεῖ λατινικὴν αὐτοκρατορίαν (1204) ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον· ἔκτοτε κατέλαβον οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι πολλὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1261. Μόνον διὰ τοὺς δυτικοὺς λαοὺς ὑπῆρξαν αἱ σταυροφορίαι ὠφέλιμοι, διότι ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶδον οἱ σταυροφόροι πεπολιτισμένας χώρας καὶ ἔμαθον πολλὰ πράγματα. Ἐνεκὰ τῶν σταυροφοριῶν ἀνεπτύχθησαν τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ τέχναι, εὐκολύνθη δὲ καὶ ἡ συγκοινωνία. Κατὰ τοὺς πολέμους τούτους συνέστησαν καὶ τὰ ἱπποτικὰ τμήματα ἐκ πλουσίων καὶ εὐγενῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἵτινες, ζῶντες ὡς μοναχεῖ, ὑπερησπίζοντο ὡς στρατιῶται τοὺς ἀποδημοῦντας εἰς τὴν ἁγίαν Γῆν προσκυνητὰς ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν ἦσαν τὸ τῶν Ἰωαννιτῶν, οὕτως ὀνομασθέντων, διότι κέντρον αὐτῶν ἦτο τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καὶ τὸ τῶν Ναϊτῶν, οἵτινες ἐκλήθησαν οὕτω διότι τὸ μοναστήριον αὐτῶν ἔκειτο, ὅπου ἄλλοτε ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος.

§ 28.

Τίνες ἦσαν οἱ λεγόμενοι σχολαστικοὶ θεολόγοι;

Σχολαστικοὶ ὠνομάσθησαν οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει ὡς διδάσκαλοι τῆς σχολῆς. Οἱ σχολαστικοὶ οὗτοι ὑπερέβησαν τοὺς βυζαντινοὺς κατὰ τὰς μωρὰς καὶ ἀκάρπους θεολογικὰς συζητήσεις περὶ ἃς περιστρέφοντο αἰ-ἔρευμαι αὐτῶν. Τὰ πάντα τυφλῶς παραδεχόμενοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς καλῶς ἔχοντα καὶ καλῶς παραδεδομένα, καὶ μηδὲν ἀνερευνῶντες τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, διοικήσεως καὶ λατρείας, ἐζήτουν νὰ δικαιολογῶσι τὰ πάντα, καὶ αὐτὰς τὰς φανερωτάτας καταχρήσεις, ὡς ἀρχαίας ἀποστολικὰς παραδόσεις καὶ ἐν γένει ὡς ὀρθῶς ἐχούσας. Ἐν πολλαῖς σχολαῖς αὐτῶν ἡ μακρολογία καὶ μωρία ἔφθανεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὥστε συνεζιτοῦντο ζητήματα, οἷα τὰ ἐξῆς· ἂν ὁ θεὸς ἠδύνατο νὰ γίνῃ κάρθαρς, καθὼς ἔγινεν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος· ἂν ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ καταργήσῃ ὅ,τι οἱ ἀπόστολοι ὤρισαν· ἂν δύναται νὰ προσθέσῃ νέα ἄρθρα πίστεως· ἂν ἦναι μεγαλῆτερος τοῦ Πέτρου· ἂν ἦναι ἀπλοῦς ἄνθρωπος ἢ οἰονεὶ θεός· ἂν ἦναι ἄρα γε φιλανθρωπότερος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ· ἂν δύναται νὰ πλανηθῇ! Εἰς τοιαύτας μωρίας ἀπεπλανῶντο οἱ πλείστοι τῶν θεολόγων τούτων, διότι ἐγκαταλιπόντες τὸ πρακτικώτατον εὐαγγέλιον, τὴν διδασκαλίαν πρὸ πάντων αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, παρεδίδοτον εἰς ἀγόνους θεωρίας καὶ συνεζήτουν ζητήματα, μηδεμίαν ἔχοντα πρὸς τὸν χριστιανικὸν βίον σχέσιν. Οἱ σοφώτεροι αὐτῶν (καὶ τοιοῦτοι δὲν εἰλεψαν) ἐζήτουν διὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας νὰ συστηματοποιήσωσι τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν· ἀλλὰ πόσον ἐγνώριζον τὸν Ἀριστοτέλην τότε ἐν τῇ δύσει, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὅτι εἶχον αὐτὸν μόνον εἰς ἀραβικὰς καὶ λατινικὰς μεταφράσεις.

Οἱ διασημότεροι ἐκ τῶν σχολαστικῶν, ὧν τὰ συγγράμματα δὲν εἶναι ἄνευ πάσης ἀξίας, εἶναι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καρταβριγίας Ἄνσελμος, ὁ Ἀβελάρδος, ὁ Ἀλβέρτος Μάγνος, ὁ Λομβάρδος, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, ὁ Δοῦνς Σκῶτος καὶ ὁ Βοραβερούρας.

§ 29.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδεν ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἑαυτῶν, χωρὶς νὰ ἦναι ἀναγκαῖα προδιάθεσις τις ψυχικὴ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάτης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως, ἐν τῇ δῦσει ἐτελεῖτο νῦν διὰ βαντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία τελομένη μετ' ἀζύμιου ἄρτου, οὐχὶ μετ' ἐνζύμου ὅπως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς ἐκ φόβου δῆθεν μὴ χυθῆ ὁ ἱερὸς οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑκυτοῦς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολὰς. Τὸ κήρυγμα ἤρχισε νὰ γίνηται σπανιώτερον ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἠσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν πατρῶν τῶν ταγματῶν αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσῆχθησαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζον, αἵτινες εἶναι πνευματικώτερα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὅμοίως τὸ πρῶτον εἰσῆχθη καὶ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ. Αἱ ἑορταὶ καθὼς καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ δῦσει.

§ 30.

Ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορά τῶν ἠθῶν τῶν χριστιανῶν κατέπεσεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐτεβείαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν περιδεῖα τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Οἱ πάπαι ἔδιδον πρῶτοι τὸ παράδειγμα τῆς παραβάσεως τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ τοῦ σκανδαλωδούς βίου. Ἰδίως διακρίνονται δύο ἐποχαὶ ἐσχάτης τῶν παπῶν διαφθορᾶς, ὁ Γ' αἰὼν, καθ' ὃν ἦγον καὶ ἔφερον τοὺς πάπας ἐν Ῥώμῃ δύο ἄσωτοι γυναῖκες Μαροκία καὶ Θεοδώρα, καὶ ὁ ΙΣΤ' αἰὼν, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ ΣΤ', ὅστις περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ προαγάγῃ τὰ παρανόμως γεννηθέντα αὐτῷ τέκνα. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ, πάντες ὑποβεβλημένοι ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἀγαμίας, ἠκολούθουν τὸ παράδειγμα τῶν παπῶν. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν πολλαχοῦ πολιτικοὶ ἄρχοντες, ἡγεμόνες πόλεων ἢ χωρῶν, εἰς κοσμικὰς ὑποθέσεις ἀσχολούμενοι, μετέχοντες τῶν πολέμων ἢ πολιτικῶν διενέξεων, καθὼς καὶ οἱ πάπαι, ἡ διέτριβον περὶ τὴν θήραν καὶ ὁμοίας διασκεδάσεις καὶ ὀλίγον περὶ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν καθηκόντων ἐφρόντιζον. Παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀπηντᾶτο σχετικῶς πλείοτερα ἀρετῇ, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ αὐτῶν ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐπιβλαβεῖς τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν, ἣτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἢ ὁ ἀρχαῖος φαρισαϊσμὸς, ὃν τοσοῦτο σφοδρῶς κατεπολέμισεν ὁ Κύριος, ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἀμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὸν κανόνα, ἡ τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Ιερέως ἐ-

πιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἀμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὐτῆ, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖράς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ἕμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἀμαρτήματά του, λαμβάνων ἀφρέσεις, ἄς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφρέσεις ἀγοράζων ἡδύνατό τις νὰ ἐξάγῃ καὶ τοὺς ἀποθάνοντας οἰκείους καὶ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς, ὅπου καθὼς ἐφρόνει ὁ λαὸς ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν, ὅσοι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφεςιν τῶν ἀμαρτιῶν ἡδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ῥώμην κατὰ τὰ ἰουβιλαῖα (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὅποια ἐρωτάζοντο τὸ πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ον ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 40ον καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 2ῶνον ἔτος. Κατὰ παντὸς ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμὸς, καθ' ὅλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύττετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πάντα ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας.

§ 31.

Ἦντες ὑπῆρξεν οἱ διωγοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἰρετικῶν;

Πολλοὶ καὶ ἀπλοῖ, ἀλλ' εὐτεβεῖς ἄνθρωποι, καὶ θεολόγοι συναισθανόμενοι τὴν μεγάλην ταύτην διαφθοράν, ἐν ἣ ἐτέλει ἡ ἐκκλησία, ἠγέρθησαν κατὰ τῶν παπῶν καὶ τοῦ κλήρου, καὶ ἡ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐκκλησίας λατρείαν ἢ ἐν γένει τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ παραδιδόμενοι εἰς ἐσωτερικόν τινα μυστικισμόν, ἀπεσχίζοντο τῆς ὀλομελείας τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀπετέλουν ἰδίαις θρησκευτικῆς κοινωνίας ἄς ὡς τὰς μόνας καθαρὰς ἐθεώρουν (Καθαροὶ, Ἀλβίγιοι), ἢ μένοντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήτουν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Γρα-

φήν νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀποκόπτοντες πάσας τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις καὶ πᾶσαν ἀποπλάνησιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας (*Βάλδος, Οὐίκελφος, Οὔσος, Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης*). Πάντας τούτους ὡς αἰρετικοὺς ἀποκηρύττουσα ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατεδίωκεν ἀπηνέστατα. Οἱ καταδιωκόμενοι καὶ συλλαμβανόμενοι ἐβασανίζοντο ἀπανθρώπως ἵνα ὁμολογήσωσι τὰς ἀληθεῖς δοξασίας των. Συνήθως δὲ κατ' αὐτῶν ποινὴ ἦτο, ἐὰν μὲν ἐπέμενον εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατος, ἐὰν δὲ ἀνεκάλουν αὐτὰς διὰ βίου δεσμὰ ἐν σκοτεινοτάταις φυλακαῖς. Οἱ αἰρετικοὶ ἀνεζητοῦντο μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συνήθη ἐπισκοπικὰ δικαστήρια δὲν ἐπῆρκον εἰς τὴν καταδίωξιν αὐτῶν ἰδρύθησαν ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ *Γρηγορίου τοῦ Θ'* κατὰ τὸν *ΙΓ'* αἰῶνα τὰ δικαστήρια τῆς *Ἱερᾶς Ἐξετάσεως*, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν συνήθως *Δομινικανοὶ μοραχοί*. Εἶναι παρσιμιώδης ἡ ἀπανθρωπία μεθ' ἧς τὰ δικαστήρια ταῦτα προσηνέχθησαν κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν καταδιωχθέντων. Μόνη ἡ *Ἱερὰ Ἐξέτασις* ἐν *Ἰσπανίᾳ* ἦν ἰδρυσεν ὁ διὰ τὴν ὠμότητα αὐτοῦ διαβόητος *Τορκουεμέδας*, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς καταργήσεως αὐτῆς διὰ τοῦ μεγάλου *Ναπολέοντος* (1808) ἔκαστε, καθείρξε, καὶ παντοιοτρόπως ἐβασάνισε μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων περὶ τὰς 400,000 ἀνθρώπων!

§ 32.

Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας;

Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστῇ μεγαλητέραν διαστροφὴν καὶ νὰ διαφθαρῇ πλείοτερον ἢ ὅσον διεφθάρη κατὰ

τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει. Ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης μετεβλήθη εἰς θρησκείαν τύπων καὶ τρόμου. Δὲν εἶναι ὅμως παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τὸ φαινόμενον τοῦτο. Εἰς τὴν δύσιν ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος) εἶχον ὡς εἶδομεν ἀλλαγῆς (§12) εἰσβάλλει καὶ ἐγκαταστῆ οἱ γερμανικοὶ ἢ ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοί, οἵτινες τότε εὐρίσκοντο ἐν νηπιῳδαί, βαρβάρῳ καταστάσει. Ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς, ὃν ἀπέδεχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, δὲν ἠδυνήθη εὐθύς νὰ μεταβάλλῃ αὐτοὺς. Καὶ τὸν χριστιανισμὸν μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωσιν ἐν τῇ πνευματικότητι καὶ καθαρότητι αὐτοῦ, διέστρεψαν συμφῶνως πρὸς τὰς βαρβάρους προλήψεις των, μεθαρμόσαντες τὰς ὑψηλὰς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοὺς θεσμοὺς του πρὸς τὴν ταπεινὴν πνευματικὴν ἑαυτῶν ἀνάπτυξιν. Ἐπεβεβαιώθη καὶ τότε ἡ ἀλήθεια, ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ Εὐαγγελίου προϋποθέτει παρὰ ταῖς λαοῖς ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο μετὰ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀφ' ὅτου διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, εἰς ὃ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν προσφυγόντες καὶ ἐκεῖ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν διαδώσαντες λίγιοι Ἕλληνες, ἤρξατο νὰ ἀναπτύσσεται ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία καὶ ἐγκαινίσθη ἡ νεωτέρα ἐποχὴ, ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησίας κατέστη βαθυτέρα καὶ γενικωτέρα. Ἡ παρὰ πάντων τῶν καλλιτέρων πνευμάτων ποθουμένη αὕτη μεταρρύθμισις ἐτελέσθη κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ρηθήσονται τὰ δέοντα (§§ 41, 42 καὶ ἐπ.). Ἐκεῖ θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι μόνον ἐν μέρος τῆς δύσεως ἠτπάσθη τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, τὸ δὲ λοιπὸν ἐνέμεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον καθολικισμὸν, ὅστις ὅμως ἕνεκα τῆς προόδου τῶν χρόνων ἀπέβαλε νῦν πολλὰς τῶν μεσαιωνικῶν ἀσχημιῶν του, ἂν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα ἔμεινεν ὁ αὐτός.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1870).

Α'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

α) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει (1).

§ 33.

Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν;

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους, ἀλλοδόξους ἄρχοντας, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σουλτάνοι ἂν καὶ τὸ Κεράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν

1) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπραγματεύθησαν ὁ Μελέτιος (ἐν τῇ ἱστορίᾳ του), ὁ Δοσίθεος (ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων), ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης (τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν), ὁ Σάθας (ιδίως περὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ), καὶ ἐκ τῶν ξένων ὁ Grusius (Turco-Grecia), ὁ Ἐϊνέκκιος, ὁ Λέ Κιένος (Oriens Christianus, ὁ Γάσς καὶ ἄλλοι. Πρβλ. καὶ ἡμέτ. Δοκίμιον σελ. 270—362.

αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, ἐπέβαλλον ὁμῶς αὐτοῖς ἀντὶ τοῦ-
του τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἀνε-
γνώρισεν ὑπὸ τὴν ὄρον τοῦτον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἴνα
μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους
χριστιανούς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περι-
ποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογή πατριάρ-
χου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχῆρευε, καὶ μεγάλως τιμῆσας
τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γερράδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ
πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων, ἀνεγνω-
ρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν
χριστιανῶν ἐξουσία. Μόνον κατ' ἐξάίρεσιν ἐπειρῶντο ἐνίοτε
φανατικοὶ Τούρκοι νὰ ἀναγκάζωσι τοὺς χριστιανούς νὰ
ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀπαζῶνται τὸν Ἰσλα-
μισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Α' (520) ἐκινδύνευ-
σαν οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμόν, διότι ὁ Σουλ-
τάνος οὗτος ἐρωτήσας τὸν Μουρτήν, τί εἶναι ψυχωφελέστερον,
νὰ νικήτῃ ὅλον τὸν κόσμον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς χριστιανούς
τοῦ κράτους του εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, καὶ λαθῶν ὡς ἀπάντησιν
τὸ δεύτερον, ἀπήτησεν, ἵνα πάντες οἱ χριστιανοὶ ὑπήκοοί του
ἀσπασθῶσι τὴν θρησκείαν του ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀλλ' ὁ τότε
πατριάρχης ἐπικαλεσθεὶς τὰς παραχωρήσεις Μωάμεθ τοῦ Β', περὶ
ῶν προστήγαγε μάρτυρας γέροντάς τινας γενετισάρους παρευρεθέν-
τας κατὰ τὴν ἄλωσιν, ἔτωσε τὴν ζωὴν τῶν χριστιανῶν. Οἱ
ἄπαξ ἐξομνύοντες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν
χριστιανισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Τὰ μεγάλα προνόμια, ὧν
ἀπῆλθον οἱ μωαμεθανοὶ καὶ αἱ καταπιέσεις, ὑφ' ἃς ἐστéναζον
οἱ ὑποταγέντες (οἱ χριστιανοὶ δὲν ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια
ὡς μάρτυρες κατὰ Τούρκων, ἢ περιουσία των ἠδύνατο νὰ κηρυ-
χθῆ ὡς κτῆμα τοῦ σουλτάνου, ἀπεκλείοντο δὲ καὶ ἀπὸ τῆς
στρατιωτικῆς καὶ πάσης ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας, καὶ ὤρει-
λον νὰ δεικνύωσι καὶ ἐξωτερικῶς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τῷ βίῳ

αυτῶν τὴν ταπεινώσιν των), ὤθησαν πολλοὺς τῶν χριστιανῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν ἀπὸ καρδίας χριστιανοί, διότι ἕνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ κλήρου δὲν εἶχον διδαχθῆ καὶ στερεωθῆ ἐν τῇ πίστει, εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ, ἔπου τὸ μεγαλειότερον μέρος τῶν κατοικῶν ἐγκατέλιπε τὴν πάτριον θρησκείαν. Μωαμεθανοὶ ἐγένοντο καὶ ὅσοι χριστιανοὶ παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων. Ἐχομεν ὅμως καὶ πολλὰ λαμπρὰ παραδείγματα ἀνδρῶν προτιμησάντων τῆς ἐξωμόσεως τὸ μαρτύριον (νεομάρτυρες). Ἡ κατὰ τῶν χριστιανῶν πίσις τῶν Τούρκων εἶχε καταστῆ ἀφόρητος κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα.

Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιοῦται ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν Τούρκοι στρατιωτικῶς ἐξέπεσον, οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι καὶ μάλιστα οἱ Ῥῶσοι ἤρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανούς τῆς Τουρκίας ὡς ὁμοδόξους των. Οἱ χριστιανοὶ ὠφελήθησαν καὶ διότι οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζωνται ὡς διερμηνεῖς ἑλλήνας μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἰκῶν τοῦ Φαναρίου καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίαις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐτι μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐτρέχυνεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν ὑπηκέων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοί, καὶ κληρικοὶ μάλιστα, ἔπεσαν θύματα τῆς ἐξαφθείσης τουρκικῆς θηριωδίας, καὶ πρῶτος ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' (1821). Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν σκληρότητα, ἤρχισαν δὲ νὰ τιμῶσι καὶ νὰ ἐχωσι πολλάκις ἀνάγκη τῶν χριστιανῶν, οἵτινες φίλεργοι ὄντες, διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέκτησαν πλοῦτην, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ

πολλαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἔποψιν πνευματικὴν πολὺ ἀνώτερον τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ Χάττι Χουμαγιούν, τὸ ὅποσον ἐξεδόθη μετὰ τὸν φοβερὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), ὅστις ἐγένετο κατὰ τῆς Ῥωσσίας ἕνεκα ἀσημάτων τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἐθήκε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον νὰ δύνωνται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατὰ τῶν Τούρκων· νὰ παρακάθηνται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρκικοῖς δικαστηρίοις· νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν· νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου· νὰ ἀπολαύσωσι δὲ πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς θρησκείας των, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Σημεῖώτέον ὅμως ὅτι τὸ Χάττι Χουμαγιούν μόνον ἐν μέρει μέχρι τοῦ νῦν ἐφηρημώσθη.

§ 34.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ;

Οἱ Σουλτάνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχεις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἤυξεντε μᾶλλον ἢ ἤλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ ἐθνάρχης τῶν ὀρθόδοξων καὶ ὡς ὁ ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Πρὸς τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ἅτινα καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτέλουν ἐν μεγάλῃ ἀσημότητι καὶ ἀδυναμίᾳ, ἤρχετο ἀνέκαθεν ἡ Πύλη εἰς σχέσεις πάντοτε διὰ τῶν οἰκουμενικῶν πατριάρχων, εἰς αὐτοὺς δὲ ἀνέθετε τὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων.

των αὐτῶν, ὁσάκις ἐν αὐτοῖς συνέβαινον ταραχαί. Ἄλλως ὅμως τὰ πατριαρχεῖα ταῦτα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει των ἦσαν ἀνεξάρτητα. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλειως ἦσαν ἐξηρητημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ βούλησιν ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἐνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς συνοδὸν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου Οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου Σακελλαρίου, τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου καὶ ἄλλων τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ Λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πατῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλὰ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Α' (1768) ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ὃ ἀφέθησαν μόνον τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδος, ἣτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν δώδεκα μητροπολίται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος αὕτη διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτὸν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφῆρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπ' αὐτῶν, συστάντων μικτῶν δικαστηρίων, ἐν οἷς δηλ. παρακάθηται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμάτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν

παρελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ζήτησάντων τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἤλπίζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι αὐταὶ ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς ἀυθαιρεσίας τῶν ἐξουσιαστῶν καταπιέσεων. Καὶ οἱ Σέρβοι (1830) καὶ οἱ Βούλγαροι (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως τὴν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἐξουχία των καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι πολλοὶ Βούλγαροι. Διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ἀπεκηρύχθησάν ὡς σχισματικοὶ ὑπὲρ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάρθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπέτελεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠνωμένοι ἐκκλησίαι τῆς Ρωσίας (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), τῆς Ἑλλάδος (1821), τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1873) καὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὀρθοδόξων. Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδιασμένοι μετὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φερμάνιων τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν, καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσίων δώρων ἰσχυροὺς προστατάς παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ, κατήρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροὶ, ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτευε πολλάκις τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν κρατούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιόν τι ἐκ τῶν κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἡ θέλησις ὅμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 35.

Ποία ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρchiσε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κλῆρον. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάριοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη (§ 33), ἤρχισαν νὰ ἰδρῶνται πολλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὧν κυριώτερα ἦταν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κυδωνίαις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ, Ἀθῶνι, τὴν διεύθυνσιν εἶχον συνήθως κληρικοί. Οὕτως ὁ κλῆρος ὑπέρῃεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν συνειδήσιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ παιδείᾳ ὅμως μεγάλη διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπούδαζον ἐν τοῖς ἀκμάζουσι τότε πανεπιστημίῳις τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταλίῳ Πίζῃ, Βερετῖᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετοὺς, οἷον Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἀκμάσαντα, Κύριλλον τὸν Λούκαριν, πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ προτηλυτισμὸν ἐνεργούντας Ἰησοῦτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, τὸν Δοσίθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα, πολλὰ συγγράφαντα καὶ ἐκδῶσαντα κατὰ τῶν λατίνων (ἤκμαζε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), τὸν Μηριάτην, τὸν ἄριστον ἐκκλησια-

στικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος ΙΗ' αἰῶνος), τὸν *Εὐγένιον Βούλγαριν* ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (ΙΗ'), τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον, ἀλλὰ καὶ μαθηματικὸν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον, καὶ τὸν *θεοτόκην*, τὸν σύγχρονον σχεδὸν τοῦ *Εὐγενίου*, γνωστὸν δὲ συγγραφεὰ τῶν *Κυριακωδρομίων*, ἐν οἷς ἐξηγουνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν *Κυριακῶν* τοῦ ἐνικυτοῦ. Ἀφ' οὗτου *ἰδρύθησαν* ἐν *Χάλκη* τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* (1844) καὶ ἐν *Ἱεροσολύμοις* (1853) *θεολογικαὶ σχολαί*, ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ὑψωθῆ μεγάλως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν *Τουρκίᾳ*. Μόνη ἡ θεολογικὴ παιδεία ἐξαπλουμένη εἰς ἅπαντα τὸν κλῆρον δύναται νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως καὶ ἀδυναμίας, εἰς ἣν ὡς ἐκ τῆς ἀμαθείας τῆς δουλείας κατέπεσε, καὶ ἀνακαινίζουσα αὐτὴν νὰ ἐπαναγάγῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀκμὴν καὶ δόξαν.

§ 36.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἔθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ *λατρεία* ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν *λαμπρότητα*, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς *βυζαντινοὺς χρόνους*, ἕνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας εἰς ἣν κατέπεσον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως οἱ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς. Οἱ *Τούρκοι* ἀφῆρσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς *τζαμιά*, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτιζῶνται νέαι ἐκκλησαί ἢ νὰ ἐπιδιορθῶνται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρησαν κατ' ἀνάγκην. Τὸ κήρυγμα ἤκούετο ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, καθ' ὃν

ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ ἤρχισεν ὑφ' ἑλας τὰς ἐπόψεις νὰ ἀναγεν-
νᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὀσημέραι ἐξαπλοῦνται ἀφθονώτερον ἐν
αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνθρώποις τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώ-
σεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς
ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἦθη ἤρχισαν νὰ ἀποβαίνωσιν αὐστηρότερα,
καὶ οὕτω συνέθη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνά-
πλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ αὕτη αὐστηρότης
ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ
ἦτο ἀναμειγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ
τῶν ἑτεροδόξων ἢ περιωρίζετο εἰς τὴν περιδεῖα, τυπικὴν τήρη-
σιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι
τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου. Αἱ νηστεῖαι καὶ
ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μονα-
στήρια ἐχρησίμευον ὡς πρὸς τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα
πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς καταπίσεις τῶν
δεσποτῶν κατέφευγον εἰς αὐτά. Τὸ Ἅγιον Ὄρος ἦτο πάν-
τοτε ἡ κυριώτερα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν
αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ
μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις ὅπου μένει ὁ
πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τὸ τοῦ Ὄρους Σινᾶ, οὗ προί-
σταται ἐπίσκοπος. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους, ἀφ' ὅτου
ἡ ἐν γένει κατάστασις τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἐβελ-
τιώθη, ἤρχισαν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὰ μοναστήρια νὰ πα-
ρακμάζωσι. Διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας ἐξέλιπεν ὁ πρῶτος
φανατισμὸς, καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι ἐξηφανίσθησαν, ἔπαυσε δὲ
καὶ ἡ περιδεὴς τήρησις τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων
καὶ ἔθιμων. Πολλαχοῦ ὁμως συνεξέλιπεν, ὡς μὴ ὤφειλε, καὶ
ἡ ἐσωτερικὴ εὐσέβεια καὶ ἡ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης, θρη-
σκευτικὴ δὲ ἀδιαφορία κατέλαβε τὸν ἀρχαῖον πολλακίς οὐ κατ'
ἐπίγνωσιν θρησκευτικὸν ζῆλον.

§ 37.

Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Εἶδομεν ἄλλοτε (§ 22), ὅτι ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολὺ λαὶ συνέβησαν ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν *Τούρκων* τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως, ἐλπίζοντες ὅτι ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἄλλ' εἰχον ἤδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευσαν νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκαστὲ οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν *Ἰησουϊτῶν* καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγματῶν νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς ἀνατολῆς. Οἱ *Ἰησουῖται* ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ *ΙΖ'* αἰῶνος, προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῶν καθολικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἰδρύσαν πολλοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμὸν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευσον ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δ' ἰδρύθη καὶ *Σχολεῖον ἐν Ῥώμῃ*, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς λατῖνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἀνατολὴν νὰ σπουδάζωσι νὰ ἐκλύωσι τοὺς ἰμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμὸν. Ἐκείθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάνδα, προσηλυτιστικὴ ἐταιρία ἐν Ῥώμῃ, προσέφερεν ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτου. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι, καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των, καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν *Ἰησουϊτῶν*. Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ἐν Ἐπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι

νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμὸν, ὠνομάσθησαν δὲ οὖνίται (Uniti cum Romana ecclesia) ἢ γραμμοκαθολικοί. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν, ὅπου εἶχον ἐγκαταστῆ ἑλληγες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν τῇ Βενετία καὶ ταῖς αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης, ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, ἐτήρησαν ἀδεία αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶτταν ἐν τῇ λατρεία καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν. Οἱ πάπαι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντές καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ νῦν παπεύων Πίος δ' Θ' καὶ κατὰ τὸ 1818 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ῥώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικούς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Οἱ ὀρθόδοξοι οὐδέποτε θά ἀνεχθῶσιν, ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμόν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 38.

Ἦνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς πρωτοσπαντικὰς ἐκκλησίας;

Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§§ 31, 32), ὅτι ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἤρχισε νὰ γενικεύηται ἡ ἐπιθυμία ἕνεκα τῆς μεγάλης διαφθορᾶς τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἐπέλθῃ μεταρρύθμισις τις αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, εἰς ἣν ἀνθίσταντο πάντοτε οἱ πάπαι, ἐπὶ τέλος ἐγένετο κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ἐγερθέντες κατὰ τῶν παπῶν καὶ στηλιτεύσαντες τὰς καταχρήσεις αὐτῶν, ἐπέτυχον νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπ' αὐτῶν μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ δύσει ἐκκλησιῶν. Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταὶ ἐπολέμησαν τὰς παραδόσεις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ ἰσχυρίσθησαν ὅτι μόνον ἡ Γραφὴ πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πηγὴ τῆς

χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀπέριψαν δὲ τὸν παπισμὸν, τὰς ἀφέσεις, τὸ καθαρτήριο, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τὴν ἀγάμιαν τοῦ κλήρου, τὸν μοναχικὸν βίον, καὶ τὰς νηστείας καὶ τὰ μυστήρια πλὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας. Ἡ μεταρρυθμισίς των συμπάρσυρεν, ὡς βλέπει ἕκαστος, μετὰ τῶν καταχρήσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ πολλὰς ἀρχαιοτάτας διδασκαλίας καὶ παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας. Μεθ' ἑλα δὲ τὰ μεγάλα ἐμπόδια, τὰ ὅποια ἀντέταξαν κατ' αὐτῆς οἱ καθολικοὶ, ἐξηπλώθη ἡ μεταρρυθμισίς ἐντὸς ὀλίγων σχεδὸν δεκαετηρίδων ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, ὅθεν διεδόθη βραδύτερον καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ὡσαύθησαν δὲ οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς διαμαρτυροῦμενοι, διότι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων (1527), καθ' ἣν ἡ νέα πίστις ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ ὅπου τὸ πρῶτον εἶχε διαδοθῆ. Περί πάντων τούτων κατωτέρω θέλομεν ποιῆσαι εἰδικὸν λόγον (§§ 41 καὶ ἐπ.). Αἱ προτεσταντικαὶ αὐταὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηραννοὶ θεολόγοι τῆς Τυβίγγης ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίαν τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν, ὅτι οἱ μεταρρυθμιστὰὶ ἠγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀλλὰ κατὰ τῆς διατροπῆς αὐτῆς διὰ τῶν λατίνων μοναχῶν καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μετὰ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἰερεμίας ὅμως ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι ἐν πολλοῖς διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντα τὰ ἑπτὰ μυστήρια, ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων, ὁ μοναχικὸς βίος καὶ αἱ νηστεία ἀρχαῖαι σεβασταὶ διατάξεις καὶ συνήθειαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἑκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γεγόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους ἐκ τῶν πατριαρχῶν διέκειτο ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάτας Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν συμμαχίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἠδύναντο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον

αί ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν Ἰησοιτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἡ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ἡ *Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μορίλα*, μητροπολίτου *Κιέβου*, ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα ἐν ἡ ἀντιτάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς, ἡ ἀληθὴς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἰδιαζόντων θετημῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐξαπλῶνται ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίζωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμὸν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ μεταφράσεις τῶν *Γραφῶν* εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἐξ ἄκρου ζήλου ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (*Οἰκονόμος*) ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν λίαν ὠρελίμους (*Φαρμακίδης, Βάμβας*), ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ Γραφή δὲν εἶναι προτεσταντικὴ τις κατήχησις, ἥτις ἠδύνατο εἰς εὐληπτον τῷ λαῷ γλῶσσαν διαδιδόμενη νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ἱερὸν βιβλίον πατῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ διδασκαλία δηλ. καὶ αἱ πράξεις τοῦ Μωυτέως, τῶν προφητῶν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων. Μόνοις τοῖς πάπαις ἀρμόζει νὰ καταδιώκωσι τὰς Γραφὰς, ὡν τὸ φῶς φοβοῦνται μὴ ἐλέγξῃ τὰς παρανομίας καὶ καταχρήσεις τῆς ἐκκλησίας των. Πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας οὐδέποτε αἱ σχέσεις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἀπέβησαν τοσοῦτο τραχεῖαι, ὅσον πρὸς τὴν καθολικὴν, ἥτις διὰ τῆς βίας ἠθέλησε πολλάκις νὰ ἐπιβληθῇ ἡμῖν. Ἐσχάτως μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρόμενοι ἐδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιούμενας τὰς δύο ἐκκλησίας.

β') Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι (1).

§ 39.

Πότε ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὠργανίσθη;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπέτελεσαν τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Ἡ' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προέστατο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπαύει. Ἡ Ἑλλάς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἐπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐντῆ ἀνατολικῆ ἐκκλησία, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελούντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται λίαν εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν καταστάσιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιαύτη ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφ' οὗ ἀποκατέστησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ ἤλθεν ὁ Ὀθωνὸς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἕνεκα τῆς ἀνглиκιοῦτος αὐτοῦ κατὰ

(1) Περὶ τῆς νεωτάτης ἱστορίας τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθόδοξου ἐκκλησίας ἐπραγματεύθησαν ὁ Φαρμακίδης (ἐν τῇ ἀπολογία του καὶ τῷ συνοδικῷ τόμῳ), ὁ Οἰκονόμος (ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τριακονταετηρίδι), ὁ Βάμβας (ἐν τῇ πρὸς τὸν Οἰκονόμον ἀπαντήσει καὶ τῇ ἀντεπικρίσει), καὶ ὁ Χιώτης (ιδίως περὶ τῆς ἐπανησιακῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Κομητᾶ.) Ὁρ. Δοκίμ. 341—332.

Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς *Ναύπλιον* ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου, ἀνεκέρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσιταν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ῥωσικῆς συνόδου (§ 40) ὡς ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωτύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπραττούτης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς ὀνομαστικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἣτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια, τὰ ἀνευ σχεδόν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ *Πανεπιστημίου* πρὸς μὲν ῥωσῶν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ *Κωνσταντινουπόλεως* ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ ἀνακήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεῦων παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν *Συνοδικὸν Τόμον*, δι' οὗ ἐχειραφέτησεν αὐτὸς πρῶτος τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέταξε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ τόμος δυστηρέστηκε ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδόν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐρᾶν μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης. Ἐπειτα ὁμοῦ δ-ε ὁ *Φαρμακίδης* ἐπολέμησε τὸν *Τόμον*, ἀπέριψεν αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σήμερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθὲν, παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ *Συνοδικοῦ Τόμου*, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν, καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ *Κωνσταντινουπόλεως*, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τὴ μὴ πρὸς τὸν πρῶτον θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰ πρεσβεῖα, κατ' οὐσίαν ὁμοῦ ἐστηρίχθητο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς κυ-

βερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκηται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἶκος, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρὸν ὀπωσοῦν εὐπαιδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρα Ἀκαδημίᾳ, καὶ τῷ αὐτῇ προσχρητημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἱδρύσεν ὁ ἄγγλος φιλέλληνας ἀξιότιμος Γουλλφορδ. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξεν ἡ παρουσία τοῦ θείστου Καίρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἄνδρῳ, ὄρφανοτροφεῖον ὀνομασθὲν, ἐδίδασκε, καίτοι φέρων τὸ σχῆμα κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δι' ὃ καὶ κατεδιώχθη, καὶ ἡ παρουσία ἐν αὐτῇ καθολικῶν (Ἰγσουίτων, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ διαμαρτυρομένων (Κίγκ κλ.) ἱεραποστόλων. Ἄλλ' οὔτε ὁ μὲν οὔτε οἱ δὲ ἠδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν ἐλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἐξ ἧς προσδοκᾶται δικαίως ἡ ἀνούφωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ἐργάζονται ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου ἡ Ριζάρειος σχολὴ (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἱδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων ὁ Φαρμακίδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Βάμβας.

γ.) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ (1).

§ 40.

Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ὅποια ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσίᾳ εἰδομεν ἀλλαχοῦ

(1) Φιλ ἀρέτου, ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥωσίας. Μετάφρ. εἰς τὸ γερμανικὸν ἐκ τοῦ Ῥωσικοῦ 1872. Καὶ ἱστορία τῆς Ῥωσικῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Ῥωσικοῦ εἰς τὸ ἑλληνικόν. Μετάφρ. ὑπὸ Θ. Βαλιάνου. Ἐν Ἀθήναις 1871.

(§ 25). Ἐκεῖ δὲ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας, εἴτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, τῇ ἀποβάσῃ πρωτεύουσῃ τοῦ ῥωσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτῶμενοι. Ἦσαν δὲ Ἕλληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκει μέχρι τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἰερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ ῥωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην Μόσχας πατριάρχην. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησις τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ῥωσσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' οὔτου ὁ μέγας Πέτρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΙΙ' αἰῶνος ἀκμάζων, ἀνέλαβεν εἰς τὰς σπιθαμὰς χειρᾶς του τὰς ἡνίας τοῦ ῥωσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔθιξε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεών του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωσικοῦ ἔθνους, δὲν ἤρέσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπέθανε τῷ 1702 ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφῆκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ πατριάρχου σὺνδοδος ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινῶν πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πετροπόλει μέχρι τοῦδε τῇ συμπράξει καὶ τῆς κυβερνήσεώς διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥωσσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν παρὰ τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἶαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων, καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μο-

ναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέ-
 μετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας
 τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐορτῶν, καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν
 τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας
 ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ Αἰκατε-
 ρίνα ἢ Β', Νικόλαος ὁ Α' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Β', ὁ νῦν αὐτο-
 κράτωρ. Ἡ λατρεία παρὰ τοῖς Ῥώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς
 γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ῥώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστι-
 κή μουτικὴ πρὸ πάντων βελτιώθη διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς
 ἀρμονίας, ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Κατὰ τοῦτο ἔπρε-
 πε νὰ μιμηθῶσι τὴν Ῥωσικὴν ἐκκλησίαν καὶ αἱ λοιπαὶ ὀρθόδο-
 ξοὶ ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολῆς. Μόνον τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον
 φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως
 καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις,
 ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν δύναται νὰ ἐγείρῃ
 καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν, δὲν ἠδύ-
 νηθη ἀκόμη νὰ καταστῇ γενικὸν οὐδ' ἐν Ῥωσίᾳ καὶ μόνον
 σπανίως ἀκούεται. Ἐν τῇ Ῥωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελτιώθη ἐσχά-
 τως μεγάλως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀρ' ὅτου ἰδρύθησαν τέσ-
 σαρες μεγάλαὶ θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Πετροπόλει, ἐν Μό-
 σχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ
 σχολαί. Ἡ γειννίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ
 νὰ ἔχη λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ
 Ῥωσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν Ῥωσικὴν ἐκκλησίαν ἐκό-
 σμησαν καὶ κοσμοῦσι σπουδαῖοι θεολόγοι, οἷον ὁ Προκοπίκιος
 ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενό-
 μενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεισι δογματικὸς σπου-
 दाῖος, ὁ Πλάτων ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως,
 ὁ δογματικὸς Μακάριος, ὁ Φιλάρετος καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥω-
 σίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἰρέσεων, ὀνομάζονται δὲ οὗτοι
 Ῥασκολνίκοι δηλ. σχισματικοὶ καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς
 Ῥωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νικωνος τοῦ πατριάρχου
 κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ
 ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐ-
 νεκα τῆς πάχυλης των ἀμαθείας περιέπεσαν οἱ Ῥασκολνίκοι
 εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθη-
 σαν δὲ καὶ μεταξὺ τῶν ἡρώδων καὶ ἀποστόλων τῆς ἐκκλησίας.

ση σχεδόν τῇ Ἀσίᾳ ἱεραποστόλους κηρύττοντας τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν χριστιανισμὸν παρὰ τοῖς βαρβάραις ἔθνοισι. Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους οἱ ῥώσσοι προσηρέχθησαν πάντοτε μετὰ θυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἕνεκα λόγων ἔθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μεταξὺ καθολικῶν καὶ ὀρθόδοξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνους.

Ἀριθμηῦσι περὶ τὰ ἐβδομήκοντα ἑκατομμύρια ὀρθόδοξων ἐν συνόλῳ.

Σημ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθόδοξων κεχωρισμένοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησῖαι τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Ἰακωβιτῶν, τῶν Ἀρμενίων, Κοπτῶν, Ἀβυσσινίων καὶ Μωρονιτῶν (Σημ. § 25) ἔμεινάν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἧ ἀπ' ἀρχῆς διεδιέτλουν. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδόν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει νὰ ἀνγκυράσῃ. Καὶ οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρούμενοι ἐπειρήθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρῶων δογματῶν. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοι τινες ἀνατολικοὶ οὐνίται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὗτως ἔχομεν νῦν καὶ Κόπτας, Ἰακωβίτας, Ἀρμενίους οὐνίτας, δηλαδή ἠνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μωρονίται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμὸν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὔρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα. Περὶ τῶν συγγραψάντων περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων πρὸ βλ. σ. 86.

Β'.

Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν⁽¹⁾.

§ 41.

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ;

Ἄλλαχού εἶδομεν (§§ 31, 32) πῶς ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ

(1) Hagenbach, Vorlesungen ueber die Geschichte der Reformation. Merle d' Aubigny, Die Reformation in der Schweiz. Paris 1853

τε τὴν διδασκαλίαν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφραγῆ, καὶ πῶς τὰ καλλίτερα πνεύματα ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρυθμίσιν, πῶς δὲ οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίκλεφος, ὁ Οὔτος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἰερώνυμος, κατεδωώθησαν ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ ὡς αἰρετικοὶ ἐκάθησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ὁ, τι τότε ἀπέτυχεν, ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ Λούθηρος ἐγεννήθη, τῷ 1483, σπουδάζας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιπτεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἐβεβαιώθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην, εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεργος τὸν ἐκλελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατεξαναστῆ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Γέτζελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν, σκανδαλωδῶς πωλῶν ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀρέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλείαν μὴ ἀνεχόμενος, ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀρέσεως παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχιστε δὲ μετὰ ταῦτα δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῆ νὰ πείσῃ τοὺς γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἐν Ῥώμῃ ἐνέμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνήθους ἔριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι τὰ πράγματα ἦταν σοβαρὰ, καὶ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχιταν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχὴν, προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ῥώμην, ἵνα ἀπολογηθῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφώρτισθη. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος, μηδὲν πτοηθεὶς, ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησίᾳ δὲ καὶ ἐν συναθροίσει τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βέρμς (1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένη. Μόνη ἡ Γραφή εἶναι ἡ γνησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι

διαδεδομένη παρά τῷ λαῷ ἐν γλώσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη· ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῆ ἢ δικαιωθῆ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱεροὺς τόπους, ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀλλὰ διὰ μόνῃς τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν σωτηρίαν σαύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μηδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς, τὸ ἔποισεν εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου· οἱ ἱερεῖς δὲν ἔχουσιν ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρά τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοῖ λειτουργοὶ ἢ ἐντελοδόχοι τῆς κοινότητος· πρέπει δὲ νὰ ἦναι ἕγγαμοι, διότι ἡ ἀγαμία αὐτῶν ἐμίανε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν· ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπερίριστος ἐξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἡ λατρεία ἔπρεπε νὰ ἀπλοποιηθῆ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη γλώσῃ· ἡ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου πρέπει νὰ ἦναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἄλλα μυστήρια ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος δὲν ἀπεδέχετο· τέλος ἀπέρριπτε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλὰ ἀνατρέπονται καὶ πολλαὶ διδασκαλαὶ καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρυθμίσις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως εἶχε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μορφωθῆ. Τοιοῦτοτρόπως ἀντετέθη ὁ Λουθήρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἥτις ἐπιδοκιμάζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ μόνου καθ' ὅσον προσβάλλει καταχρήσεις τῆς βωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὸν παπισμὸν, τὴν γενικὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὰς ἀφέσεις, τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τὰ ὅμοια.

Αἰ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου εὗρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἤσπασθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων ἢ λατινικῆ γλώσσαι ἐν τῇ λατρείᾳ καταργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἐξήγη-

σις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια ἐκαταργοῦντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκρύνετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμόν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε'. Ἀλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ Σπέιερ κατὰ τὸ 1527 νὰ ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἔθεν καὶ διαμαρτυρόμενοι ἢ προέτεσάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινὶ συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέλιθον ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ἰδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν, ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὀπλῶν νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλκαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος (1), οὗ τινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν Αὐγούστῃ εἰρήνης (1555) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λουθήρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανεστῆ κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ Ζβίγγλιος, οὗ τινος αἱ ἰδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἑλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας Καλβίνος, ὅστις τοσοῦτο ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἑλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καλβινικαί.

§ 42.

Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἔκτος τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας;

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας, τῶν κυρίων ἐστιῶν αὐτῆς, ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν

(1) Ἐκ τῆς πόλεως Σμαλκάλδης, ἐν ᾗ ἐγένετο ἡ συμμαχία τῶν εὐαγγελικῶν ἡγεμόνων.
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

τὴν βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, Νορβηγίαν, Δανίαν, Πολωνίαν, Οὐγγαρίαν, εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὕτη δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγῶνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρυθμισιν θριαμβεύουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγενότοι καλούμενοι, ἀπρηέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτὶ τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, ἐπότε ἐκ συνωμοσίας, ἦς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακίτρων τῶν Παρισιῶν ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοί, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν! Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενότοι. Ἐρρίκος ὁ Γ', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ προτεστάντων, ὁ δὲ Ἐρρίκος ὁ Δ' εἶχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης δι' οὗ παρείχτο τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερίαν. Ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένευμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέβησαν κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἐρρίκος ὁ Η'. Τὴν μεταρρυθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ καθολικὴ. Ἀλλ' ἡ Ἐλισάβετ καὶ ὁ Ἐδουάρδος ἐξησφάλισαν μετὰ ταῦτα ἐριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακοσιετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσήλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουστάβος Ἀδόλφος. Ταῦτα κατὰ ἐπρᾶξένθηεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλος ἔμοις ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ δι' ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ ἐκχωρηθῇ τῇ Εὐρώπῃ ἡ σπουδαία ἐκκλησιαστικὴ πόλις οὐδεὶς

δὲ πλέον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν τοῦ πεποιθήσεων καταδιώκεται. Εἰς ποίας σχέσεις περιήλθον οἱ προτεστάνται πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, καὶ πῶς αἱ ἀπόπειραι τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐναυάγησαν, περὶ τούτων ἐρρέθησαν τὰ δέοντα ἀλλάχου (§ 38).

§ 43.

Τίνες εἶναι αἱ διάφοροι αἵρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ ;

Οἱ διαμκρυρόμενοι ἀπορρίψαντες τὸ κύρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς Γραφῆς θελήσαντες νὰ στηρίξωσι τὴν διδασκαλίαν των ἣν ἐξήκει ἕκαστος καθὼς ἠνύσει αὐτήν, ταχέως διηρέθησαν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ καταμελισμὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας των, τὸ μέγιστον αὐτῆς κακόν, ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀποτελοῦσιν οἱ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλβινισταί, ὧν τὰ σύστηματα στηρίζονται ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Ὅτι διαχωρίζει ταύτας ἀπ' ἀλλήλων εἶναι τὸ κυρίως ζήτημα περὶ εὐχαριστίας, διότι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ παραδέχονται πραγματικὴν παρουσίαν ἐν αὐτῇ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου καὶ μετάληψιν αὐτῶν, οἱ δὲ Καλβινισταί ἢ ἐντελῶς ἀπορρίπτουσιν οἰανδήποτε μετάληψιν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ ὡς ἀπλῶς εἰκονικὴν τελετὴν ἀποδέχονται τὴν εὐχαριστίαν, ἢ δέχονται μόνον πνευματικὴν τινα μετάληψιν. Οἱ Λουθηρανοὶ δὲν παραδέχονται καὶ τὸν ἀπόλυτον προσρισμὸν τῶν Καλβινιστῶν. Εἶναι δὲ ἐξηπλωμένοι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ κυρίως ἐν Γερμανίᾳ, Σουηδίᾳ, καὶ Νορβηγίᾳ, οἱ δὲ Καλβινισταὶ ἐν Ἑλβετίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ προτεστάνται ὀνομάζονται Ἐπισκοπιανοὶ, διότι μόνον ἐκ τῶν δεχθέντων τὴν μεταρρυθμίσιν, διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην, ἔχουσιν ἐπισκόπους. Οἱ ἐπισκοπιανοὶ οὗτοι, οἵτινες καλοῦνται καὶ ἀγγλικανοὶ, εἶναι διεσπχυμένοι οὐ μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Ὑπάρχουσι πολλοὶ παρ' αὐτοῖς, οἵτινες ἐπιζητοῦσι τὴν εἰσαγωγὴν περισσοτέρων τελετῶν εἰς τὴν λατρείαν των, ἐπιθυμοῦσι δὲ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν. Ἄλλαι αἵρέσεις εἶναι οἱ Πουριτανοὶ ἢ Καθαροὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἀνεξαρτήτους πρεσβυτεριανὰς κοι-

νότητας· καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐπισκοπιανούς ἀπορρίπτουσι τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα. Οἱ Ἀναβαπτισταὶ οἱ μόνον τὸ ἑαυτῶν διὰ τριττῆς καταδύσεως τελούμενον βάπτισμα (οἱ λοιποὶ προτεστάνται βαπτίζονται δι' ἐπιχύσεως ἢ βαντίσματος) ὡς ἔγκυρον θεωροῦντες καὶ διὰ τοῦτο βαπτίζοντες τοὺς πρὸς αὐτοὺς προσερχομένους. Οἱ Σωκριανοὶ, οἱ καὶ οὐνιτάριοι καλούμενοι, οἵτινες, ἐν θεῖον πρόσωπον παραδεχόμενοι, ἀπορρίπτουσι τὴν Τριάδα καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πάντα ἐν γένει τὰ χριστιανικὰ δόγματα τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, ὡς ἀρχὴν παραδεχόμενοι, ὅτι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι πρέπει νὰ σχηματίζονται καὶ κρίνονται κατὰ τὸν ἀνθρώπινον ἢ κοινὸν λεγόμενον λόγον. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦσιν αὐτοῖς καὶ οἱ νεώτεροι ὀρθολογισταὶ, οἵτινες δὲν ἀποτελοῦσι μὲν ἰδίαν αἵρεσιν, ἀλλ' εἶναι λίαν ἰσχυρὰ μερὶς θεολόγων ἐν ἀπάσαις ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις. Ἐν Γερμανίᾳ ἰδίως οἱ ὀρθολογισταὶ ἀποτελοῦσιν ἰσχυρὰν μερίδα θεολόγων. Αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ τῆς Ἰέννης καὶ τοῦ Ἐνδελβέργ εἶναι ἐντελῶς ὀρθολογιστικαί. Οἱ Ἀρμυνιανοὶ, ἄλλη προτεσταντικὴ αἵρεσις, ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῶν καλθινιστῶν, διότι ἀποκρούουσι τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδακταλίαν τοῦ Καλθίνου, καθ' ἣν ὁ Θεὸς προώρισε δὴθεν ἀσχέτως τῆς ἡλικίης ἐνὸς ἐκάστου ἀξίας τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰς σωτηρίαν, τοὺς δὲ εἰς ἀπώλειαν. Οἱ Κουάκεροι πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐμπνεόμενος ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς χριστιανοῦ δὲν χρῆζει παντάπασιν ἐξωτερικῶν βοηθημάτων πρὸς σωτηρίαν του, μηδ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς Ἁγίας Γραφῆς! Μὴ ὑπαρχόντων παρ' αὐτοῖς ὠρισμένων κηρύκων τοῦ λόγου ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἢ σηγῶν ἐντελῶς, παραδιδόμενοι εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐμπνεύσεις των, ἢ λαλεῖ ὁ τυχὼν ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ θρησκευτικοῦ καταληθρῆς. Οἱ Χερρονχούτιοι ἠθέλησαν νὰ ἐνώσωσι πάσας τὰς προτεσταντικὰς αἵρέσεις ἐν τῇ κοινῇ πίστει εἰς τὸν βλαπτικὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Οἱ Μεθοδισταὶ ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι διὰ διαφορῶν μεθοδικῶς διατεταγμένων ἀσχήσεων ἐπιδιώκουσι τὴν σωτηρίαν ἰδίως διὰ τοῦ περὶ βρασάνων τῆς κολάσεως χριστιανικοῦ δόγματος. Οἱ Σβεδενβοργιανοὶ νομίζουσιν, ὅτι ὁ Σβεδενβοργ ὑπῆρξε νέος τις μέγας προφήτης, ὅστις ἐτελειοποίησε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἥτις πρὸ αὐτοῦ δὲν

εἶχεν ἐννοηθῆ καλῶς, διαφωτίσας ἰδίως τὰ περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως τῶν ψυχῶν ζητήματα. Οἱ Μορμῶνοι τέλος καὶ οἱ Ἰρβηγγίανοι προσδοκῶσιν ὡς ἐγγίζουσιν τὴν μέλλουσαν κρίσιν καὶ τὴν συντέλειαν τῶν αἰῶνων, νομίζουσι δὲ ὅτι ἀνευῶθησαν παρ' αὐτοῖς τὰ ἕκτακτα χαρίσματα τοῦ ἀγίου Πνεύματος, τὰ θαύματα καὶ αἱ προφητεῖαι. Οἱ πρῶτοι, ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς καὶ ἀπλοῖ, εἰσῆγαγον ἐν τῇ αἵρέσει τῶν καὶ τὴν πολυγαμίαν, ὅπερ ἤγειρε τὴν σφοδροτάτην ἀποδοκιμασίαν παστῶν τῶν λοιπῶν προτεσταντικῶν αἱρέσεων. Αἱ μικρότεροι αὐταὶ καὶ ἀσημότεροι αἵρέσεις ἔχουσι τοὺς πλείστους τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν ἐν Ἀμερικῇ, ὅτου τὸ κακὸν τοῦτο τῆς διαιρέσεως ἐφθασεν εἰς τὸν ὑπατον βαθμόν. Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς διαιρέσεις τῶν πρὸς ἀλλήλους οἱ ὁπαδοὶ τῶν διαφόρων προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἢ αἱρέσεων τούτων αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὡς προτεστάντας, συγγενεῖς ἀλλήλοις ὡς πρὸς τὴν πίστιν, διότι κατὰ τὰς βάσεις συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις ὡς παραδεχόμενοι οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον αὐτῶν τὴν Γραφήν ὡς μόνην τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πηγὴν καὶ ἀπορρίπτοντες τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Συνδέονται δὲ καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν παπισμὸν καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἀμιλλα καὶ αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ διατηρῶσι ζωηρὸν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδαμοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων εἶναι ζωηρότερον ἢ ὅσον ἐν Ἀμερικῇ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ὁ ὑπερβολικὸς ζήλος τῶν Ἀμερικανῶν χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν. Πρὸς ἔνωσιν τῶν προτεσταντῶν παστῶν τῶν ἀποχρώσεων συνέστη κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ λεγόμενος «Εὐαγγελικὸς Σύνδεσμος».

§ 44.

Ὅποια ἡ κατάστασις τῆς θεολογικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς δύσεως, ἀνυψώθη κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας μεγάλως, διότι καθόλου τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ὧν ἄλλοτε ἔστία ἦτο ἡ

ἀνατολή, ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ καλλιεργῶνται ἐκεῖ μετὰ μεγάλου ζήλου. Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία ἐπωρλήθη μεγάλως ἐκ τῆς ἀνανεώσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τῶν Οὐμανιστῶν, δι' ὧν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ἐγνώθησαν καλλίον. Ἡ μόρφωσις τοῦ κλήρου ὑπῆρξε μία τῶν ἀναγκῶν, ὧν τὴν πλήρωσιν ἐπεζήτητην ἡ μεταρρυθμισις. Εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ τὸ ὅτι ὡς κύριον ἔργον παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ ἐθεωρήθη τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν τοῦ κηρύττοντος. Ἐπεὶ δὲ ἡ διαμαρτύρησις ἐστρηγχθη ἐπὶ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν μελέτην ταύτης καὶ τῶν σχετικῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἐβραϊκῆς γλώττης καὶ ἀρχαιολογίας, τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Γραφάς, τῆς γραφικῆς θεολογίας καὶ γραφικῆς ἱστορίας, ἐπεδόθησαν ἰδίως οἱ διαμαρτυροῦμενοι θεολόγοι. Σπανίως ἐξητάσθη ἡ Γραφή ἀκριβέστερον καὶ ἐπιμελέτερον ἐμελετήθη, ὅσον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα, διότι ἐστὶν καὶ κυριώτερον κέντρον τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ σοφὴ Γερμανία. Τὰ συγγράμματα τοῦ Γεσενίου καὶ Βιρέρου περὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν γλωσσῶν αὐτῆς ἀφῆκαν ἐποχὴν, καθὼς ἀξιοθαύμαστοι εἶναι καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Χίτζιγ, Κρόβελ, Δὲ Βέττε καὶ Μέυερ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εὖρε δοκιμητάτους καλλιεργητάς, ὡς τὸν Φλάκκιον, τὸν Μόσχειν, τὸν Σχροικ, τὸν Γεϊζeler, τὸν Χάζε καὶ τὸν Νέαρδρον. Ἐπίσης ἐξητάσθησαν ἐπιμελῶς καὶ τὸ δόγμα καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ (Δόρρερ, Σλειερμάχερος, Θόλουκ, Νιτζ, Βειδερμαν Σχέγκελ). Σπανίως ἡ θεολογία ἄλλοτε ἤρκασε τοσοῦτον. Ἄνδρες, οἱ οἱ Σλειερμάχερος, ὁ Χάζε, ὁ Χόρμαν καὶ ὁ Θόλουκ, ἵνα ἐπὶ παραδείγματι τούτους μόνον ἀναφέρωμεν, δύνανται νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς σοφωτέρους χριστιανούς θεολόγους πασῶν τῶν ἐποχῶν.

§ 45.

Ἄποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ δουλκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ὅποια τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμε-

νοι ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ἱεραρχίαν), ἐκέρυξαν πάντας τοὺς χριστιανούς ἴσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλων ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς, ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησιαστικαῖς σύνοδοις πρεσβυτέρων ἢ διοριζόμενοι ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων, ἢ ἐκλεγόμενοι ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὁμῶς τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων, καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν οἱ μεταρρυθμιταὶ ἐντελῶς, ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιορίσαντες αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνας ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουῦντα τὴν εὐλαβειαν ἢ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἢ χρησιμεύουσιν ἀπλῶς πρὸς ἀπλὴν περικόσμησιν τῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ βάντισματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ ἡ σφράγις, ἣτις παρέχεται ταῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον, ἀν καὶ δὲν ἔχει παρ' αὐτοῖς τὸν χαρακτήρα τοῦ μυστηρίου, ὅπως ἐννοεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, τοῦ μέσου δηλαδὴ τοῦ μεταδοτικοῦ θείας τινός, ὑπερφυσικῆς χάριτος, γίνεται ὁμῶς μετὰ πολλῆς ἐπιστημότητος. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην οἱ νέοι καὶ αἱ νέοι, ἐφ' ὧν ἐπιτίθενται αἱ χεῖρες τοῦ ἐπευχόμενου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ, ὁμολογοῦσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τὴν ἑαυτῶν πίστιν, εἰς ἣν ἕως τότε ἐκατηχῆθησαν, καὶ συγκαταλέγονται ἕκτοτε εἰς τὰ τέλεια μέλη τῆς ἐκκλησίας, μεταλαμβάνοντες τότε πρῶτον τοῦ κυριακοῦ δεΐπνου. Καὶ κατὰ τὸν ἑρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖ τινες τελεταί, αἵτινες ὁμῶς δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, τῶν Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἀγγλων καὶ λοιπῶν ὁμολογεῖται ὑπερέτερα

τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίας συχνὴ διδασκαλία, καὶ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τῶν διαμαρτυρομένων ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἄξιός ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐταιρίας ἀποτελοῦντες, ὑπὲρ τῆς ἐξάπλωσεως τοῦ εὐαγγελίου. Αἱ ἐταιρίαι αὗται εἶναι ἀξιόμιμποι μόνον, διότι ἀντὶ νὰ περιορίζωνται νὰ διαδίδωσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τοῖς ἔθνικοις ἔτι λαοῖς τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς αὐτῆς, καὶ τῆς Αὐστραλίας (ἔθνη ἀκόμη θὰ ἴναι περὶ τὰ ἑπτακόσια περίπου ἑκατομμύρια!), πέμπουσαι πολλάκις ἀποστόλους αὐτῶν μεταξὺ ἑτεροδόξων χριστιανῶν, ζητοῦσι νὰ προσηλυτιζώσιν αὐτοὺς διὰ παντὸς μέσου, ἐγείρουσαι οὕτω σκάνδαλα καὶ διαταράσσουσαι τὴν ἁρμονίαν καὶ ἀγάπην, αἵτινες μεθ' ἑλίας τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ αὐτῶν δογματικὰς καὶ ἄλλας διαφορὰς ἔπρεπε νὰ ἐπικρατῶσι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων ὡς μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χριστιανικῆς οἰκογενείας.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι συμποσοῦνται εἰς ἑννεήκοντα περίπου ἑκατομμύρια.

Γ'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας (1).

§ 46.

Ἐποῖα ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάξεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἑκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἀφ' ἑτοῦ ἡ παιδεία κατέστρεψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμὸν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπῆκουον πλέον τυφλοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπό

(1) Ranke. Die roemischen Paepste.
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Ρώμης διαταγάς. Ἄφ' ἑτέρου ἢ μεταρρυθμισίς τὸ μὲν κατέ-
 δεῖξε τὰ αἰσχρὰ τοῦ παπισμοῦ, καὶ ἤλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ
 ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξου-
 σίας, ὡς οἱ πάπαι εἶχον ἐν ἑαυτοῖς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλό-
 νισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν τῶν λαῶν πίστιν, τὸ δὲ ἀπέσπασε
 μέρος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα τῆς βορείου ἀπὸ τῆς
 ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἂν καὶ ἡ πραγματικὴ δύναμις
 τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἰ-ἀξιώσεις
 ὅμως αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἰ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν
 εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
 ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ
 πάσης ἀποπέρας πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦ-
 τος περιορισμὸς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπι-
 σμὸν οἱ γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου
 ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκήρυκα
 Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλή-
 ρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες, ὅτι οἱ πάπαι δὲν ἔχουσιν
 οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέ-
 πει νὰ ἀκολουθῶσι καὶ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς
 συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας
 αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ
 τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ
 διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλῆρον καὶ
 νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαμονίας καὶ δια-
 λύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια, ἵδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημά-
 των αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἄλλ' οἱ πά-
 παι ἐνίκων πάντοτε. Ἐνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν πα-
 πῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ τῆς διαφθορᾶς αὐτῶν ἠγέρθη
 κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν ὁ γαλλικὸς λαὸς
 ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλ-
 λων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθο-

λικῆς ἐκκλησίας, προβάς ἐν τῇ ἔργῃ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθείας. Μόλις δὲ Ναπολέον ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραφε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικά ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, «Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυράς του», ἀποκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ δι' ἐπευεργείας τῶν μετερρουθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἕνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλοί πάπαι ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐμπνεόμενοι, δὲν ἐπέτρεψαν ποτὲ σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἀφ' οὗ ἐπεκύρωσε πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὧν αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν του ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, Γρηγόριος ὁ ΙΣΤ', δι' ἐγκυκλίου του ἀφ' οὗ ἐστηλίτευσε πάσας τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τῶν λαῶν, ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Πῶς δὲ ὁ Θ' ὁ νῦν παπεῦον ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προσηρτημένου συλλαβου ἐπανελάβε τὰ αὐτὰ ἀναθήματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουτῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέτας μεγάλην τινὰ ἐκ λατίνων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς Ῥώμην, ἐπέτυχεν ὥστε νὰ ἀνακηρύξῃ αὕτη τῇ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἦθη καὶ τὴν πίστιν ἀλάσαστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ῥώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ δεκτὴ ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἔθελεν ὁ Θεὸς νὰ

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

τιμωρήσει τὴν ἀλαζονίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούτων νὰ ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεία τις ιδιότης, ἢ τοῦ ἀλανθᾶστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἢ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρως Ἰταλίας, κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις. Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθᾶστου, ἥτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀδύνατον, κατεξανέστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς, δηλ. γνησίους, ἀπέτέλεσαν ἰδίᾳ θρησκευτικὰς κοινότητας.

§ 47.

Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτοῦ ;

Τὸ σπουδαιότερον στήριγμα τοῦ νεωτέρου παπισμοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶναι τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν. Τὸ τάγμα τοῦτο συνέστη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἰσπανοῦ Ἰγνατίου Λοιόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξηρίξη τὸν διὰ τῆς μ. ταρρυθμίσεως κλονισθέντα παπισμόν. Ὀνομάσθη δὲ τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν δηλ. τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ Ἰησουϊται ἀπ' ἀρχῆς ἀνέπτυξαν πολλὴν δραστηριότητα, δι' ἧς ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκτήσωσι μεγάλα πλοῦτη καὶ νὰ καταστῶσι παρίσχυροι καὶ αὐτοῖς τοῖς πάπαις φοβεροί. Τὸ κέντρον αὐτῶν εἶναι ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἐδρεύει ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν. Ὡς μέλη τοῦ τάγματος εἶναι δεκτοὶ μόνον εὐφρεῖς νέοι, οἵτινες Ἰησουίται γενόμενοι ὀφείλουσι, τὰ πάντα ἀπαρνούμενοι καὶ οἰοδῆποτε ἄλλον δεσμόν διαρρηγνύοντες, νὰ ἀφοσιῶνται εἰς τὸ συμφέρον τοῦ τάγματος καὶ

νά δεικνύωσι τυφλήν ὑπακοήν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των. Τοὺς προτεστάντας ἐζήτησαν νά πολεμήσωσιν οἱ Ἰησοῦται διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἐκπαιδεύσεως τῆς καθολικῆς νεολαίας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ αὐστηροῦ, φιλοπαπικοῦ καθολικισμοῦ. Οἱ Ἰησοῦται ἀνέλαβον καὶ τὸν παρά τοῖς ἀνατολίκοις προσηλυτισμὸν ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐνεργοῦσι παρ' αὐτοῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἴνα δὲ εὐκολώτερον προσελκύωσι τοὺς λαοὺς καὶ προτιμῶνται αὐτοὶ καὶ ὡς πνευματικοὶ καὶ ὡς διδάσκαλοι ἐν τοῖς σχολείοις, ἐνῶ περὶ τὰ δόγματα ἦσαν πάντοτε οἱ αὐστηρότεροι πάντων, ἐν τῇ ἠθικῇ παρεδέχοντο οἱ Ἰησοῦται χαλαράς τινὰς ἀρχὰς ἀνατρεπούσας τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, οἷον ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα. Διὰ τοῦτο ἠλέγχθησαν ὑπὸ τοῦ εὐφυοῦς Πασχάλ καὶ ἄλλων ἐλευθεροφρόνων καθολικῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ διότι πάντοτε ἀνemiγνύοντο εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν κρητῶν καὶ ἀνέφλεγον τὰ θρησκευτικὰ μίση αὐτῶν, δι' αὐτῶν δὲ προεκαλοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ μεταξὺ καθολικῶν καὶ προτεστάντων θρησκευτικοὶ πόλεμοι, αἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης, δούσης πρώτης τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλλίας (1769), ἤρχισαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος νά διώκωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος εἶχε κορυφωθῆ, ὅτε ὁ πεφωτισμένος πάπας Κλήμησ' ὁ ΙΔ' ἠναγκάσθη ὑπέικων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης, νά καταργήσῃ τὸ τάγμα αὐτῶν (1772). Ἄλλ' ὁ παπισμὸς ταχέως συνησθάνθη πόσον ἦσαν οἱ Ἰησοῦται αὐτῷ χρήσιμοι. Διὰ τοῦτο Πίος ὁ Ζ' ἐπατίδρυσεν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος πάλιν αὐτό. Σήμερον οἱ Ἰησοῦται εἶναι αὐθις παρίσχυροι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἄγοντες καὶ φέροντες κατὰ βούλησιν τοὺς πάπας· εἶναι δὲ κεκηρυγμένοι ἐχθροὶ πάσης προόδου καὶ πάτης βελτιώσεως ἢ μεταρρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ ὑπέρμαχοι τῆς θρησκευτικῆς στασιμότητος. Δὲ ὡν ἔγρα

εἶναι ἢ τε ἐγκύκλιος καὶ ὁ σύλλογος Πίου τοῦ Θ', καὶ ἡ Βατικανικὴ σύνοδος τοῦ 1870 ἢ κηρύξασα τὸν πάπαν ἀλάθηστον. Ἡ Πρωσσία ἠναγκάσθη κατὰ τὸ 1872 νὰ ἐξορίσῃ τοὺς Ἰησοῦιτας ἀπὸ τοῦ κράτους αὐτῆς. Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα δηλ. τοῦ αὐστηροῦ, μισαλλοδόξου καὶ φανατικοῦ καθολικισμοῦ ἐργάζονται καὶ τὰ λοιπὰ τάγματα τὰ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ὑφιστάμενα, αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους, οἱ Φραγκισκανοὶ, οἱ Δομινικανοὶ, οἱ Καπουτζίνοι, καὶ ἄλλοι.

• § 48.

Τίς ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς;

Ἐν ἐκκλησίᾳ, ὅπου τοιοῦτος ὑπάρχει δεσποτισμὸς, καὶ ὅπου οἱ φανατικοὶ Ἰησοῦιται ἄρχουσι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀκμάσῃ ἀληθῆς θρησκευτικὴ ἐπιστήμη, ἥτις, ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία, εἶναι δυνατὴ. Οἱ πάπαι ἦσαν πάντοτε ἔτοιμοι νὰ καταδιώκωσι πᾶν σύγγραμμα θεολογικόν, τὸ ὁποῖον δὲν συνῆδε πρὸς τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦν πνεῦμα. Τὰ τοιαῦτα συγγράμματα ἐτίθεντο καὶ τίθενται ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ Πίνακι τῶν ἐπὶ ἀναθέματι ἀπηγορευμένων βιβλίων. Οἱ ἐπιστημότεροι καθολικοὶ θεολόγοι, καθὼς γάλλοι ὁ Πασχάλι, ὅστις συνέγραψε τὰς φιλοσοφικωτάτας Σκέψεις του ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ Βοσσονέτος, διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, ἀκμάσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', ὃν παραβάλλουσι πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Δημοσθένην, ὁ Μασσιλὸν, ἐπίσης φημισθεὶς διὰ τὴν ῥητορικὴν δεινότητά του, ὁ Φενελὼν, βαθυνοῦστατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς φίλος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος θερμῶς φημισθεὶς πρὸ πάντων διὰ τοῦ Τηλεμάχου του, ἐν ᾧ εὕρισκομεν τὰς ὑγιεστάτας περὶ πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρχάς, ὁ Φλερῦς, εἰς γλαφυρωτάτην γλῶσσαν γράψας ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ὁ Λακορδαίρος, νεώτερος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, τιμῆτας τὴν Γαλλίαν διὰ τῆς εὐγλωττίας του, ὁ Λαμεναῖς, φιλελεύθερος Γάλλος θεολόγος, ὅστις ἦ-

θελε νὰ συμβιβάτῃ τὸν καθολικισμόν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ πρόδοον τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ οἱ γερμανοὶ Δέλιγγερ καὶ Μέλερ ὑπῆρξαν ὑποποιοὶ τῆ ῥωμαϊκῆ ἔδρα. Ὁ Δέλιγγερ ἐτέθη ἐπὶ κορυφῆς τῶν ἐξεγερθέντων κατὰ τοῦ νέου παπικοῦ δόγματος τοῦ ἀλανθάστου καθολικοῦ. Ὁ δὲ Μέλερ συνέγραψε τὴν ἀρίστην ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ καθολικισμοῦ κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ ἀκμάζουσι σήμερον αἱ ἀρισταὶ θεολογικαὶ σχολαί, ἀλλ' αὐταὶ ἐξαρτῶνται ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἀκμαζούσης καὶ πολὺ ὑπερτέρας οὗσης προτεσταντικῆς θεολογίας.

§ 49.

Ἄποια ἡ λατρεία καὶ τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χριστιανοί, τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνονται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἢ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ραφαὴλ Μιχαὴλ Ἄγγελος). Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ἄλλ' ἡ πομπώδης αὐτῆ λατρεία συντείνει συνήθως μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐκθαμβοὶ καὶ τέρπη τὸν λαὸν ἢ εἰς τὸ νὰ θερμαίνῃ καὶ στηρίζῃ αὐτὸν ἐν ταῖς ἀληθείαις τῆς θρησκείας, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον συνήθως ἐλλείπει ἀπ' αὐτῆς τὸ κήρυγμα ἢ γίνεται κακῶς. Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκεται ἐν παχυλωτάτῃ θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του. Οἱ δὲ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν καθολικῶν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεξενωμένοι τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἀδιαφόρως ὅλως ἢ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διατεθειμένοι. Οὐδαμοῦ παράκεινται τοσοῦτο πλησίον ἀλλήλων ἢ

ἄκρα δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἄκρα πρὸς τὴν θρησκευτιαν ψυχρότης, ὅσον ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις.

Τὰ ἔθνη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, καὶ Ἰσπανίας) δὲν φημιζονται ἐπὶ καθαρότητι. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὑλιτισμὸς εἶναι πασίγνωτος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδία, Ἰαπωνίᾳ, Κίνᾳ, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐρημίστησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ξαφέριος ἐν Ἰνδία καὶ ὁ Δελὰ Κάζας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα καὶ ἔνεκα τῆς διχονοίας μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμὸν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 120 ἑκατομμύρια.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ.

§ 50.

Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει;

Οἱ χριστιανοὶ πάντες ὁμοῦ συμποσοῦνται εἰς 300 περίπου ἑκατομμύρια, ἰστάμενοι ἀπέναντι 700 περίπου ἑκατομμυρίων Ἰουδαίων, Μωαμεθανῶν καὶ Ἐθνικῶν, ἀποτελοῦσιν ὅμως τὴν μᾶλλον πεπολιτισμένην μερίδα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσον δὲ ὁ πολιτισμὸς ἐκτείνεται ἐπὶ τοὺς βερβάρους λαοὺς, ἐπὶ τοσοῦτο χριστιανίζονται οὗτοι. Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς συμβαδίζουσι παρ' αὐτοῖς. Διὰ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς ὑπῆρξεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἶναι τὸ μέγιστον* εὐεργέτημα τῆς θείας προνοίας διότι δι' αὐτοῦ ὠδηγήθησαν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἁ-

ληθινοῦ Θεοῦ, παιδεύονται ἠθικῶς καὶ σώζονται ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐν ἣ ἑναυάγησεν ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ κοινωνία. Αἱ χριστιανικαὶ κοινωνίαι ὅσονδήποτε καὶ ἂν διαφθαρήσι, φέρουσι πάντοτε ἐν ἑαυταῖς ἰκανὰ ἠθικῆς ζωῆς στοιχεῖα, ὥστε νὰ μὴ ἀποθάνωσι καὶ καταπέσωσιν ἐντελῶς. Τὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων μίση ἦσαν ἄλλοτε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, καθ' οὓς ἕνεκα τῆς παχυλῆς ἀμαθείας τῶν λαῶν ἐπεκράτουσαν προλήψεις, δεισιδαιμονίαι καὶ φανατισμοί, μεγάλα. Σήμερον εὐτυχῶς διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου φανατισμοῦ ἤρχισαν νὰ ἐπικρατῶσι μεθ' ὕλης τὰς δογματικὰς διαφορὰς φιλικώτερα, χριστιανικώτερα αἰσθήματα μεταξὺ αὐτῶν. Εἰς τὴν εἰρηνοποίησιν ταύτην τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν εἶναι κεκλημένῃ νὰ συντελέσῃ ἡ γεραρὰ ἡμῶν ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὸν χριστιανισμὸν τῶν πρώτων χρόνων, μέση δὲ ἰσταμένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησιῶν, εἰς ἣν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν μερῶν ἔστρεψαν πολλοὶ τὰ βλέμματα αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν. Γένοιτο!

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ.

Τῷ ἀναγνώστῃ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί εἶναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

*Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς
μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. (1—313).*

§ 2. Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ; § 3. Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ πῶς διεδόθη τὸ πρῶτον; § 4. Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τίνας δυσκολίας ἐπάλασεν ἡ ἐξάπλωσις του; § 5. Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί; § 6. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ; § 7. Τίνες ὑπῆρξαν οἱ διασημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας; § 8. Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 9. Ὅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας; § 10. Ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

*Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου
μέχρι τοῦ σχίσματος (313—860).*

§ 11. Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντίνον, καὶ κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία; § 12. Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς; § 13. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (αἰρέσεις); § 14. Τίνες

πατέρες και ἐκκλησιαστικοὶ διδάτκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 15. Πῶς διερροφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, καὶ ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι; § 16. Πῶς ἡξήσεν ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης; § 17. Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο; § 18. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 19. Ὅποια τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης; § 20. Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453).

§ 21. Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μετὰξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας; § 22. Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 23. Ὅποια τις ἡ βυζαντινὴ θεολογία; § 24. Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ὅποια τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 25. Πότε ἐπεστράφησαν οἱ σλάβοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν;

Β'. Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 26. Ὅποιαν δύναμιν ἀνέπτυξαν οἱ πάπποι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει; § 27. Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας, καὶ τίνα ἦσαν τὰ ἱπποτικὰ τάγματα; § 28. Τίνες ἦσαν οἱ σχολαστικοὶ λεγόμενοι θεολόγοι; § 29. Ὅποια ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 30. Ὅποια τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς; § 31. Τίνες οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἰρετικῶν; § 32. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς κατὰστάσεως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμῶν χρόνων (1453—1870).

Α'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

α) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει.

§ 33. Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν; § 34. Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ; § 35. Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν; § 36. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη; § 37. Ὅποιοι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάππας; § 38. Ὅποιοι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας;

β) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 39. Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὀργάνισθη;

γ) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ.

§ 40. Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Β'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 41. Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Σβιγγλίου καὶ τοῦ Καλθίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα; § 42. Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας; § 43. Τίνες εἶναι αἱ διέφοροι αἱρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ; § 44. Ὅποια ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις; § 45. Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ἡ λατρεία καὶ τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Γ'. *Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς
νεωτέρους χρόνους.*

§ 46. Τίς ἡ δύναμις καὶ ὁποῖαι αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ; § 47. Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησοῦϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτοῦ ; § 48. Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς ; § 49. Ὅποια τὰ ἥθη καὶ ἡ λατρεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 50. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει ;

Ἡ παροῦσα **ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ** χάριν τῶν μαθητῶν τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων πωλεῖται παρὰ τῷ συγγραφεῖ καὶ παρ' ἄπασιν τοῖς ἐν Ἀθήναις βιβλιοπώλαις τιμωμένη. δρ. 3.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθησαν

ΟΡΘΟΔΟΣΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, ἡμερησίως ἐκκλησιαστικῆ (15 ὀκτ. 1869—20 Αὐγούστου 1871).

ΓΥΙΩΣΤΟΥ ΜΕΛΕΤΑΙ περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πνευμάτων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασθεῖσαι, ἐν Ἀθήναις 1869, τιμώμεναι δρ. 2,50.

ΔΟΚΙΜΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ χάριν τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζόντων, ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1874. δρ. 7.

ἹΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις μαθητευούσης νεολαίας, ἔκδ. β'. 1876, τιμωμένη . . . δρ. 3,50.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ἹΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἐν Ἀθήναις 1875. δρ. 1,50

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΟΙΚΗ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις μαθητευούσης νεολαίας, 1876, τιμωμένη. . . δρ. 3.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις μαθητευούσης νεολαίας, 1876. . . δρ. 3.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω εὐρίσκονται ἐν Ἀθήναις παρ' ἄπασιν τοῖς βιβλιοπώλαις, ἐν δὲ Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ βιβλιοπωλείῳ τῶν ἀδελφῶν Δεπάστα ἐν Γαλατῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πιργαντζιλάρ ὑπ' ἀριθ. 13.

Ἱστορικὴ μέχρι τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀρχαίου χριστιανισμοῦ.

Α.Θ. Μεσημέριου

Α.Θ. Μεσημέριου

Α.Θ. Μεσημέριου

Α.Θ. Μεσημέριου

ωδκλ
21

9x8

9x6

9x8

